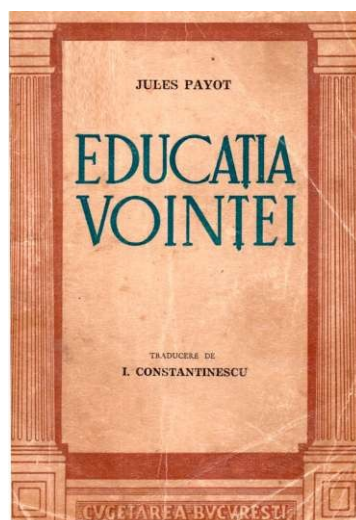

EDUCAȚIA VOINȚEI
JULES PAYOT
EDUCAȚIA VOINȚEI

TRADUCERE DE
I. CONSTANTINESCU
CUGETAREA - GEORGESCU DELAFRAS S. A.
BUCUREȘTI, IV. — STB. POPIA NAI, 21

1672 - 94

3CITIȚI LUCRAREA

C U M A M

C U C E R I T V I A Ț A

DE
GEORGESCU DELAFRAS

apărută în EDITURA „CUGETAREA”

în a treia ediție

Această carte unică
în literatura noastră a
fost unanim elogiata
și recomandată tu-

turor cititorilor, în deosebi celor tineri

.PREFAȚĂ LA EDIȚIA ÎNTÂIA

„Ceea ce e de admirat este că ei recunosc că au nevoie de profesor și de învățatură pentru toate celelalte lucruri și le studiază cu oarecare grijă, numai știința vieții n-o învață deloc și nu doresc s-o învețe.”

Nicole, „Cuvântare asupra trebuinței de a nu te conduce după hazard”.

În secolul al XVII-lea și în cursul unei părți din al XVIII-lea, religia stăpânea necontestată spiritele. Problema educației voinței nu se putea pune în toată generalitatea ei. Forțele de care dispunea Biserica noastră catolică, această neasemănată educatoare de caractere, erau deajuns pentru a îndruma, în liniile ei mari, viața credincioșilor. Astăzi însă această directivă lipsește majorității spiritelor gânditoare și ea n'a fost prin nimic înlocuită. De aceea, ziare, reviste, cărți, romane chiar¹ se întrec a deplânge nivelul astăzi foarte scăzut al voinței.

Această boală generală a voințelor, a făcut să se ivească doctori. Dar acești lecuttori de suflete, sunt din nenorocire îmbuibăți de doctrinele psihologice dominante. Ei atribue inteligenței o înrăurire foarte

înseninată asupra voinței. Își închipuie că ceea ce ne lipsește este o teorie metafizică dovedită asupra ceea ce e dincolo

Ignoranța lor în această privință este scuzabilă. După o lege acceptată de Economia Politică, cultura pomeste totdeauna dela terenurile cele mai neproductive, dar mai

1

A se vedea în această privință L'effort de Berenger.

ușoare de lucrat, la cele mai fertile, dar care se lucrează mai greu. La fel este și cu câmpul științei psihologice : s'au studiat fenomenele cele mai ușoare, cele mai puțin fecunde în urmări ~vrrtpbrtante pentru orientare, înainte de a se ataca fenomenele esențiale, a căror studiere este mai dificilă. Abia acum începe a se vedea Mmpede neînsemnătatea rolului ideii în caracter și inferioritatea ei fără leac în învălmășagul pornirilor. Voința este o putere sentimentală și orice gând de a se putea acționa asupra ei, trebuie să fie colorat de pasiune.

Dacă s'ar fi studiat de aproape mecanismul voinței, s'ar fi înțeles că teoriile metafizice înseamnă puțin și nu există simțământ care, ales cu luare aminte n'ar putea, pentru întrebuințarea inteligentă a resurselor noastre psihologice, să ia conducerea vieții întregi.

Un avar își jertfește toate satisfacțiile sale trupești: se hrănește prost, se culcă în pat tare, trăiește fără prieteni, fără vreo plăcere sufletească, de dragul banilor, și voi disprețuiți, când e vorba bunăoară de alegerea unui simțământ superior, să faceți acest simțământ destul de puternic în conștiința voastră, pentru îndrumarea vieții întregi. Aceasta înseamnă că nu vă dați seama cât de variate sunt mijloacele- ce ne prezintă psihologia pentru a ne înlesni să ajungem* a fi, ceea, ce voim să fim. Din păcate s'a făcut foarte puțin până acum în direcția studierii resurselor noastre din acest punct de vedere.

Spiritele care au condus gândirea europeană în acești din urmă treizeci de ani, aii fost di fapt împărțite în două teorii, care sunt pur și simplu < negația educației voinței. întâia constă în a privi caracterul ca un bloc neclintit asupra căruia n'avem nicio putere. Vom examina mai departe această teorie copilărească.

A doua ar fi, înț aparentă, favorabilă educației voinței. Este teoria liberului arbitru. "Stuart Mill însuși, în „Logica” merge până a spune că această doctrină a întreținut la apărătorii ei un simțământ viu: „cultura personală”. Ei

bine, împotriva acestei afirmări ale unui determinist, noi nu ne temem că considerăm, teoria liberului arbitru ca tot atât de primejdioasă pentru stăpânirea de sine ca și cealaltă teorie, a neclintirii caracterului, și tot atât de descurajatoare. De fapt ea a făcut să se considere ca lucru ușor,, natural, libertatea de sine, care este, dimpotrivă, o operă de mare întindere, operă care cere multă grijă și o cunoaștere foarte precisă a resurselor noastre psihologice. Prin însăși simplitatea ei, această teorie a înșelat multe spirite foarte fine, foarte pătrunzătoare în studiul condițiilor voinței; ea a pricinuit deasemenea psihologiei — și să zicem, omenirii — un rău ireparabil. De aceea închin această carte domnului Ribot'). O închin mai puțin fostului meu profesor, acelaia căruia îi datorez gustul pentru studii psihologice, decât omului de inițiativă care, cel d'întâi în Franța, a alungat metafizicul din psihologie, care a lăsat ho- târît la o parte studiul naturii fenomenelor de conștiință, pentru a cerceta în mod savant antecedentele și concomitentele necondiționate ale stărilor intelectuale, voliționale, etc. Această metodă, e bine de notat, nu neagă întru nimic metafizica, ea nu exclude psihologia metafizicei, ci numai metafizica psihologiei, care este altceva. Ea constă în a trata psihologia ca o știință. Or, scopul savantului nu este a ști, ci a prevedea pentru a putea. Dacă, de pildă, pe fizician nu-l prea interesează că teoria undulatoare a luminii n'ar fi decât o ipoteză neverificabilă, numai cu această ipoteză să reușească, ce-l pasă psihologului că ipoteza sa, de pildă ipoteza corelației absolute a stărilor nervoase și a stărilor psihologice, ar fi nefavorabilă, dacă ipoteza reușește ? A reuși, a putea să prevezi viitorul, a modifica fenomenele după dorința noastră și într'un cuvânt a face cu viitorul ceea ce voim noi să fie, iată rolul savantului și prin urmare al psihologului. Aceasta este cel puțin concepția ce ne-am făcut noi despre sarcina noastră.

A trebuit să cercetăm cauzele slăbiciunii de voință de astăzi. Am crezut că singurul remediu împotriva acestei slăbiciuni trebuie căutat în cultura ■abilă a stărilor afective. Mijloacele pentru nașterea și întărirea simțimintelor liberatoare, pentru nimicirea sau înăbușirea simțimintelor ostile stăpânirii noastre de sine, acesta ar putea fi subtitlul cărții pe care o prezentăm cititorilor. Totul era de făcut în această direcție. Aducem partea noastră de contribuție la efortul acestei opere de cea mai mare însemnătate.

În loc de a trata educația voinței în abstracto, am luat ca subiect esențial educația voinței așa cum o cere munca intelectuală îndelungată și stăruitoare. Sunt pe deplin convins că studenții, și muncitorii inteligenți în genere, vor găsi în aceasta indicații foarte folositoare.

Am auzit pe mulți tineri plângându-se de lipsa unei metode pentru a ajunge la stăpânirea de sine. Le ofer ceea ce mi-au sugerat asupra acestui subiect aproape patru ani de studii și de meditații.

JULES PAYOT

Chamonix, 8 August
189

3PREFAȚA EDIȚIEI A DOUA

Primirea atât de binevoitoare a presei franceze și străine; răvna cititorilor care au epuizat întâia ediție în câteva săptămâni, dovedesc că această carte a venit la timp și că ea răspunde unei necesități a publicului luminat.

Mulțumesc numeroșilor corespondenți și în deosebi studenților în drept și în medicină, care mi-au adresat documente atât de abundente și atât de prețioase, în sprijinul capitolului întâi din cartea V-a. Unii se ridică împotriva pesimismului meu. Niciodată, spun ei, n'au vorbit atâta despre mișcare și rațiune. A vorbi e însă prea puțin lucru, când ceea ce trebuie, este să se lucreze. Mi se pare că majoritatea tinerilor confundă sgomotul agitațiilor, acțiunei creatoare. Unii, și din cei mai autorizați, cred că tineretul școlar se compune în bună parte din diletanți și din enervați. Or, diletantismul și enervarea sunt două boli ale voinței care trebuie să fie vindecate.

Partea practică a educației voinței, n'a întâmpinat decât laude fără rezervă. Nu tot așa copitoarele III (cartea I-a) și I (cartea II-a). Mă așteptam să fiu combătut asupra acestor puncte, dar mulți critici mi se par a merge alături de chestiune.

Și, mai întâi e bine să se observe că eu n'am afirmat niciodată că ideea este lipsită de orice înrăurire asupra voinței. În arătarea actelor determinate de voință, am făcut o foarte largă parte indemnurilor instinctive și obișnuințelor, dar ceea ce susțin este, că de o parte voința superioară constă în a supune tendințele noastre ideii și că, de altă parte, ideea n'are direct și imediat nicio putere împotriva pomirilor inferioare. Puterea ideii împotriva acestor dușmani, este indirectă; ea trebuie, sub teama de nereușită, s'o ia de acolo unde există, adică dela stările afective.

Lucru ciudat, pe când eu mă așteptam să văd teoria mea despre libertate foarte viu combătută de către partizanii liberului arbitru, au venit mai de grabă partizanii însușirii înnăscute a caracterului să se ridice împotriva mea. Afară de aceasta, teoria liberului arbitru pare tot mai mult

părăsită de educatorii care sunt în ceartă nu cu abstracțiile, ci cu realități vii.

Mi se semnalează în această privință că Marion, care este o atât de mare autoritate în materie, arată energic în cursul său dela 1884 — 1885 răul ce ne-a făcut, practic, ipoteza metafizică a liberului arbitru, împiedicându-ne de a studia condițiile libertății reale, restrânsă de altfel, pe care trebuie să le cucerim prin propriile noastre eforturi.

În prefață la teza sa asupra solidarității morale, el opune hotărât formulei d-lui Fouillée') că ideea libertății noastre ne face liberi, punctul de vedere practic, mai adevărat și mai folositor, că a ne crede atât de liberi, înseamnă să omitem a ne asigura de ceea ce se poate obține dela libertate. Nimic mai adevărat decât aceste cuvinte ale lui Marion. Nu suntem liberi decât dacă știm să ne cucerim libertatea prin luptă grea.

În ce privește reproșul ce mi se adresează de a nu fi făcut o parte destul de largă caracterului înnăscut, mi se pare că aceasta înseamnă a se opri cineva la o concepție foarte imperfectă despre ceea ce este un caracter.

Un caracter nu este o substanță simplă. Este o rezultantă foarte complexă de înclinări, de idei, etc. Prin urmare este greșit a se atribui caracterul unor însușiri înnăscute, fiindcă aceasta ar însemna mai întâi să se afirme că o rezultantă, o determinare a dozei, a cantității de elemente eterogene, un fel de grupare de forțe, poate fi înnăscută, ceea .ce este de neînțeles. Înseamnă apoi a se afirma că se poate menține în stare de puritate perfectă elementul înnăscut, că acesta poate fi degajat de substanțele în care îl înconjură înămurinile mediului, ale educației, ceea ce este imposibil. Această imposibilitate ne impune cea mai mare neîncredere în fixarea părții datorite elementului înnăscut.

În ultimul rând, a se susține posibilitatea însușirii înnăscute a caracterului, aceasta înseamnă o afirmare împotriva căreia se ridică toată experiența noastră, toate experiențele educatorilor, ca și practica omenirii întregi. Se poate pretinde că elementele esențiale ale caracterului,

tendințele, sunt totdeauna nemodificabile ? Noi dovedim (cap. II, par. III), că nu rămâne nimic nemodificabil și că un simțământ se poate modifica, înăbuși sau întări. Dacă omenirea întreagă n'ar fi de această părere, nu și-ar da nimeni osteneala de a se ocupa cu educația copiilor. S'ar însărcina cu aceasta însăși natura, prin legile ei nestrămutate.

Aceste vederi teoretice ajung pentru infirmarea doctrinei însușirii înnăscute a caracterului. Să se citească apoi pentru desăvârșirea convingerii, lucrările recente asupra caracterului¹). Să se studieze va vedea că există în cea mai mare parte a timpului mai ales a treia parte din lucrarea lui Paulhan și se o pluralitate de tipuri în același individ, că evoluția face să dispară ori să se schimbe cu vârsta tendințele, înclinările: că sunt frecvente substituirile de caracter la aceleași persoane și că, deci, nimic nu este mai rar decât un caracter înnăscut și de neschimbat. În imensă majoritate, copiii prezintă spectacolul unei anarhii de înclinări. Oare educația n'are de scop tocmai de a ordona aceste desordini, a organiza stabilitatea și unitatea ? Adesea chiar dacă crede cineva opera educației terminată, intervine criza libertății, care, ca o vijelie, mătură totul; începe din nou anarhia. Și dacă tânărul, izolat de acum încolo, nu-și crează el caracterul, va deveni o simplă „marionetă”. Dealtfel, dacă ar putea fi înnăscut caracterul, dacă fiecare ar primi ca dar plăcut la naștere unitatea desăvârșită a minții sale, ar trebui să întâlnim numai caractere în jurul nostru. Unde sunt ? Ni le procură oare lumea politică ? Afară de rare excepții, care fac posibil contrastul, nu se văd cazurile unei vieți întregi îndreptate spre un țel superior. Risipirea,

1 Alfred Fouillée, psiholog, sociolog și filosof francez (n. 1838 t 1912), autorul unui mare număr de lucrări în aceste științe (n. tr.).

nestatornicia ideilor și simțimin- telor sunt atât de mari, agitația stearpă e atât de comună și e atât de rară acțiunea fecundă, că nu se vor găsi decât foarte rar suflete de copii în trupuri de bărbați.
În literatură nu s'a văzut oare aproape unanimitatea acelora care țin un condeiu în mână conșă- crându-și puterile, după groaznicul uragan dela 1870 pentru glorificarea bestiei umane ?
Și ceea ce dovedește dreptatea suverană a ideii lui Manzoni în privința scrierilor care atăță la oameni senzualitatea animalică, este că natalitatea descrește pe măsură ce cresc excitațiile. În loc de a se stimula ceea ce este mai înalt și mai nobil în noi, aproape toți acești scriitori s'au adresat instinctelor noastre inferioare; ei ne-au considerat ca reduși la măduva spinării și la terminația ei..., în locul unei literaturi de gânditori, ne-au dat o literatură de oameni fără cap').
Dar la ce să mai continuăm ? Nu este oare clar că ceea ce se numește caracter implică unitate și statornicie și dacă, afară de acestea, caracterul pretinde orientare către țeluri superioare, atunci se mai poate spune că e înăscut ?
Această unitate și această stabilitate, împotriva cărora lucrează anarhia noastră din fire, trebuie să fie încet, încet cucerite. Acei care nu vor ori nu pot s'o ceară, trebuie să renunțe în același timp la ceea ce constituie mărimea personalității umane, adică la libertate și la stăpânirea de sine.

JULES PAYOT

Bar-le-Duc, 20 Ianuarie 1894I

PARTEA TEORETIC

ACARTEA ÎNTÂIA
PRELIMINARII
CAPITOLUL, I

**Combaterea răului: diferitele forme ale lipsei de
voință la studenți și la muncitorii intelectuali.**

Caligula dorea ca Romanii să n'aibă decât un singur cap.
spre a putea fi decapitați cu o singură lovitură. Este de

prisos a se formula o asemenea dorință pentru dușmanii ce avem de combătut. Cauza aproape a tuturor nenorocirilor, este una singură : slăbiciunea voinței noastre, groaza noastră de orice eforturi, mai ales groaza unei sfortări neîntrerupte, durabile. Pasivitatea noastră, ușurința noastră, distracția, lipsa de concentrare, sunt atâtea denumiri pentru a desemna fondul de lene universală, care este în firea omului ,ceea ce este pentru natură greutatea.

Este foarte limpede că adevăratul potrivnic al voinței stăruitoare nu poate fi decât o forță continuă. Pasiunile sunt, prin firea lor, trecătoare : ele durează cu atât mai puțin cu cât sunt mai violente. Venind la răstimpuri, ele ne îngăduie să le asemănăm între ele, afară de cazuri foarte rare unde acestea merg până la o fixitate și la o forță rudă cu nebunia, so- cotindu-le ca pe adevăratele piedici ale continuității eforturilor. În răstimpurile ivirii lor, este loc pentru o destul de mare continuitate de muncă. Este însă o stare sufletească fundamentală care ține neîntrerupt și care se numește moliciune, apatie, lene, trândăvie.

Reînnoirea de sfortări frecvente, nu este decât reînnoirea luptei împotriva acestei stări firești, fără a se dobândi de altfel o izbândă decisivă împo- triva-i.

Zicem stare fundamentală firească, fiindcă de fapt . omul nu se înhamă bucuros la o sfortare îndelungată, decât sub presiunea nevoiei. Călătorii sunt unanimi în a declara că la toate populațiile necivilizate, se constată incapacitatea absolută de orice efort stăruitor. Robert observă cu dreptate că în- tăile eforturi de atenție voluntară trebuie să se fi făcut de femeile constrânse prin frica de bătaie la o muncă regulată, pe când bărbații lor se odihneau și dormeau. Nu vedem oare dispărând sub ochii noștri Pielele-Roșii, care preferă să se lase a fi exterminați decât să facă o muncă regulată, care le-ar da îndestular ea de care au nevoie ?

Dar, fără a căuta atât de departe exemple bine cunoscute, nu se știe oare cu câtă încetineală poate fi constrâns copilul la o muncă regulată ? Cât de rari sunt apoi țărani și

alți muncitori cu brațele care caută să facă lucrul mai bine decât s'a făcut înaintea lor și decât se face în jurul lor !
Puteți trece în revistă cu Spencer obiectele de care vă serviți zilnic : nu este unul care, cu un ușor efort al inteligenței, n'ar putea fi mai bine adaptat serviciilor ce aduce, și veți ajunge, ca și Spencer, la încheierea că în adevăr „cea mai mare parte a oamenilor își ia ca scop de a trece prin viață cheltuind cât mai puțină gândire posibilă”,
Dacă rechemăm amintirile noastre de studenți, câți dintre camarazii noștri ar putea fi citați ca muncitori ?
Nu făceau aproape totîminimul de eforturi numai pentru a trece examenele ? De altfel de prin liceu efortul personal, efortul de gândire le este atât de penibil ! În toate țările se trec examenele numai cu efortul memoriei. Astfel idealul acestor studenți nu este prea ridicat. Ceea ce urmăresc sunt „locuri de funcționari, locuri prost plătite, rău considerate, fără viitor, fără orizont, tinde omul îmbătrânește pe o pernă de scaun pe care asistă zilnic, în neantul unei ocupații aproape sterile, la decadenta și toropirea treptată a facultăților sale intelectuale, dar în care găsește, se vede, o nespusă plăcere de a nu trebui să se gândească, să vrea, să se miște. O reglementare tutelară dă activității lui mișcarea automată a unui ceasomic, scutindu-l de oboseala cinstită de a se mișca, a trăi”¹⁾.
De altfel nu trebuie să fie învinuți numai slujbașii. Toate meseriile, toate carierele, cât de sus ar fi, nu dau omului posibilitatea de a avea o personalitate, de a-și desfășura vigoarea de care ar fi capabil. În primii ani, spiritul poate găsi în slujbă exercitarea unei activități. Curând însă combinațiile de tot felul, numărul cazurilor care cer efortul gândirii, al reflexiunii, scade. Îndeplinirea funcțiilor celor mai înalte, care în aparență cer puternice eforturi ale spiritului, devin o simplă chestiune de obișnuință.

1 Spencer. „Introducere la știința socială”.

Advocatul, magistratul, medicul, profesorul trăiesc pe un fond de cunoștințe dobândite, care nu sporește decât foarte încet și foarte rar. Efortul se micșorează din an în an ; din an în an descresc prilejurile de a se pune în joc facultățile superioare ale spiritului. De acum încolo urmează scorburi. Inteligența se tocește din lipsă de exercițiu, împreună cu atenția și puterea de raționament și de reflecție. Dacă nu-și crează cineva alături de carieră o ordine de preocupări intelectuale, nu poate scăpa de această amortire treptată a energiei.

Deoarece cartea de față se adresează mai ales Studenților și muncitorilor intelectuali, este necesar a se observa foarte de aproape formele ce ia la dânsii *răul care trebuie combătut*.

Forma cea mai gravă a răului, la studenți, este această atonie, această lăncezeală sufletească *) care se manifestă în toate acțiunile lor : tânărul doarme prea multe ceasuri, se scoală amorțit, moleșit, leneș, își face toaleta încet, câșcând și pierzând un timp considerabil. Nu se simte „antrenat” ; n'are chef de nicio muncă, face toate rece, trist, alene. Această lene, această tănjeală i se citește parcă pe față ; are aerul vag, uneori molatic și distrat; nici vigoare, nici precizie în mișcări. După dimineața pierdută, ia o gustare, apoi se duce la cafenea, pentru a citi ziarele până la anunțuri¹⁾, fiindcă aceasta nu cere nicio efortare. Capătă puțină vigoare după amiază, dar această vigoare o cheltuiește în conversații, în discuții sterile și mai ales (fiindcă toți leneșii sunt invidioși) în defăimări : oameni politici, literați, profesori, toți își capătă partea lor de critică. Seara nenorocitul tânăr se culcă desnădăjduit,

1 Este vorba probabil de o anumită studențime franceză decăzută de pe la sfârșitul secolului trecut și începutul celui de acum. Tineretul trecut prin focul războiului mondial se infățișează și în Franța ca și aiurea cu totul altfel și nu puțin au contribuit desigur la aceste bătălii și îndemnuri aa acele din cartea de față (n. tr.).

adesea mai scârbit și mai toropit decât dimineața când s'a sculat și decât în ajun, fiindcă aceeași lipsă de vlagă ca la lucru, o depune de cele mai multe ori și la plăceri. Nicio bucurie nu se poate culege fără trudă ; orice fericire presupune un efort. A citi o carte, a vizita un muzeu, a face o plimbare prin pădure, sunt plăceri care cer o inițiere; sunt plăceri active și singurele care au valoare, singurele care înnoiesc, care primenesc voința. Leneșii își impun viața cea mai deșartă posibilă ; ei lasă ca plăcerile să li se strecoare printre degete, fără a strânge mâna. Sfântul Ieronim îi aseamănă glumeț cu acei soldați din gravuri, care stau totdeauna cu sabia trasă, fără a lovi. Bine înțeles lenea fundamentală nu împiedică unele momente de energie, unele „lovituri”. Ceea ce displace tuturor popoarelor necivilizate, nu sunt eforturile violente, ci este munca ordonată, continuă, care cere o cantitate de energie mult mai mare. O cheltuială de forțe, fie și slabă, dar statomică, sfârșește prin a uza mai mult decât marile cheltuieli distanțate, întrerupte prin lungi odihne. Leneșii suportă foarte bine războiul, care cere violente efortări momentane, urmate de lungi pauze de neactivitate. Arabii au cucerit un întins imperiu ; nu l-au putut păstra însă, fiindcă le-a lipsit statomicia, eforturile perseverente care organizează administrarea unei țări, construiesc drumuri, înființează școli, așezăminte culturale, industrii. Tot astfel cei mai mulți studenți leneși, bicicliști de apropierea examenului, sunt în stare „să-i dea un brânciu” ; ceea ce nu le place sunt eforturile moderate dar repetate zilnic, timp de luni și ani. În adevăr numai în efortul măsurat, dar neîntrerupt, stă energia reală și fecundă a oricărei munci. Altfel se poate zice că este o *muncă leneșă*. Munca fără întrerupere înseamnă bine înțeles și continuitate de direcție, fiindcă energia voinței se traduce mai puțin prin eforturi multiple decât printr'o orientare spre același țel a tuturor puterilor spirituale. Iată un tip de leneș foarte frecvent: un tânăr se arată violu, vesel, energic ; rar se întâmplă să nu facă nimic. Într'o zi a

citit un tratat de geologie, un articol al lui Brunetiere asupra lui Racine, și-a aruncat ochii asupra câtorva ziare, a revăzut câteva note, a făcut ciorna unei disertații, a tradus câteva pagini din englezește. N'a rămas un singur moment neactiv. Colegii lui îi admiră puterea de muncă și varietatea ocupațiilor. Noi trebuie să veștejim însă pe acest tânăr cu numele de leneș. Pentru psiholog această multiplitate de lucrări nu indică decât o atenție spontană de o anumită bogăție, dar este departe de a fi o încordare *voită*. Această pretinsă putere de muncă variată, nu dovedește decât o mare slăbiciune de voință; este un tip de student leneș pe care-l vom numi omul neconcentrat, *risipit*.

Această „hoinăreală a spiritului”, *) este plăcută desigur, dar nu este decât o plimbare de agrement. Nicolle, numește „spirite de muscă” *) pe acești muncitori care aleargă ici-colo fără folos. Sunt, după frumoasa imagine a lui Fenelon, „ca o lumânare aprinsă într'un loc unde suflă vântul”.

Marele neajuns al acestei risipiri de eforturi este că nicio impresie n'are posibilitate de a se desăvârși. Se poate spune că legea absolută care dirijează munca intelectuală, este că ideile și simțimintele ce avem", stau în noi ca la han; sunt niște oaspeți trecători pentru noi, niște străini pe care-i uităm curând. Vom vedea în capitolul următor că munca intelectuală adevărată, implică orientarea tuturor eforturilor într-o singură direcție.

Această groază de eforturi adevărate, adică de coordonarea tuturor sforțărilor particulare în vederea unui scop lămurit, se complică cu teama nu mai puțin mare de efort personal. Crearea unei opere, munca de invenție, de descoperire, de dispoziție originală, este una, și altceva este înmagazina-rea în memorie a lucrurilor făcute de alții. De altfel, dacă efortul personal pare atât de greu

1

Nicollé „Despre primejdia întreținerii lor”.

unora, este fiindcă ele cer neapărat coordonarea. Cele două forme supreme de lucru intelectual sunt nedespărțite în orice lucrare productivă. De aceea se poate constata cât de mult această muncă displace mării majorități a elevilor, care vor fi totuși mâine „clasa dirigentă”. Elevii claselor de filosofie, de pildă, sunt elevi buni, stimulați de examenul final. Ei sunt muncitori și, în genere, exacti în lucrările lor. Din nenorocire ei nu reflectează, nu cugetă de loc. Această lene a spiritului se traduce printr-o aplecare de a gândi prin vorbe, nimic mai mult. Astfel, studiind psihologia, niciunul din ei nu se gândește că făcând toată psihologia aplicată, este întocmai cum făcea Jourdain proză, fără să știe, și ar fi înfinit mai simplu să se examineze pe ei înșiși și să găsească exemplele personale, în loc de a reține exemplele ce găsesc în cărți. Ei au însă o aplecare nelăvășită de a *învăța* mai bine decât a *căuta*. Enormă supraîncărcare ce sunt nevoiți a impune memoriei lor, îi sperie mai puțin decât cel mai ușor efort personal. Sunt pasivi pretutindeni, cu unele excepții, bine înțelese, dar într-o măsură foarte slabă pentru elita elevilor buni. Proba experimentală a acestei incapacități de eforturi personale, ne-o prezintă în Franța concursurile trimestriale pentru locul întâiu. Majoritatea elevilor se tem de acest exercițiu. A fi obligat de a face o compoziție cu un subiect dat, unde trebuie să găsești tu însuși materialul de cele mai multe ori, să împărți după un plan nou materia înșușită în timpul cursului, punând în tratarea subiectului limpezime și acel *lucidus ordo*, cerut de cititor, aceasta este pentru ei ceva cu totul neplăcut. Bine înțeles această groază de muncă personală o va duce elevul cu sine la universitate și fără mare pagubă, deoarece niciun examen nu se va ocupa de ce este candidatul, câtă pricepere are, neexaminându-se decât starea memoriei lui și nivelul — nivel adesea foarte scăzut — al cunoștințelor sale. Fiecare student conștiincios și care va reflecta, își va mărturisi cât de mic este într-un an de medicină, de drept, de științe naturale, de istorie, suma de eforturi, altele decât acele ale memoriei.

De aceea e curios de a se urmări, până la savanți, fortielele subtile ce le poate lua lenea, lene bineînțelese care nu exclude multă muncă, mari îngrijorări, fiindcă aici cantitatea un înlocuiește decât calitatea, ci mai degrabă cantitatea muncii este adesea vătămătoare calității. Erudiții germani răd adesea de noi, Francezii, ca șobolanul din fabulă, ei scot din foc castanele pe care le ronțăm noi. Comparația ni se pare foarte justă : șobolanul este în adevăr simbolul muncii de „erudiție”.
...Șobolan cu ghiara lui,
Delicat cum altul nu-l,
Dând cenușa la o parte,
De castane 'și face parte ;
Bagă degetele-odată,
Se întinde înc'odată,
O castană apoi două, apoi trei a căpătat,
Lucru bun, dar de furat...
Este în adevăr o muncă lăsată și reluată. Sprijinit mereu de texte, spiritul nu este chemat să facă operă de creator și poate studia rodnic, chiar dacă a pierdut fina lui putere de pătrundere. În această privință, timpul se va însărcina să confirme prevederile lui Renan asupra științelor de pură erudiție. Ele n'au viitor. Rezultatele lor sunt prea sărace, prea supuse la controverse. La cele douăzeci de mii de volume ce vin să se îngrămădească în fiecare an la Biblioteca Națională, se vor adăoga în mai puțin de cincizeci de ani, și fără a se socoti periodicele și ziarele, un milion de volume, îngroșând enorm colecția actuală.
Un milion de volume ! Luând ca grosime mijlocie doi centimetri, aceasta dă un vraf de patru ori mai 'nalt decât Mont-Blank ! Nu este deci evident că din ce în ce mai mult Istoria se va debarasa de nume proprii, pentru a se servi de mari fapte sociale, totdeauna foarte ipotetice în cauzele și efectele lor și că condiția pură va pierde, ucisă de enormitatea mormanului de materiale, toată autoritatea pe lângă spiritele gânditoare ? Nu ! Acumularea se va considera din ce în ce mai puțin ca o muncă adevărată. Se va ajunge a se da acestui fel de producție adevăratul ei nume

de *lucruri*, rezervându-se numele de *muncă* operei muncite, lucrărilor regulate, cu eliminarea amănuntelor prisosenice concentrării pe care o produce supremul efort al gândirii. A crea înseamnă de fapt a căuta silueta esențială, dominatoare și a o pune în lumină. Detaliile de prisos, lăturalnice, nu fac decât să alterneze adevărul și ele indică într-o câtva ochiului exercitat cum în străduin-tele noastre intelectuale se strecoară ceva din lenea îndărătnică ce zace în noi.

Această lene intelectuală fundamentală se poate spune că o agravează încă întregul nostru sistem de învățământ. Programele învățământului secundar, par menite a face din fiecare elev un *risipit*. Ele obligă pe acești nenorociți adolescenți a atinge totul numai în treacăt și, prin varietatea materiilor ce au de absorbit *), sunt împiedecați de a pătrunde lucrurile în fond. Cum să se gândească acești tineri că întreg sistemul învățământului secundar de azi e fără rost ? Și totuși el tinde a ucide în elev întreg spiritul de inițiativă și toată dorința de loialitate în muncă.

Acum câțiva ani!) puterea artileriei franceze era mediocră, acum ea este neașemănat mai puternică. De ce ? fiindcă obusul zbucnea atunci lovind obiectul țintit, dar nu pricinuia mare pagubă. Astăzi, după inventarea unui *detunător* special, obusul, după ce a lovit, mai înaintează câteva secunde, apoi pătrunde adânc, în plină inimă a suprafeței, în atingere directă cu toate părțile unde explodează, sfărâmând și prefăcând totul în pulbere ^). În educația noastră actuală s'a uitat a se adăoga spiritului de-tunătorul său. Nu se lasă niciodată cunoștințele adunate să pătrundă adânc. Vrei să te oprești ? Nu se poate ! înainte, înainte ! N'ai prins, n'ai înțeles bine ideea abia schițată prin cele citite ? Nu-i nimic. înainte, înainte ! Ca un nou jidov rătăcitor, trebuie să mergi fără oprire ; trebuie să treci prin matematici, prin fizică, prin chimie, zoologie, botanică,

1

adică înainte de 1894 (n. tr.).

istoria tuturor popoarelor, geografia celor cinci părți ale lumii, două limbi vii, mai multe literaturi, psihologia, logica, morala, metafizica, istoria sistemelor... înainte, înainte, spre mediocritate ; la cu tine din liceu, ori din gimnaziu obișnuința de a vedea totul superficial, de a judeca după aparențe !...

Această cursă rapidă nu se va domoli nici la universitate și pentru mulți studenți ea va deveni și mai rapidă.

Adfogați la aceasta că cerințele vieții moderne lind a reduce la nimic viața noastră interioară, că ele duc risipirea spiritului la un grad care cu greu va mai putea fi depășit. / Ușurința comunicațiilor, frecvența călătoriilor, deplasările la mare, la munte, ne risipesc gândirea. Nu mai e timp pentru citit. Se trăiește o viață și agitată și deșartă în același timp. Nu mai e timp pentru citire. Ziarul, atătarea nefirească a spiritului, ușurința cu care informațiile poartă interesul cititorului prin faptele diverse din <cele cinci continente, fac ca pentru mulți citirea unei cărți să pară ceva fad, plictisitor.

Cum să rezisti risipirii spiritului pe care tinde s'o producă mediul, când nimic din educația noastră nu ne-a pregătit pentru această rezistență ? Nu căzi pradă disperării când te gândești că nu se întreprinde nicaieri, direct, constiințios, opera de căpetenie care este educația voinței ? Tot ce se face în această privință, are în vedere altceva ; totul tinde numai spre mobilarea, spre împodobirea inteligenței și nu se cultivă voința decât în măsura în care aceasta este necesară pentru munca intelectuală.

Dar ce zic ? Se cultivă ? Se excită, atâta tot. Lumea nu se gândește decât la prezent. Este azi un întreg aparat de reprimare și de imboldire forțată : muștrarea profesorului, luarea în răs a camarazilor ; de o parte pedepsele, iar de alta recompensele, laudele. Măine nimic decât perspectiva depărtată, vagă a unui examen de licență în drept, de doctorat în medicină, la care vor ieși biruitori și studenții cei mai leneși. Educația voinței se face la noroc. Și totuși, oare nu energia este ceea ce face pe omul întreg ? Fără ea nu rămân oare sterile darurile cele mai strălucite ale

inteligenței ? Nu este energia instrumentul prin care a înfăptuit omenirea tot ce e mare și frumos ?
Lucru ciudat! Toată lumea își zice în sine ceea ce spunem noi aici. Toată lumea suferă de această disproporție între cultura supra încălzită a spiritului și această slăbiciune de voință. Dar nicio carte din câte au apărut până acum n'a arătat mijloacele de îndrumare spre bine cu educația voinței. Nimeni nu știe ce să facă pentru a-și însuși această operă pe care îndrumătorii noștri nici n'au schițat-o măcar. Întrebați zece studenți; luați la întâmplare dintre acei care nu muncesc. Mărturisirea se va rezuma în aceasta : „În liceu profesorul fixa pentru fiecare zi, ba chiar și pentru fiecare oră lucrul ce aveam de făcut. Ordinul era limpede, precis : aveam de învățat cutare capitol din istorie, cutare teoremă de geometrie, să facem cutare exercițiu, să traducem cutare pasagiu ; mai mult: eram susținuți, încurajați sau dojeniți, după cum împlineam sau nu acest program ; răvna, luarea la întrecere între noi, era sprijinită cu căldură și abilitate. Astăzi, aproape nimic din așa ceva. Ni do sarcină precis fixată ; dispunem de timpul nostru după plac. Cum n'am avut niciodată vreo inițiativă în împărțirea muncii noastre, cum, de altă parte nu ni s'a arătat niciodată vreo metodă de luptă împotriva slăbiciunii noastre, suntem întocmai ca niște oameni care, aruncați goi în adâncul unei ape, după ce au învățat să înoate, în loc să fie lăsați să arate ce știu, sunt învinși cu o triplă cingătoare de plută și, firește, se înneacă...
„Nu știm nici să muncim, nici să voim ; nu știm de unde să învățăm mijloacele de a ne face singuri educația voinței. Nu există nicio carte practică asupra acestui subiect. Astfel ne resemnăm și căutăm a nu ne gândi la retragerea, la renunțarea noastră, ceea ce este foarte dureros. Vine alpoi cafeaneaua, berăria și camarazii care sunt de o relativă voioșie .. Așa ne trece timpul”.
Această carte de a cărei lipsă se plânge atâta tineret, încercăm noi s'o scriem.

CAPITOLUL II Ținta ce trebuie să urmărim

Deși programul de învățământ nu se îngrijește de voința copilului și a tânărului, noi ne dăm bine seama că valoarea noastră a tuturor stă numai în energie și că nu e nimic de făcut, în nicio privință, cu un om slab. Tot așa cum, de altă parte, știm că munca noastră înfățișează măsura aproximativă a puterii noastre de voință. Nu ne sfîm deloc a ne lăuda că suntem muncitori. Exagerăm valoarea muncii noastre. Nu ne costă nimic să ne lăudăm că ne sculăm și începem a lucra din zorii zilei, știind că nimeni nu-și va pune mintea să vie să ne controleze. Și dacă, întâmplător, vă veți duce dimineața la acest muncitor străgnic și-l veți găsi în pat, vă veți convinge ușor că fiecare din vizitele voastre poate da peste o asemenea decepție. Cauza va fi vreun spectacol, ori vreo serată din ajun, care nu îngăduise sculatul din zori și urmarea este, bine înțeles, că acest grozav student muncitor cade la în privința acestei munci istovitoare cu sculatul din zori, minciuna studențească este mai generală decât în privința ori cărui alt subiect. Mai fin uit încă, nu este tânăr care să nu se mintă pe sine însuși și să nu-și facă mari iluzii asupra muncii sale și asupra puterii lui de a face eforturi. Dar ce sunt aceste minciuni dacă nu recunoașterea marelui adevăr că omul nu prețuiește nimic dacă-i lipsește energia ?

Orice îndoială rostită de cineva asupra voinței noastre, ne rănește în modul cel mai crud. Să ni se tăgăduiască puterea de muncă ? Nu înseamnă aceasta să fim învinovați de slăbiciune, de lene ; să se creadă că suntem incapabili de eforturi statornice, fără de care trebuie să renunțe cineva de a se ridica deasupra sărăciei intelectuale a celor mai mulți dintre oamenii care se îndeletnicesc cu așa. numitele profesii libere ; nu înseamnă să fim priviți ca niște mediocri fără leac ? !

Omagiul adus muncii, dovedește existența unei / nevoi de energie la toți studenții. Și cartea de față nu este decât o cercetare a procedeeilor prin care poate fi îndemnat la muncă un tânăr cu înclinări șovăielnice, spre a se întări într'însul răvna de a munci până la a o preface mai întâi în

hotărîri ferme, arzătoare și trainice și apoi în deprinderi sănătoase de nebiruit.

Și, înainte de toate, prin munca intelectuală, trebuie să înțelegem fie studierea naturii și a operei altora, fie producția personală. Munca productivă cere mai întâiu studiu și cuprinde toate genurile de eforturi intelectuale. Instrumentul de lucru este în primul caz atenția propriu zisă și în al doilea, gândirea sau concentrarea în sine. În ambele cazuri însă, e vorba de o mare atenție și, a lucra înseamnă a fi atent. Din nenorocire atenția nu este o stare sufletească statomică, fixă, durabilă ; n'ar putea fi asemănată cu un arc necontentit întins. Ea constă mai degrabă într'un număr de încordări mai mult sau mai puțin intense și succedându-se cu o anumită repeziune. Dacă atenția este energică și oțelită, aceste eforturi urmează atât de des încât dau iluzia continuității și această continuitate aparentă poate să ție câteva ore zilnic. Ținta ce trebuie urmărită, este deci stimularea unor eforturi de atenție intense și stăruitoare. Fără îndoială, unul din cele mai frumoase rezultate ce ar putea dobândi cultivarea puterii exercitate asupra noastră înșine, este repetarea eforturilor făcute curajos și zilnic, obositoare, ce e drept, pentru studenți, fiindcă tinerețea lor arzătoare, năvalnică, cere statomic predominarea vieții animalice asupra vieții reci în aparență, necolorate și împotriva firii celor mai mulți muncitori ai inteligenței.

**Dar aceste eforturi
intense și statornice
nu sunt încă deajuns.
Ele pot fi anarhice și**

risipite, de aceea este
necesar ca în același
timp ele să fie
îndrumate către
același țel

Pentru ca o idee, un simțământ să se aclimatizeze în noi și să se contopească cu firea noastră, trebuie să creștem condiții de adăpostire, de legătură, de intimitate ; trebuie ca printr-o progresiune de înrăurire, încetă dar statornică, aceste idei, aceste simțăminte să extindă cercul legăturilor, să se impună încetul cu încetul prin valoarea lor proprie. Uitați-vă cum se produc operele de artă : un gând, adesea un gând din tinerețe, născut cu putere de viață, rămâne la început timid și întunecat la oamenii de geniu. O citire, vreun incident în viață, o expresie fericit aruncată în treacăt de vreun autor care — ocupat cu altceva și nepregătit cu acest fel de gândire — vedea ideea fără a-i înțelege rodnicia, dă acestei idei, care clocotește, conștiința valorii ce conține și a rolului ce ar putea să aibă.

Din acest moment, ideea se va hrăni cu toate alimentele necesare : călătorii, convorbiri, citiri, îi vor procura elemente diferite pe care le va absorbi și o vor întări. Astfel Goethe a plimbat timp de treisprezece ani concepția sa despre Faust. În tot timpul acesta, ea germină, crește, prinde rădăcini din ce în ce mai adânci și trase din experiență sucul nu- tritor din care a fost alcătuită această operă genială.

Așa trebuie să lucreze — păstrându-se toate porțiunile — orice idee importantă. Dacă ea nu face decât să treacă

prin mintea noastră, fără a încolți, fără a rodi, este ca și cum n'ar fi fost. Trebuie să se dea ideii țâșnite o atenție repetată, neîntreruptă, iubitoare ; nu trebuie părăsită înainte ca ea să prindă viață proprie, înainte de a deveni un centru de organizație. Trebuie păstrată multă vreme în conștiință, revenindu-se des la ea ; numai astfel ideea va prinde vitalitatea trebuitoare pentru a atrage la dânsa, prin acea tainică putere de însuflețire care se numește asociația de idei, gânduri rodnice și sim-țimente puternice pe care și-le va încorpora. Această muncă de organizare a ideii sau a simțământului se împlinește încet prin acțiunea liniștită și răbdătoare a spiritului. Desvoltarea ei se face întocmai ca acele minunate cristale de laboratoriu : ele cer depunerea lentă și regulată a mii de molecule în sânul unui lichid absolut liniștit.

Iată cum orice descoperire este o operă a voinței. Newton a verificat descoperirea gravitației universale „gândindu-se totdeauna la dânsa”. Cine se mai îndoiește că geniul nu este decât „o îndelungată răbdare”, să asculte declarația lui Darwin : „Ca subiect de meditație și de citire, alegeam numai ceea ce mă făcea să mă gândesc de-a-dreptul la ceea ce văzusem sau la ceea ce credeam că voi vedea. Sunt sigur că această disciplină m'a ajutat să fiu în stare a face ceea ce am făcut în știință”. Iar fiul său adăogă : „tatăl meu avea puterea de a nu pierde din vedere un subiect timp de mulți ani”).

La ce bun de altfel să stăruim asupra unui adevăr așa de evident ? E de ajuns să mă rezum : ținta ce trebuie să urmărească muncitorul intelectual, este energia atenției voluntare, energie care înseamnă nu numai vigoare și eforturi frecvente, ci și — mai ales — o orientare foarte lămurită a tuturor gândurilor noastre spre un singur scop și prin subordonarea, în tot timpul necesar, a vrenilor, a simțimin-țelor, a ideilor noastre, unei mari idei conducătoare, dominante, pentru care lucrăm. Este idealul dela care lenea omenească ne va îndepărta totdeauna, pe care trebuie însă să ne străduim a-l realiza cât mai desăvârșit posibil.

Înainte de a examina mai de aproape mijloacele pentru a prefăce într-o voință trainică dorința slabă, șovăielnică, trebuie să ne debarasăm de două teorii filosofice opuse, dar deopotrivă de păgubitoare pentru opera stăpânirii de sine.

CAPITOLUL III
Înlăturarea teoriilor descurajatoare și false în privința educației voinței.

Polemica nu trebuie să fie niciodată decât un lucru pregătit de care scriitorul trebuie să se servească cu îngrijire, dar s-o păstreze pentru dânsul. Nimic nu este mai nerodnic decât simpla negație. Pentru a convinge, nu folosește la nimic citirea. Trebuie operă constructivă, iar nu negativă.

Deoarece cuprinsul cărții de față este în întregime o lucrare de construcție, oferind o doctrină mai sănătoasă și mai ales mai solid întemeiată pe rezultatele cele mai recente ale psihologiei, ea atacă de-a dreptul două teorii foarte răspândite, tot atât de deplinite pentru rezultatele lor practice, pe cât de false prin concepțiile lor.

Falsă în sine și regretabilă din punct de vedere practic, este în cel mai mare grad teoria care consideră caracterul ca ceva neschimbător. Expusă de Kant, reinnoită de Schopenhauer, această ipoteză și-a câștigat și sprijinul lui Spencer.

După Kant, caracterul nostru se trage din lumea spirituală și odată coborât în lumea spațiului și a timpului, atât caracterul cât și voința rămân în noi așa cum s-au născut, fără să le putem schimba cât de puțin.

Schopenhauer afirmă de asemenea că diferitele caractere sunt înnăscute și neschimbătoare. Nu se poate schimba „specia” de motive de care voința egoistului, de pildă, este înrăurită. „Puteți, prin educație, să *înselați* pe un egoist, sau să-i schimbați ideile, să-l faceți să înțeleagă că singurul mijloc pentru a se ajunge la bun trai, este munca și cinstea, iar nu înșelătoria, dar trebuie să renunțați la gândul de a-l face simțitor la suferințele altora, aceasta fiind desigur mult mai cu neputință decât a prefăce

plumbul în aur. Poți ajunge chiar să-l faci pe egoist să înțeleagă că, renunțând la un mic folos, ar putea câștiga unul mult mai mare ; pe un rău poți să-l faci să înțeleagă că pricinuind cuiva o durere, el își poate câștiga sie-și alta mai mare, dar când e vorba să combată cineva egoismul, răutatea din sine însuși, aceasta este ca și cum ar vrea să facă pisica să nu-i mai placă șoareci!”.)

Herbert Spencer, deși pornind din cu totul alt punct de vedere, admite, împreună cu școala engleză, posibilitatea de prefacere cu vremea a caracterului omenesc sub constrângerea unor puteri exterioare, a condițiilor de viață, dar această operă cere veacuri și teoria este deci descurajatoare din acest punct de vedere, fiindcă un student nu se poate gândi la zece secole de viață, ci la o puțință de prefacere în timp de douăzeci de ani. „Dacă trebuie atâta vreme”, își zice el, „nu pot să pomesc la muncă pentru îmbunătățirea stării mele morale; nu voi putea lupta împotriva caracterului meu, moștenire dela strămoși și care reprezintă mii, poate milioane de ani de experiență înregistrate organic în creierul meu. Ce pot face eu cu atâtii strămoși uniți împotriva slabei mele voințe proprii ? Cum să scap măcar de o parte a moștenirii ce mi-au trecut ? N'are niciun rost să încerc a mă revolta ; sunt sigur dinainte de înfrângere. Mă pot mângâia numai cu gândul că, în vreo cincizeci de ani, urmașii mei, prin jocul regulat al mediului social și al eredității, vor ajunge, întocmai ca acele mașini care, mereu perfecționate, mereu prefăcute, dau acum, ca zeciuială, devotament, spirit de inițiativă, etc.”

Deși această chestiune de caracter, înfățișată din acest punct de vedere, depășește cadrul subiectului acestei cărți, țin a o examina în generalitatea ei și în situația cea mai tare pentru adversarii mei.

Teoriile ce le-am expus, mi se par un exemplu convingător al lenei de spirit care, ca și păcatul inițial, nu poate fi șters, chiar și la cele mai mari inteligente ; lene de spirit care le face să sufere fără revoltă sugestia limbajului. Suntem toți atât de bine deprinși a ne gândi numai cu vorba, încât

vorba ne ascunde realitatea ce vrea să înfățișeze. Vorba fiind unică, ne face să credem că există și o unitate reală a lucrurilor.

Acestei sugestii provocate de cuvântul *caracter*, datorăm teoria leneșă a caracterului neschimbător. Cine nu vede că de fapt *caracterul nu este decât o rezultantă* și rezultanta unor forțe totdeauna expuse modificării ? Caracterul nostru are o unitate asemănătoare cu aceea a Europei : jocul alianțelor, propășirea sau decăderea unor **State**, schimbă neconținut rezultanta. Ei bine, așa se întâmplă și cu pasiunile noastre, cu simțimintele, cu ideile noastre, care sunt într-o veșnică frământare și care, pe de **altă** parte, prin alianțele ce încheie sau pe care le rup, pot schimba intensitatea și chiar natura rezultatului.

De altfel întreg tratatul acestei cărți va fi o demonstrație a putinței de transformare a caracterului.

Dacă cercetăm acum care sunt argumentele în sprijinul teoriei, nu vom găsi la Kant decât vederi *a priori* și aceste vederi pe care le credea trebuitoare pentru a întemeia pe ele posibilitatea libertății, s'ar fi rupt din sistem ca o ramură uscată, dacă marele filosof n'ar fi confundat fatalismul cu determinismul, cum vom vedea îndată.

La Schopenhauer, găsim mai multe citații decât argumente, căci lui îi place să-și etaleze erudiția și să îngrămădească autoritățile, deși autoritățile nu pre-țuesc cât cea mai mică probă de fapt. Iată singurele argumente ce găsim la dânsul : 1. Dacă în adevăr caracterul ar fi perfectabil, ar trebui să se găsească la jumătatea mai vârstnică a oamenilor mai multă virtute decât la cea tânără, ceea ce nu e cazul. 2 . Cine s'a dovedit odată a fi om rău, a pierdut pentru totdeauna încrederea noastră, ceea ce dovedește că noi toți socotim caracterul ca neschimbător.

Ce dovedesc asemenea argumente pentru cine reflectează un moment ? Se pot numi acestea argumente ? Întrucât asemenea afirmații — de altfel exacte în linii mari — pot dovedi că nimeni nu-și poate schimba caracterul ? Ele dovedesc numai că marea majoritate a oamenilor în

vieată, n'a întreprins niciodată, în mod serios, vreo reformare a caracterului. Ele constată că înclinările stăpânesc aproape toate faptele vieții, fără intervenirea voinței. Cea mai mare parte a oamenilor este condusă de ceva din afară, nu dinăuntru : oamenii se iau după mode, după opinia publică, fără a mai încerca să li se împotrivească, așa cum nu ne gândim a ne împotrivi învârtirii pământului în jurul soarelui. Mai putem oare tăgădui că lenea de voință este aproape universală ? Cea mai mare parte a omenirii își petrece viața căutând din ce să trăiască. Muncitorii, săracii, femeile, copiii, ca și „oamenii de lume”, nu mai cugetă de loc ; sunt niște păpuși!), păpuși mai complicate și probabil conștiente, dar principiul tuturor mișcărilor lor izvorește din regiunea dorințelor involuntare și a sugestiilor străine. Ieșiți din animalii „te printr'o evoluție înceată, sub presiunea asprelor nevoi ale luptei pentru traiu, cea mai mare parte, îndată ce împrejurările exterioare în-” cetează de a-i îmboldi, tind a se coborî din nou- Iar totți acei cărora o arzătoare sete de ideal și oarecare nobieță sufletească nu le procură motive interioare pentru a porni pe calea anevoioasă a liberării lor din ce în ce mai desăvârșită din animalitate, se lasă duși de șuvoiu Nu trebuie deci să ne mirăm când constatăm că numărul bătrânilor virtuoși nu prea depășește pe acela a tinerilor și avem dreptate să ne ferim de ticăloșii dovediți. Singurul argument valabil ar fi dacă s'ar dovedi că toată lupta este fără folos, că un egoist nu poate niciodată, chiar dacă ar dori, să facă jertfe însemnate. O asemenea afirmație nici nu merită însă a fi examinată. Se văd lași înfruntând moartea pentru bani. Nu există nicio pasiune care să nu. poată birui frica de moarte, dar cel ngai maré bun ce posedă egoistul este desigur viața. Nu s'au văzut oare egoiști, împinși de un entuziasm trecător, să-și jer-

1 Port-Royal „Logica”.

fească vieața pentru patrie sau pentru vreun alt scop nobil ? Și dacă această stare trecătoare a fost cu puțința, ce devine atunci falimosul *operări sequitur essc* (a lucra înseamnă a fi) ? Un caracter care se transformă radical, fie și pentru o jumătate de oră, nu este un caracter neschimbător și se poate spera că aceste schimbări se vor repeta din ce în ce mai des.

Pr.:?)ff?!, unde a întâlnit Schopenhauer caractere cu totul unitare, egoiste dela întâia până la ultima ggnd'.rc, ',-.-.'>! a 'întâiul până la cel din urmă- simți- mârvi! ? O asemenea .simplificare a firii omenești probai"] c" n'a fosf. niciodată realizată și, încă odată această crdintă dorDie caracter că ar putea fi ceva Un'.la'r, un bine r.mcgen, nu poate rezista nici observației cele; mai superficial». Caracterul este rezultanta unor forU. eterogene și această afirmare, baza tj pe observațiile unor oameni în carne și oase și nu pe abstracții, ajurjre pentru a răsturna teoria a lui K;mt și 3 lui Schopenhauer. În ce privește pe Spencer, ajunge să i sé arate că bunele inclinări sunt tot atât de ereditare și tot atât de puternic organizate ca și cele rele și că cineva poate avea, cu puțină dibăcie, tot atâtea puteri strămoșești pentru sine, cât și contra sa. În tot cazul este numai o chestiune de mai mult ori mai puțin și că cele ce urmează în această carte, sperăm că vor rezolva și restul.

Să lăsăm deci această teorie a caracterului neschimbător, fiindcă vedem că ea n'are nicio bază. Să preamărim pe Schopenhauer care a inoculat germanilor această teorie. Ea ar fi prețuit pentru noi cât două corpuri de armată, dacă am fi avut și noi teoreticieni ai descurajării și în deosebi un 'taine care, cu o îngustime de vederi de neînțeles la un spirit atât de înalt, n'a putut să deosebească fatalismul de determinism și care, din reacțiune împotriva omului cousinian, a melrs până la a privi vieața noastră ca independentă de voința noastră, iar virtutea ca un produs cum ar fi, de pildă, zahărul. În-chipuire naivă, copilărească, care, prin brutalitatea ei, a îndepărtat pentru multă vreme spiritele dela studiul determinismului psihologic și care a falși- ficat, dela

aparitia ei si multi ani dupa aceasta, semnificatia cartii lui Ribot asupra boalelor vointei. Atât este de adevărat că în aceste materii, în genere delicate, e mai bine să ai înaintea ta o legiune de adversari decât un prieten tăios, dar nepriceput.

II

Ne rămâne acum să înlăturăm din drumul nostru o teorie cu mult mai îndrăzneată, care afirmă că ar fi posibil ca cineva să devie stăpân pe sine ;dar care, fiindcă a privit această operă de liberare de sine ca prea lesnicioasă, a produs mai mulți descurajați decât teoria fatalității. Este vorba de teoria liberului arbitru

Liberul arbitru și libertatea morală a căror soartă s'a căutat a se lega una de alta, nu numai că nu se împacă între ele, ci își sunt chiar protivnice. A se înfățișa tinerilor ca atât de ușoară opera îndelungată, răbdătoare și de statornică stăruință a liberării de sine, înseamnă a-i expune dela început descurajării. După ce opt ani de frecventare a școlii, profesorii au ținut pe tineri în contact cu oamenii de voință ai antichității, măriți încă prin perspectivă, le-au umplut sufletul de entuziasm, ei sunt buni de pus în fața sarcinii celei mai însemnate a vieții, neascunzându-li-se nicio greutate, dar arătându-li-se că pot fi siguri de biruință, dacă nu se vor abate dela ținta urmărită. Nu poate deveni cineva stăpân pe sine printr'un *fiat*, așa cum Franța n'a putut deveni după 1870, numai printr'un *fiat*, Franța puternică de azi. Ea a depus timp de douăzeci de ani *) eforturi neîntreprite, dureroase, pentru a se ridica. Tot astfel ridicarea noastră individuală cere stăruință răbdătoare. Cum ? Se văd oameni muncind timp de treizeci de ani în meseria lor, pentru a câștiga dreptul de a se odihni la țară, iar operele acestea atât de înalte, atât de nobile a stăpânirii de sine să nu i se consacre niciun timp ? De aceasta atărnă doar ceea ce vom noi, deci ceea ce vom fi ; de ea atărnă rolul ce vom juca în viață, în societate. Prin ea ne putem impune stimei, respectului tuturor. Ea ne poate deschide toate porțile, ne poate duce la toate izvoarele fericirii și este admisibil ca

tinerii să nu se îngrijească de aceasta ? Disprețul arătat acestei opere, ascunde de bună- seamă o suferință tainică, cum ni s'a putut întâmpla fiecăruia dintre noi.

Care e studentul care n'a simțit dureros disproporția dintre dorințele de a realiza ceva bun și slăbiciunea voinței lui ?

Sunteți liberi, ne spuneau profesorii noștri. Și această afirmare o desmint realitățile, spre disperarea noastră.

Nimeni nu ne-a pregătit pentru această luptă ; nu ne-a învățat nimeni cum se cucerește voința încetul cu încetul ; nimeni nu ne-a sprijinit în această direcție și apoi, printr'o reacție foarte firească, am acceptat cu avânt doctrinele copilăroase ale lui Taine și ale fataliștilor care aceștia cel puțin ne consolau, ne îndemnau> la resemnare în fața zădărniceii acestei lupte. Și atunci ne lăsăm liniștiți, deși în voia. vântului, amortindu~ne pentru a nu simți minciuna acestor doctrine mângâietoare a lenei noastre.

Cauza principală a acestor teorii fataliste ale voinței, este cealaltă teorie, teoria naivă și nenorocită în același timp a filosofilor partizani ai liberului arbitru. Libertatea morală, ca și libertatea politică, ca tot ceea ce are oarecare preț în lumea aceasta, trebuie cucerită prin luptă grea și susținută neîncetat. Ea este răsplata celor tari, celor îndemânați ^ celor stănuitori. *Nimeni nu e liber, dacă nu e vrednic să fie*, Libertatea nu este niciun drept, niciuri fapt, ea este o răsplată, răsplata cea mai înaltă, cea mai aducătoare de fericire ; este pentru toate evenimentele vieții ceea ce este lumina soarelui pentru o priveliște și cui n'a știut s'o cucerească, îi vor fi refuzate toate bucuriile adânci și trainice ale vieții.

Nicio chestiune n'a fost mai întunecată, mai neînțeleasă decât libertatea. Bain o numește : *zăvorul ruginit al metafizicii*. E clar că prin libertate noi înțelegem stăpânirea de sine, predominarea continua a simțimentelor nobile și a ideilor morale asupra înclinărilor animalice. La o stăpânire de sine fără, nicio știrbire, nu trebuie să ne gândim. Prea puține veacuri ne despart de primitivitatea, de sălbăticia unor strămoși care se adăposteau în peșteri, ca să ne putem libera cu totul de anumite înclinări, de egoism, de

poftă neînfrânată, ca și de lenea ce ne-au lăsat moștenire. Marii sfinți care au învins în această luptă neîncetată a firii umane cu firea animală, n'ay cunoscut bucuria biruințelor senine și necontestate.

Dar, o spunem din nou, opera ale cărei mari linii le tragem, nu este atât de greu de împlinit ca sfințirea de sine, căci lupta împotriva lenei și a pasiunii este altceva decât a căuta să stărpești în tine până la rădăcini egoismul, de pildă. Totuși, chiar astfel redusă, lupta e lungă și anevoioasă. Nici ignoranții, nici îngâmfații nu o pot birui. Este o tactică, o linie de conducere care trebuie cunoscută, trebuie urmată ; este o muncă îndelungată care trebuie primită. A intra în arenă fără a cunoaște legile psihologiei sau fără a urma sfaturile acelor care le cunosc, înseamnă a voi să birui la șah pe un adversar exercitat, fără a cunoaște jocul.

— „Dar”, vor spune partizanii unui liber arbitru himeric, dacă nu puteți crea nimic, dacă printr'o voință cu totul voluntară, printr'un *fiat*, nu puteți da cutărui motiv, sau cutărei cauze o putere pe care nu o are prin fire proprie, nu sunteți liberi !

— Ba da, suntem liberi. Și nu râvnim altă libertate. Tn loc de a pretinde, cum faceți dumneavoastră, să dăm putere unui motiv printr'o simplă vrere, printr'un act misterios, bizar, contrariu tuturor legilor științifice, noi vrem să i-o dăm printr'o inteligență apucare a legii de asociație. Noi nu poruncim firii omenestă decât, supunându-i-ne. Singura garanție a libertății noastre sunt legile psihologiei, care devin astfel singurul instrument posibil al liberării ; pentru noi nu există libertate decât în sensul determinismului.

Iată-ne ajunși la punctul lămurit al d. Esbaterii noastre. Ni se spune :

— Dacă nu admiteți că voința e în stare, numai prin libera ei inițiativă și *fără s'o dorească nimeni*, să asigure precumpănirea unui motiv fără înrăurire asupra puterilor care acționează libere, atunci *presupuneți dinainte doriința*.

Studentul dvs. care nu va dori să muncească, nu va munci niciodată.

Ajungeți astfel și la ideea de predestinare și la o predestinare mai crudă decât cea calvinistă, deoarece calvinistul merită să ajungă în iad, nu-și dă seama de aceasta și nu-l părăsește niciodată nădejdea că va intra în împărăția Cerurilor. Studentul dvs. însă, printr'un examen adânc al conștiinței, își poate da seama că nu râvnește la aceasta, neavând nici harul sfânt, că deci orice efort ar fi zadarnic și, după deviza din „Infernul” lui Dante, trebuie să lase la poartă orice nădejde.

Iată chestiunea pusă cât se poate de lămurit: am ori nu am dorința de mai bine — dacă nu o am, orice efort e zadarnic — sau, cum dorința nu atâră de mine, iar harul divin coboară unde vrea el, suntem în ghiarele fatalității !

— Foarte bine, dar învoindu-ne cu aceasta, noi cedăm mai puțin decât s'ar părea. Notați bine că dorința de mai bine, *oricât de slabă ar fi*, ne ajunge, fiindcă ne gândim că, folosindu-ne de mijloacele de cultură ce i se potrivesc, vom putea desvolta această dorință, să o întărim, s'o transformăm într'o hotărâre bine chibzuită și trainică.

— Dar această hotărâre, cât de slabă ar fi, ea vă trebuie și dacă ea n'a existat dinainte, nu veți putea face nimic.

— Admitem bucuros aceasta. Credem mai întâi că, chiar partizanii libertății prin așa zisul *fiat* vor fi de acord cu noi că nu se poate pune temeiul pe o hotărâre de a fi mai bun, care nu se razemă pe nicio dorință. A îndeplini împotriva voinței o operă îndelungată, a nu ne fi drag ceea ce căutăm să realizăm, înseamnă a lua dinainte acestei opere orice nădejde de reușită. Pentru a izbuti trebuie să-i fie dragă cuiva această sarcină.

— Dar, încă odată, această dragoste, această dorință o are, ori nu o are studentul dvs ? Dacă nu o are, iată-l osândit pentru totdeauna.

— Admitem această dilemă, zicem noi. Da, dorința este necesară. Fără dorința de libertate nu poate fi libertate ! Dar dureroasele efecte ale acestor predestinări nu ating decât o categorie de oameni pe care, partizanii ai liberului

arbitru celui mai absolut, îi consideră ca pe niște predestinați.

În adevăr, grupul predestinaților seamănă cu grupul acelor nenorociți alienați, atinși de *demența* imorală. Admitem, fără s'o putem demonstra și numai fiindcă n'am întâlnit niciodată cazuri negative că dacă, de pildă, vei întreba pe un om oarecare în toate mințile dacă preferă cariera glorioasă a unui Pasteur aceleia de betiv decăzut, acesta va răspunde desigur că *da*. Dar aceasta este ceva de sine înțeles, cine o poate contesta ?

Cine a cunoscut oameni cu *totul* nesimțitori față de strălucirea gemului, a frumuseței, a înălțimii morale ? Dacă o asemenea brută există, ori a existat, mărturisesc că acest caz nu mă interesează. Iar dacă postulatul meu este privit ca temeinic de cea mai mare parte a oamenilor cu simț *uman*, aceasta îmi ajunge. Căci dacă un om preferă decăderea celei mai respingătoare specii umane mărimea unui So- crate, a unui Regulus, a unui Vincent de Paul, această preferință, cât de slabă ar fi ea, îmi ajunge, fiindcă a prefera înseamnă a. iubi, a *dori*. Această dorință, cât de fugitivă s'ar presupune, poate fi sprijinită, întărită ; ea va crește, dacă va fi cultivată, și se va transforma prin jocul, condus cu abilitate, al legilor psihologiei, într-o' hotărâre viguroasă. Este întocmai cum dintr'un grăunte, hrana unor furnici, răsare un stejar care înfruntă vijeliile.

Prin urmare, a fi ajuns în strămtoirea acestei predestinări. lucrul nu ne turbură întru nimic, fiindcă — afară de un grup de alienați pe care îi sacrifică chiar și partizanii liberului arbitru prin *fiat* și poate un grup de câteva duzini de brute fără leac — suntem toți cât se poate de predestinați.

Morala n'are deci nicio trebuință de a-și lega soarta de teoriile atât de riscate — și repetăm : atât de descurajatoare — ca aceea a liberului arbitru.

Morala n'are nevoie decât de libertate, ceea ce este cu totul altceva, și această libertate nu e posibilă decât în și prin determinare.

Pentru a ne asigura libertatea, este de ajuns ca imaginația noastră să fie în stare de a concepe un plan de viață și

să-l realizeze. Conștiința și practica legilor de psihologie, ne vor ajuta prin unele îndepărtări pe de o parte, prin unele alianțe de altă parte să ne asigurăm predominarea planului ales și să facem ca timpul, marea putere de liberare, să lucreze în noi, pentru realizarea acestui plan. Concepția noastră de libertate nu e poate atât de seducătoare pentru lenea noastră ca teoria liberului arbitru. Dar ea are asupra acestuia din urmă avantajul de a se potrivi cu realitatea firii noastre psihologice și morale și de a nu se expune la ridicolul afirmării orgolioase a libertății noastre absolute, mereu contrazisă de adevărata robie în care ne țin dușmanii noștri lăuntrici. Și dacă acest conflict n'ar fi decât amuzant pentru psihologul observator, răul n'ar fi decât pe jumătate, dar el nu întârzie de a produce descurajarea în cele mai bune intențiuni. Mai mult, e aproape sigur că această teorie a liberului arbitru a îndepărtat — și aceasta este o pierdere de nereparat — multe spirite pătrunzătoare dela studiul condițiilor voinței¹).

Acum când calea e curățată de teoriile cele mai cu trecere

¹cartea lui pagini de o pătrundere prodigioasă, dacă te gândești la vremea când s'a scris această carte. Paginile 30 și următoarele, conțin o expunere foarte lămurită a teoriei reproduse de W. James, că voința nu leagă - lucrurile decât în ordinea mintală. Ce n'ar fi putut face în această cîndine de studii spiritul atât de fin al lui Jouffroy, dacă n'ar fi fost abătut de discuțiile bizantine la modă asupra liberului arbitru ! Această teorie fatală a împiedicat timp de jumătate de veac studiul voinței.

asupra naturii voinței,
putem pătrunde în
inima subiectului
nostru și a studia de
aproape psihologia
voinței

.CARTEA DOUA PSIHOLOGIA VOINȚEI

CAPITOLUL I Rolul ideilor în voință.

Dacă elementele vieții noastre psihologice ar fi simple, n'ar fi nimic mai ușor decât a se studia primejdiiile ca și mijloacele ce înfățișează în opera stăpânirii de sine. Dar aceste elemente formează între ele o alianță și chiar combinații care fac anevoioasă analiza amănunțită. Este totuși ușor de observat că toate elementele vieții noastre intime se reduc la trei: ideile, stările sufletești și acțiunile noastre.

I
Cuvântul idee cuprinde multe elemente diferite. Deosebirea cea mai adâncă pe care psihologul preocupat de raporturile inteligenței și ale voinței ar putea face între ideile noastre, este deosebirea de idei centripete și idei centrifuge. Un mare număr de idei ne vin din afară ; ele sunt „trecute prin strecurătoare”, cum zice Montaigne, adevărați oaspeți trecători, care nu suferă nicio lucrare de asimilare și cărora memoria noastră le servește numai ca în- trepoziț. Ideile cele mai contradictorii stau alături și noi purtăm un timp în noi o adunătură de gânduri venite din citirile, din conversațiile, chiar și din visurile noastre ; străini care s'au furișat în noi, ser- vindu-se de lenea noastră de spirit și cea mai mare parte sub haina autorității vreunui scriitor ori vreunui „magistru”. În acest arsenal unde sunt lucruri bune și lucruri rele, lenea și sensibilitatea noastră trebuie să caute o îndreptățire. Ideile de acest fel trebuie să le stăpânim. Le putem rândui, le putem face să evolueze după vrerea noastră, dar dacă noi avem putere asupra lor, ele nu au nicio putere asupra noastră ; cele mai multe sunt numai niște cuvinte, nimic mai mult, iar lupta vorbelor împotriva lenei și a sensibilității noastre, este lupta oalei de pământ împotriva oalei de fier. Fouillée a susținut o teză în general falsă, vorbind de idei-forțe. El n'a văzut că ceea ce poate săvârși ideea, îi vine aproape totdeauna din alianța ei cu adevăratele forțe, care sunt strânse afectiv. Experiența de fiecare minut ne convinge de slaba putere a ideii. Este mare depărtare între consimțirea curat formală și credința înrăuritoare și împin- gătoare la lupte. Îndată ce inteligența se găsește în situația de a trebui să lupte singură, fără

ajutor din afară împotriva brutalei cohorte a puterilor senzuale, ea e condamnată la neputință. În starea de sănătate, această izolare a inteligenței este imposibilă ; dar boala ne procură foarte lămurit dovada că orice putere imbolditoare la fapte însemnate, emană din senzualitate. Nu susținem că inteligența n'are în sine nicio putere, dar că ea nu e în stare să respingă, să alunge greoaiele tendințe animalice ; iată ce ni se pare foarte sigur.

Ribot a demonstrat în „Maladies de la volonté” eu sprijinul unor exemple hotărtoare, că pe când sensibilitatea este adânc atinsă, pe când bucuria care urmează senzației nu se ivește, pe când ea rămâne rece, fără viață, o ființă inteligentă devine incapabilă de a mișca cel puțin mâna pentru a pune o scălitură. Cine dintre noi, sculându-se după o noapte neliniștită și o odihnă nelindulătoare, nu s'a găsit într'o situație asemănătoare ?

Într'o stare de adâncă toropeală, dar cu inteligența destul de limpede, noi vedem ce ar trebui să facem, dar în acel moment simțim că ideea are puțină putere prin ea însăși. Dacă însă, în același moment vom auzi servitoarea vorbind cu un vizitator cunoscut, care se anunțase, dar de care uitasem, atunci rușinea, încurcătura în care ne găsim, rușinea de a ne fi găsit nelubrăcat, ceea ce este un simțământ, ne face să sărim din pat în cea mai mare grabă. Cauzele citate de Ribot, ilustrează puternic contrastele dintre efectele ideii și acele ale simțământului.

Unul din bolnavii pe care îi citează, în neputință de a face voluntar cea mai mică mișcare, deși inteligența lui era neatinsă, sări cel d'întâi din trăsura când se întâmplă ca aceasta să izbească pe drum o femeie. Din nenorocire se crede că stările patologice sunt stări aparte pe când acestea nu sunt decât o denaturare, o îngroșare a realității. După cum un sgârcit oarecare va fi totdeauna gata să rădă de prostiile lui Harpagon, fără să se vadă pe el însuși, ca în piesa lui Molière, tot astfel refuzăm de a ne vedea în aceste stări limpezi ale boalelor mintale care ne rod.

Dar toată experiența noastră ne-a convins de neputința ideii. Fără a mai vorbi de alcoolici, care *știu* foarte bine care sunt urmările bețiilor lor, dar nu le *simt* decât la întâiul atac de apoplexie, când e prea târziu, ce este oare neprevăderea dacă nu vederea viitorului amenințător, fără simțământul acestei amenințări ? Iar când vine mizeria, omul se vaetă : „Ah, dac'ași fi știut!” Știa, dar nu era aceea cunoaștere simțitoare, emoționantă care, în ce privește voința, este singura care prețuște ceva.

De desubtul acestui strat superficial de idei care nu pătrund, se găsesc ideile care se pot bucura de sprijinul simțimentelor trecătoare. De pildă : petrece cineva mai multe zile în lene, citește, dar cartea ce și-a pus în gând să scrie, stă colea ; nu se apucă de lucru, deși își dă bine seama de interesul ce are de a lucra. Deodată poșta îi aduce știrea izbânzii repurtate de un prieten și iată că a venit imboldul răvinei. Și ceea ce n'au putut produce cele mai înalte și mai puternice considerații, a putut s'o producă într'un moment unda emotivă de ordin inferior.

Îmi voi aduce totdeauna aminte de un eveniment care-mi arată cu o evidență izbitoră deosebirea dintre idei și emoție : treceam odată în zori de zi, la Buet, peste un ghețar cu o pantă repede al cărei fund se pierdea în întuneric. Deodată începui să alunec, dar nu-mi pierdii capul nicio clipă. Aveam conștiință de situația critică în care mă aflam și vedeam limpede primejdia. Dar, pe când mă gândeam că mi-a venit sfârșitul, am izbutit, ca prin minune, să încetinez alunecarea și să mă opresc de tot la o sută de metri mai jos. Trecuri apoi încet și foarte liniștit ghețarul, servindu-mă de toiașul de munte. Dar, după ce mă văzui scăpat de-abinelea, fui abia atunci cuprins de un tremur grozav (poate și din cauza slăbirii în urma unei asemenea încordări de forțe). Mă trecu o sudoare prin tot trupul, simțeam cum îmi bate inima și *abia atunci* mă cuprinsese o frică grozavă, nespusă ; într'o clipă vederea primejdiei deveni simțământ al primejdiei.

Mai în adânc decât ideile venite din afară și adoptate provizoriu de către stările afective trecătoare, se găsesc ideile care, deși venite și ele din exterior, se găsesc în armonie cu simțimentele fundamentale și închee cu aceasta o alianță atât de strânsă încât nu se știe dacă a absorbit ideea simțământul ori simțământul ideea, în așa grad ele se confundă cu ideile din izvor interior, ieșite din adâncul firii noastre și care sunt traducerea în formulă limpezi a caracterului nostru însuși, a tendințelor noastre profunde. Personalitatea noastră le dă o caldă colorație ; ele devin întru câțva simțimente. Întocmai cum lava, răcită după ce a ajuns la suprafață, rămâne încă fierbinte ani de-a rândul la o anumită adâncime, aceste idei păstrează în schimbarea prin care trece, căldura originii lor afective. Ele sunt în același timp inspiratoarele și sprijinitoarele întregii activități, într'o direcție dată. Totuși, trebuie să nu pierdem din vedere că aceste idei nu sunt pe deplin idei : netede, lămurite, ușor conduse, ele iau locul simțimentelor, care sunt stări psihologice puternice dar încete, greu de mânăit. Sunt mult diferite de ideile de suprafață care formează pe „omul verbal” și care adesea nu sunt ele înșile decât vorbe, semne goale ale unor lucruri însemnate. Vlaga lor pornește întru câțva dela rădăcini. Este o energie de împrumut pe care caută s'o scoată

din izvorul viu al simțimintelor, cu un cuvânt pasiuni ale stărilor afective.

Când o idee ca aceea de care vorbim, naște într'un suflăt doritor de a o primi, printr'un îndoit și tainic ferment de închegare pe care-l vom studia, această idee atrage către ea simțimintele care sunt în stare să o rodnicească; ea se hrănește întru câtva din aceste simțiminte, se întărește, iar pe de altă parte limpezimea ideii trece în simțiminte, dându-le nu vigoarea, ci *orientarea*. Ideea este pentru simțiminte ceea ce este punerea în acțiune, s'ar putea zice magnetizarea, pentru nenumărate curente din vergeaua de fier; ea le dirijează în același sens, distruge conflictele și din ceea ce nu era decât o adunătură fără nicio ordine, formează un curent disciplinat, de o putere înșutită.

Astfel ajunge uneori, în politică, o formulă fericită a unui om popular, pentru a îndruma către o țintă bine lămurită toate forțele până atunci anarhice și contradictorii ale unei democrații.

Dar, reduse la ele înșile, sunt neputincioase față de brutalitatea înclinărilor. Cui nu i s'a întâmplat să fie cuprins noaptea de o frică fără temei, o frică ridicolă care-l face să rămâie pironit în pat, cu puternice bătaii de inimă, cu tâmplele umflate de năvala sângelui și nefiind în stare, fără niciun temei, de a potoli această frică, deși judecata n'a slăbit inteligența, rămasă limpede.

Pe acei care n'au trecut printr'o asemenea întâmplare, îi sfătuiesc să citească la țară, la mla, în timpul unei vijelii, „Ușa zidită” din povestirile fantastice ale lui Hoffmann. Ei vor vedea desigur cât de puțin trag în cumpănă judecata lor, ideile lor limpezi față de emoția produsă de frică. Fără a vorbi însă de simțiminte atât de puternice și aproape instinctive, se poate constata lămurit diferența între puterea realizatoare și ideea și stările afective, stu- diindu-se și simțimintele *căștigat*e. Să se compare credințele de intelectualitate „papagalicească” ale burgheziei din micile orașe cu credința simțită a unui dominican, de pildă. Acesta, *simțind* adevărul religios, e în stare să facă sacrificii de sine, să se lipsească de tot ce-i trebuie lumii, să îndure sărăcia, chinarea trupului, traiul cel mai aspru. Burghezul, la care credința este de ordin intelectual, se duce la biserică, dar nu se rușinează de egoismul cel mai respingător. E bogat și exploatează fără milă pe un biet servitor pe care-l hrănește prost, cerându-i muncă istovitoare. Să se compare și postulatele socialismului bulevardier, care nu se va lipsi de nicio plăcere, nici chiar de cheltuieli de simplă vanitate, cu socialismul *simțit* al unui Tolstoi care, copleșit de toate bunurile : noblete, avere, geniu, trăește viața unui țărăn rus. Tot astfel ideea că moartea este ceva ce nu poate fi înlăturat, continuă să rămâie o abstracție pentru cea mai mare parte de oameni. Și această idee atât de mângâietoare și odihnitoare, atât de în stare a slăbi în noi simțimintele ambițioase, trufia și egoismul, și a seca izvorul suferințelor, rămâne fără înrăurire asupra purtărilor noastre.

Și cum ar putea să fie altfel când chiar la cei osândiți la moarte în genere ideea morții este *simțită* numai în ultimul moment. Citiți, de pildă, în această privință, rândurile din „Olivier Twist”, celebrul roman al lui Charles Dickens : „Acest gând era veșnic treaz în mintea lui, dar într'un fel nelămurit și fără să-și poată pironi gândul asupra-i- în vreme ce se înfiora de groază și i se urca sângele la cap, gândindu-se că avea să moară în curând, el număra în neștire vergile de fier dela grilașul tribu- .nalului și se mira că una din aceste vergi e ruptă, întrebându-se dacă n'au de gând să pună alta în loc. Abia în seara acestei din urmă zile triste, îi se înfățișă în minte cu toată grozăvia situația lui desnă- dăduită și înfricoșătorul desnodământ în fața căruia se afla. Până atunci atât de apropiate”.

E de prisos să mai îngrădăm alte exemple. Fiecare poate găsi, răscolindu-și amintirile și experiența, un număr de fapte caracteristice prin care se va pătrunde de temeinicia încheierilor noastre. Nu. Ideea prin ea însăși nu este o forță. Ar fi o forță numai dacă ar putea înlătura din conștiință alte elemente. Găsindu-se însă în conflict cu stările afective, este nevoită, spre a putea lupta, să împrumute dela sim- țimant puterea ce-i lipsește.

II

Această neputință a ideii, este cu atât mai descu- rajatoare cu cât avem asupra-i toată puterea. Deter- minismul asociației diferitelor stări de conștiință, folosit cu dibăcie, ne dă o libertate aproape absolută în regiunea intelectuală. însăși legile asociației ne permit să rupem un lanț de stări asociate, de a introduce elemente nouă și a lega apoi la loc lantul.

Pe când căutam un exemplu concret pentru a ilu- stra această afirmație teoretică, întâmplarea, ajutoare credincioasă a oamenilor care urmăresc o idee, îmi puse la îndemână exemplul căutat. Se auzi fluieratul sirenei unei fabrici. Acest sunet, această stare prezentativă, a rupt fără să vrea rețeaua ideilor ce urmăream, introducându-mi deodată în conștiință imaginea mării, un profil al munților Corsicei, apoi minunata priveliște ce se desfășoară depe cheiul Bastiei.

Fluieratul fabricii avea întocmai același sunet ca fluieratul vaporului pe care-l auzeam atât de des. Ei bine, liberarea noastră este aceasta : este legea celui mai tare. O stare prezentativă este, în regulă generală, mai tare

decât una reprezentativă și dacă fluieratul auzit poate destrăma șirul unor idei la care *vrei* să te gândești, va fi deajuns să întrebuițăm în mod conștient același procedeu

Noi putem, când voim, să producem în noi stări prezentative, spre a ne libera de asociații prea puternice, să introducem stări prezentative care vor rupe violent lanțul. Există mai ales o stare reprezentativă deosebit de supusă și cu aplicarea lesnicioasă, aceasta este : mișcarea și dintre mișcări acelea care alcătuiesc graiul. Poți rosti cuvinte, poți citi cu glas tare ; poți face așa cum fac călugării care vor să-și înfrângă ispitele, să te biciui, să rupi cu violență asociațiile ce vrei să distrugi. Putem de asemenea să impunem cu forță ideea căreia voim să-i asigurăm biruința, astfel încât aceasta la răndu-i să fie punct de plecare pentru o nouă direcție a gândirii. De altfel în această sarcină a noastră suntem puternic ajutați de marea lege a memoriei. Orice amintire are nevoie pentru a se întipări adânc, de o repetiție prelungită și cât mai frecventă. Ea are mai ales nevoie de o atenție vie și, ca să zicem așa, simpatică. Altfel, substraturile cerebrale ale lanțurilor de idei pe care le înlăturăm din conștiință și le ținem departe de noi, slăbesc, se întunecă și istovirea lor va avea ca urmare dispariția ideilor corespunzătoare. Noi suntem deci stăpânii gândirii noastre ; putem smulge plantele cele rele ; mai mult chiar, putem nimici partea de teren pe care creșteau.

Dimpotrivă, când voim să păstrăm asociațiile de idei prezente și să le lăsăm să se desvolte, trebuie ca înainte de toate să avem grija de a îndepărta stările prezentative străine de obiectul ce ne interesează și în stare de a năvăli în conștiința noastră; trebuie să căutăm tăcerea, liniștea, să închidem ochii chiar, dacă țesătura gândurilor noastre este prea gingașă. Mai mult chiar, vom chema în ajutorul nostru stări prezentative în stare să ne ajute : vom vorbi cu glas tare, ne vom așterne pe hârtie cugetările ; scrisul, mai ales, ne este un ajutor prețios în meditațiile îndelungi, căci sprijină gândirea și face mâinile și ochii tovarăși ai mișcării ideilor. Pe mine, o dispoziție firească, cultivată puternic prin indeletnicirile mele, mă împiedecă de a citi fără să articulez, și astfel cugetarea e susținută de trei lanțuri de senzații prezentative și chiar de patru, deoarece e greu să articulăm fără să auzim cuvântul rostit').

1) Se știe ca amintirea unui cuvânt este foarte complexă, compunându-se din patru elemente și anume : 1. o imagine în rezumat, fiindcă avem deplină putere asupra mușchilor noștri și mai ales asupra acelor ai organelor simțurilor sau ai acelor în care joacă rol graiul, ne putem libera de robia asociațiilor de idei. Bineînțeles că pot fi deosebiri atămând de firea fiecăruia dintre noi. Și, în psihologie, ar fi mare gre- șală astăzi dacă ar voi cineva să generalizeze cazul său, deoarece în fiecare zi ies la iveală tipuri nouă care până atunci se confundau).

De aceea eu n'as afirma decât pentru mine, că singura amintire pe care o păstrez întreagă, și pe care o rechem totdeauna cea dintâi, când vreau să schimb mersul gândirii mele, este preimaginația unei mișcări. Am putere asupra gândirii mele numai fiindcă sunt stăpân pe mușchii mei.

Oricum ar fi, din punct de vedere al educației voinței prin ea însăși, concluzia acestui capitol este destul de descurajatoare. Avem toată puterea asupra ideilor noastre, dar... puterea ideilor noastre în lupta împotriva lenei și a sensibilității, este aproape de neabătut în seamă. Să vedem dacă nu vom fi mai norocoși, studiind mijloacele ce ni le pun la îndemână stările afective pentru *opera* stăpânirii de sine.

nație motrice (cuvântul rostit); 2. o imagine vizuală (cuvântul scris sau tipărit) ; 3. o imagine auditivă (cuvântul auzit) ; 4. o imagine motrice grafică (cuvântul scris). Gândirea fiind imposibilă fără gralu, e clar că, sub orice țesătură a gândirii se desfășoară una sau mai multe țesături, formate din imaginile de care vorbim. Când scrii, cele patru feluri de imagini pot sprijini gândirea.

1) Ribot, Revue philosophique: „Ancheta asupra ideilor generale”.

CAPITOLUL II Rolul stărilor afective în voință.

I
Înrăuirile ce pot exercita stările afective asupra voinței noastre, nu trebuiesc exagerate. Ele pot totuși să ne facă să înfruntăm fără șovăire moartea și suferințele.

A recunoaște puterea lor, înseamnă a constata o putere empirică universală. Această lege empirică se poate însă transforma într-o lege științifică, adică a se desprinde dintr-o lege mai înaltă și a se privi ca o urmare trasă dintr'un adevăr vădit.

Dacă, prin analiză, despărțim elementele legate între ele care constituie simțământul, găsim întrânsele același lucru, ca la un adagio de Beethoven : un motiv fundamental scurt străbate variațiunile care uneori îl acoper, alte ori îl scot în relief. Această frază mereu renăscând în mii de forme, este întocmai ca sufletul unic și în același timp diferit, care dă viață dezvoltării muzicale. Totdeauna această frază pe care se razimă întregul adagio cu multele sale bogății, are drept corespondent în simțământ o tendință elementară. Această tendință dă unitate simțământului. Asupra ei se pot desfășura variațiunile foarte bogate ale senzațiilor de plăcere, de durere și amintiri. Dar ea este aceea care colorează cu o nuanță particulară toate aceste elemente secundare. Întocmai cum la Descartes creaturile nu există decât prin- tr'o *creațiune continuată* a lui Dumnezeu, plăcerile și durerile, senzațiile și amintirile noastre, n'au realitate decât tot printr'un fel de creație continuată. În toate acestea scapără forța vie a tendinței. Dacă aceasta dispăre, nu rămâne decât o grămadă de stări psihologice reci, moarte, simple abstractii, fără culoare și fără putere.

Acestui fond substanțial al oricărui simțământ, trebuie să-i atribuim faptul că stările acestea au o atât de mare putere asupra noastră. De fapt tendințele nu sunt altceva decât activitatea noastră, voința noastră de a trăi care, disciplinată cu dureroasă străgnicie, a fost constrânsă să părăsească în timpul des- voltării sale direcțiile multiple, răspândindu-se apoi pe căile autorizate, supunându-se întru câtva legii neiertătoare de a pieri sau a ajunge în acele canale care sunt tendințele particulare organizate.

Această activitate, sub înrăurirea durerii care o conduce și care se va traduce prin serii de mișcări mușchiulare legate între ele și alcătuint o acțiune, sau un anumit grup de acțiuni împede diferențiat de altele, aceasta este forma inițială a oricărei tendințe.

Activitatea fără disciplina durerii, s'ar fi împrăștiat în toate direcțiile, pierzându-și astfel vigoarea. Experiența a sluit-o însă să se canalizeze în tendințele noastre și aceste tendințe, după cum se vede, sunt întru câtva energia noastră centrală, primitivă, care prin șuvoaie fierbinți își deschide drum prin coaja superficială a ideilor

JULES PAYOT

dobândite și a simțimintelor secundare de origine exterioară. Este forța noastră vie care se revarsă în mușchii cărora le este hărăzită această sarcină și care se traduce în acte obișnuite, ceea ce explică și puterea conducătoare a înclinațiilor. Ele se compun dintr'un grup de mișcări sau mai just dintr'o masă de mișcări elementare. De pildă materialul muscular pus în mișcare de mânie, de iubire, etc este totdeauna și în toate cazurile același în întregul său. Mai mult încă, el este aproape același la întreaga specie umană.

Ceea ce vedem că este, a fost la toate nenumăratele generații care ne-au transmis existența. Pe fondul acesta cam șters, fiecare așterne inovațiile sale. Totalul este însă așa de comun încât și copiii din leagăn i-ar putea înțelege însemnătatea. Această legătură între cutare tendință și cutare serie de expresii musculare, se datorește eredității. E un lanț de câteva secole și se înțelege că legătura făcută între cutare idee sau cutare mișcare musculară n'are nicio putere alături de celelalte legături, devenite automate. De aici se poate prevedea că singurul mijloc pentru a nu cădea sărobite în această luptă ne-egală, este a căuta alianțe și a face cauză comună cu tendințele ereditare. În felul acesta vom putea încerca o luptă în care legătura șubredă dintre idee și acțiune să nu fie ruptă.

Puterea simțimântului se manifestă printr'o mare bogăție de efecte. Un simțimânt viu poate turbura stările psihologice cele mai independente de dânsul în aparență, ca de pildă percepția obiectelor sensibile. Este adevărat că orice percepție, chiar elementară, este o interpretare a unor semne oarecare. De pildă : fără să văd o portocală, judec după oarecare semne că trebuie să fie o portocală. Această interpretare devine însă cu închipuirea instantanee, automată și deci foarte greu de înlăturat. Ei bine sim- țimântul alungă în fiecare clipă interpretarea adevărată și sugerează o altă interpretare, halucinantă. Fără a mai vorbi de frica ce provoacă noaptea niște interpretări cu totul neînțelese ale unor șgomote foarte firești, știm cu toții cum ne orbește ura cu prilejul unor întâmplări foarte simple. Ne putem da seama de aceste falsificări și când ne gândim la atâtea părerii greșite ale unor mame asupra frumuseții și moralității copiilor sau la

nostimada din Mizantropul lui Moliere care-și bate joc de iluziile provocate de iubire:

„Ce pală, ce albă e, ca iasomia,

„Ce groaznic de neagră e bruna drăguță.

Dar nu numai percepția poate falsifica simțimântul. Simțimintele mai tari nu respectă de loc pe •cele mai slabe.

De pildă — și vom sublinia în curând însemnătatea acestui fapt —, vanitatea, simțimânt atât de viu la mulți, poate alunga din conștiință simțimintele în adevăr simțite. Simțimintele privite de unii •oa ceva elegant, sunt puternic sugerate de amorul propriu. Și aceste pseudo-simțiminte pun stăpânire pe conștiință și alungă simțimintele reale, întocmai cum o fantomă ivită înaintea ochilor unui halucinat, îl poate face să-și închipue că are în față o ființă reală. În urmă unei auto-sugestii de acest fel, studentul își jertfește uneori plăcerile adânci și rodnice ale vârstei și situației lui pentru preținse plăceri care, despuiate de învelișul simți- mântului sugerat de vanitate și de cei din preajma lui, rămân niște lucruri goale, urâte.

Tot astfel oamenii de lume, superficiali, fără gust, nu sunt în stare să caute înlăuntrul lor însuși simțimintele adevărate, mulțumindu-se cu acele ce le inspiră mediul vieții lor, totdeauna grăbite, neroade și sterpe. Aceștia s'au deprins să-și închipue că încearcă în adevăr acele simțiminte de împrumut pe care, în lumea lor, trebuie să pară că le simte cineva și această deprindere ucide într'însii în cele din urmă puterea unei emoții reale. Această supunere la teroarea exercitată de „ce are să zică lumea”, face din ei niște ființe drăguțe, politicoase, dar fără nicio originalitate ; niște păpuși ale căror sfori sunt în mâinile altora. Chiar și în momentele cele mai serioase, ceea ce își închipue ei, nu e decât un simțimânt de împrumut.

Este clar că putând falsifica percepțiile și simțimintele noastre adevărate, cât de sănătoase ar fi acestea, stările afective vor turbura cu ușurință stările psihologice delicate, cum sunt acele ale unor amintiri puternice. Și fiindcă orice judecată, orice credință se razemă pe niște cercetări mai mult sau mai puțin desăvârșite, urmate de o prețuire împede a elementelor cercetării, este evident că simțimântul va putea să aibă urmări uriașe.

JULES PAYOT

„Principala întrebuintare ce facem de iubirea noastră”, zice Nicole, în lucrarea sa *Conștiința de sine*, „este să ne încredințăm că ceea ce iubim e ceva real”. Aproape toți ne închipuim că luăm hotărâri, că alegem din multe drumuri pe unul din ele, acela pe care îl vom noi. Din nenorocire, aproape totdeauna, în hotărârea ce credem că am luat-o noi, nu e nicio participare a voinței noastre conștiente. Înclinările, sigure de izbânda lor, se învoiesc să lase întru câțva inteligența noastră să chibzuiască ; îi lasă mângâierea deșartă de a se crede stăpână, dar în realitate e vorba de o suverană constituțională care face paradă, perorează, dar nu guvernează.

În adevăr, inteligența atât de supusă violenței stărilor afective, n'are cine știe ce mângâiere din partea voinței. Acesteia nu-i place deloc să îndeplinească ordinele reci ale inteligenței, ci îi trebuesc ordine vii, colorate de pasiune. Patologia ne arată oameni cu totul în neputință de a voi, ca de pildă, omul de care am mai vorbit, care sare cel d'întâi din trăsura pentru a da îngrijire unei femei călcată de trăsura lui și ajunsă sub picioarele cailor, — aceasta cu privire la o vrere particulară. Cu atât mai mult o voință trainică, solidă, trebuie să fie sprijinită de simțiminte puternice și ele, dacă nu statornice cel puțin des imboldite. „O sensibilitate intensă” zice Mill, „este instrumentul și condiția care-ți dă putința să exerciți asupra-ți o stăpânire puternică.” Pentru aceasta sensibilitatea are însă nevoie să fie cultivată Când a primit această pregătire, ea nu formează numai pe eroii primei mișcări, ci pe eroii voinței stăpână pe sine. Istoria și experiența dovedesc că cele mai pasionate caractere arată o statornicie neclintită în simțământul lor despre datorie, când pasiunea lor a fost îndrumată în acest sens.” Omul care se observă pe sine însuși, va vedea că afară de actele devenite automate prin obișnuință, orice vrere este precedată de o undă emotivă, de o percepție afectivă a faptului ce vrea să îndeplinească- Pe deoparte, cum am mai arătat, gândul lucrului ce vrei să întreprinzi, nu e în stare să te facă să sari din pat dimineața, pe când simțământul rușinii că ți-ai uitat promisiunea dată unui prieten de a te scula dimineața, te face să sari și să te îmbraci în toată graba.

De altfel educația atât de puțin rațională ce se dă astăzi copiilor, este întemeiată în parte de o percepție nelămurită a adevărului. Întreg sistemul de laude, de răsplăți, de pedepse, se razimă pe credința nedeslușită că numai emoțiile pot pune în mișcare voința. De aceea unii copii la care senzualitatea este pe o treaptă mai de jos, nu pot fi educați, în privința voinței, prin urmare și în orice altă privință. „Trebuie să mărturisim, zice Fenelon că din toate greutățile educației nici una nu se poate asemăna cu aceea de a crește niște copii cărora le lipsește sensibilitatea. Toate gândurile lor sunt distrase ; *ei ascultă și nu simt nimic*”.

Dacă privim societățile și vreile lor colective ca o multiplicare a ceea ce se petrece la indivizi, vom vedea foarte deslușit că ideile nu conduc lumea decât indirect și sprijinindu-se pe simțiminte. „Răspândirea unor idei”, observă Michelet în lucrarea sa *Femeile Revoluției*, „nu înseamnă cea d'întâi ivire a formulei acestei idei, ci mai mult desăvârșita ei clocire, când, după ce a fost primită în căldura puternică a iubirii, încolțește, fecundată de puterea inimii.” Spencer sustine cu dreptate că „simțimintele conduc lumea.” Stuart Mill susține însă, răspunzând lui Michelet, că „nu emoțiile și pasiunile au descoperit învârtirea pământului în jurul soarelui.” Evident că nu, dar această descoperire a făcut să nască, spre folosul ei, simțiminte puternice fără de care ea ar fi rămas fără nicio înrăurire asupra puterii omenești.

Această idee a încolțit și a dat roade în sufletul unui Pascal, al unui Spinoza. În sufletul acestuia din urmă mai ales, simțământul de puțină însemnătate în univers al globului nostru, și deci simțământul nimicniciei noastre, a pătruns atât de adânc încât nimeni nu poate avea o legătură mai strânsă cu operele lui, fără a simți ceva din marea liniște a lucrurilor eterne. Această descoperire a produs efecte puternice numai la filosofi meditativi, deoarece numai la ei a provocat nașterea unor emoții adânci.

Voința uriei națiuni, a unui grup politic, este o rezultantă de stări afective (interese, îngrijorări, simpatii comune, etc.) iar ideile pure n'au decât foarte puțină putere spre a conduce popoarele.

JULES PAYOT

De altfel e de ajuns să atragem asupra acestui punct luarea aminte a cititorilor noștri. Ei vor găsi în istorie dovezi numeroase ale slăbiciunii ideii asupra acțiunii și puterii emoțiilor. Vor ști de pildă să deosebească partea ce au ideile pure, lipsite de emoții, și partea de suferințe, de mâinii, de temeri și de speranțe în simțământul patriotic care ne însufletește pe toți. În ce privește dovezile individuale, cea mai distrată privire aruncată asupra „comediei umane”, le va procura asemenea dovezi cu duzinile- între exemplele ce am citat la capitolul I al acestei cărți, ei vor găsi bigoți care nu și-ar ierta să lipsească odată dela liturghie și care totuși nu vor șovăi a distruge fără milă buna reputație a unor „amici” ai lor; vor vedea politicieni care fac paradă de dălmicia lor, dar cărora le-ar fi groază a se coborî în cocioabele mizerabile și a veni în directă atingere cu săracii. Vor privi uneori ca paralizați la tur-burările provocate de senzualitate în conștiința lor proprie și vor rămănea uimiți de ideile josnice ce e în stare să facă a încolți în cugetarea lor, altfel stăpână pe ea însăși, o secrețiune îngrămadită în- tr-o anumită parte a corpului lor; vor pune în fața acestei neputințe a ideii jertfa întreagă nu numai a existenței lor, ci și a oricărui amor propriu ce poate produce în suflet un adânc simțământ religios; se vor pătrunde de netemeinicia proverbului *qui amat, non laborat*, fiindcă, dimpotrivă, omului care iubește îi este lesne și plăcut să îndeplinească orice lucru; vor vedea de asemenea cu câtă ușurință simțământul de mamă poate trece peste orice simți- mânt de onoare și patriotism. Esențialul pentru această categorie de oameni este să trăiască, să ducă o viață oricât de ticăloasă, dar să trăiască. Vor vedea însă, dimpotrivă, patriotismul arzător al unei Corneli, care dovedește că simțimentelor celor mai puternice li se pot impune cu deplină izbândă simțimente de natură secundară, artificială, exemplu foarte prețios, fiindcă el ne dovedește putința de desrădăcinare a celor mai temeinice simțimente instinctive. După o asemenea cercetare, fie chiar sumară, nimeni nu va putea să nu se convingă de atotputernicia stărilor afective asupra voinței.

II

Din nenorocire, dacă partea afectivă a finii noastre are o precumpănire atât de vădită în viața noastră psihologică, puterea noastră asupra-i este foarte slabă. și

ceea ce e mai grav, este nu numai că, prin examinarea faptelor se -poate încredința oricine de realitatea acestei slăbiciuni, ci se poate dovedi că nici nu se poate ca ea să nu existe de fapt. Această neputință nu este în realitate decât o urmare a însăși naturii simțământului. Am demonstrat în altă parte că orice acțiune asupra lumii exterioare se servește de mușchii noștri drept instrument ; fără aceștia nu este posibilă nicio acțiune exterioară. Dar orice imbold venit din afară, pe orice cale, are ca efect provocarea unui răspuns al ființei care-l primește, răspuns muscular bineînțeles. Impresiile exterioare sunt însă peste măsură de variate ; tot atât de variate vor fi dar și răspunsurile ce vin pe cale musculară. Dar orice formă ar lua acest act, el cere o cheltuială de forță. Pentru această cheltuială natura a prevăzut măsuri minunate : în momentul când o impresie atinge simțurile, inima începe să bată mai tare, iar respirația se iutește, toate funcțiile de nutriție încep să se miște ca după o lovitură de biciu. Această răscoală fiziologică imediată este ceea ce alcătuiește în fond emoția. Ea este cu atât mai puternică cu cât răscoala este mai adâncă, și fără aceasta emoția nu se produce. Răscoala aceasta este însă automată ; mai mult, ea scapă aproape cu totul de intervenirea voinței noastre, ceea ce este foarte supărător pentru stăpânirea noastră de sine.

Noi nu putem nici să oprim, nici măcar să potolim direct bătăile inimii noastre, nu putem opri scurt o pomire de groază împiedecând quasi-paralizia intestinelor, nu putem în accesele de senzualitate să oprim elaborarea fluidului seminal și masarea lui. Nimeni mai mult decât noi nu e pătruns de ideea că oamenii stăpâni pe sine sunt rari, că libertatea este răsplata unor eforturi îndelungate pe care puțini au curajul să le întreprindă. De aici rezultă că aproape toți oamenii sunt robi ai legii determinismului, că sunt mânați de vanitatea lor, de înclinările lor neastâmpărate și că, în mare majoritate, ei sunt, cum zice Nicole „niște păpuși” de care trebuie să ne fie milă ; orice rău țî-ar pricinui cineva, singura atitudine potrivită ni că pentru un filosof, pentru un cugetător, este liniștea și seninătatea superioară.

JULES PAYOT

E drept că Alceste care crede în liberul arbitru, se supără, de altfel fără rezultat, noi suntem însă pentru liniștea surăzătoare a lui Philinte din Mizantropul lui Molière :
...Orice mi se ivi-s'ar la flecare pas, La furie c'a voastră eu nu pot fi atras. Și spiritui-mi, în fine, nici nu e ofensat, Când văd un om mișelnic, nedrept, interesat, Cum ar fi niște fiare ce sânge vor să vadă, Maimuți răutăcioase, ori lupi porniți pe pradă.

Iată ce trebuie să fie atitudinea unui cugetător. Chiar dacă vrea să se răzbune, trebuie să facă aceasta cu mult calm. Dacă totuși vrei să te răzbuni, trebuie să o faci cu cea mai răbdătoare liniște. Dar înțeleptul nu se răzbună ; el caută numai a se pune la adăpost pentru viitor, împiedecând prin măsuri cumiți pe aceia care ar voi să-i mai tulbure tihna și făcându-i să înțeleagă că e mai bine să-l lase în pace. În loc de această liniște disprețuitoare, ce vedem ? O rănire a amorului propriu, o nedelicateță față de noi, provoacă numaidecât, fără voia noastră, o adâncă turburare fiziologică. Inima începe să svăcnească, să se sbuciume nebunește cu contractări dureroase ; sângele e împins spre creier în aruncături năvalnice, aprinzând acest organ atât de gingaș și provocând un suvoi de gânduri violente, gânduri de răzbunare nesocotite, exagerate și fără rezultat de- altfel. Filosofia noastră privește neputinciosă la această deslănțuire cu desăvârșire animalică pe care o desaproabă și o blamează. De ce această neputință ? Fiindcă emoția are ca antecedente neapărate turbu- rarea viscerelor, asupra cărora voința noastră n'are nicio putere. Și, neputând înăltura această turburare organică, nu putem împiedeca psihologic năvălirea ei în conștiință.

Este oare nevoie să mai înmulțim exemplele ? N'avem oare în senzualitate o probă săritoare în ochi în privința cauzei organice a turburărilor psihice ? Oare nebunia trecătoare, automatismul ideilor noastre, nu încetează după ce este alungată cauza presupusă ? E nevoie să mai reluăm exemplele cu frica, analizate mai sus ?

Nu este oare de o evidentă împede că nu se poate să nu fim fără putere împotriva simțimintelor, de vreme ce cauzele lor esențiale, cauzele de ordin fiziologic ce le produc nu cad în puterea noastră ? Să ni se îngăduie aici o

analiză personală, care va arăta și mai bine conflictul neegal între gândire și visare.

Într-o zi mi se aduse știrea că fiul meu, care plecase de dimineață, n'a fost văzut la prietenii unde era vorba să se ducă. Înima începu să-mi bată cu putere, dar, stând să judec, găsii numaidecât o explicație mulțumitoare. Cu toate acestea, neliniștea celor din jurul meu și ideea ce-i veni nu știu cui, că fiul meu putea să se fi jucat pe malul apei foarte repezi și adânci ce trece pe aproape de locuința mea, mă turbura. Numaidecât, deși îmi dădeam seama că această presupunere e de o posibilitate foarte îndoiasă, turburarea fiziologică de care vorbii mai sus, deveni extremă. Îmi bătea inima să se rupă : simțeam o durere ascuțită la rădăcina părului, care mi se zbârlise ; îmi tremurau mâinile și-mi treceau prin minte ideile cele mai neînchipuite, cu toate eforturile mele de a alunga aceste gânduri pe care le credeam fără rost.

Când, după o jumătate de oră de căutare, băiatul fu găsit, inima-mi avea încă zvâcniri puternice. Și, lucru ciudat, deși această turburare pentru care îmi făceam reproșuri, se dovedi fără rost, simțeam totuși, o nevie materială de a o folosi în mod violent, substratul mâniei și al neliniștei fiind vădit același, să fac o scenă bieteii servitoare care n'avea nicio vină. Mă oprii însă îndată, în fața aerului de mahnire al bieteii fete nevinovate, hotărîndu-mă să las furtuna să se potolească dela sine, pentru care era nevoie de câțva timp.

Fiecare poate face asupra propriei sale persoane observații la fel și fiecare va ajunge la aceeași încheiere descurajatoare, că nu putem face, direct, nimic împotriva simțimentelor noastre.

ni

Îată-ne deci aproape țințiți pe loc. Opera stăpânirii de sine este evident cu neputință. Totalul cârții este deci mincinos. Educația proprie este vorbă goală, fiindcă evident omul n'are putere decât asupra gândirii sale.

Întrebuințarea inteligentă a determinismului ne face liberi și ne îngăduie să ne jucăm cu legile asociației ideilor. Dar ideea este neputincioasă ; ea n'are decât o putere derizorie împotriva puterilor brutale, în contra cărora trebuie să pornim la luptă.

JULES PAYOT

De altă parte, dacă simțimintele sunt atotputernice, dacă ele ccunduc după placul lor percepții, amintiri, judecăți, raționamente, dacă afară de aceasta simțimintele puternice nimicesc și alungă pe cele slabe, dacă într'un cuvânt eije exercită un despotism aproape nelimitat, acest despotism va merge până la capăt, neadmițând poruncile rațiunii, nici controlul voinței noastre.

Suntem bogați în mijloace de acțiune numai acolo unde aceste mijloace nu pot fi întrebuințate. Conștiința care guvernează viața noastră psihologică asigură atotputernicia unei plebe nedisciplinate și imposibilă de condus. Puterile cu judecată sunt puteri numai cu numele, ele au glas consultativ dar nu deliberativ.

Nu ne rămâne deci decât să aruncăm desnădăj- duiți lancea și scutul, să părăsim terenul de luptă, să ne mărturisim resemnați înfrângerea și să ne refugiem într'un fatalism care ne va procura cel puțin mângâiere pentru toate umilințele noastre, pentru toată lenea și lipsa noastră de curaj.

IV
Din fericire situația nu e atât de disperată cum s'ar putea crede. Forța ce lipsește inteligenței, i-o poate da un factor esențial pe care l-am omis până acum Ceea ce nu poate acum, marea putere liberatoare, *timpul*, îi îngăduie să o capte cu încetul. Lipsa libertății imediate, o vom suplini printr'o strategie, prin mijloace intermediare, indirecte.

V
Dar, înainte de a expune metoda noastră de a ne libera, e bine să nu neglijăm nici unul din mijloacele noastre și să vedem dacă, neputând exercita aproape nicio putere asupra esențialului stărilor noastre afective n'am putea încerca de a exercita o înrăurire asupra materialului secundar al emoției.

Asupra materialului psihologic esențial, care cuprinde cea mai mare parte din organele nesupuse voinței, în deosebi asupra inimii, nu putem exercita nicio înrăurire directă prin mijloace psihologice. Singurele noastre mijloace de acțiune sunt exterioare și aparțin medicinei. O mânie violentă poate fi potolită îndată, luându-se puțină digitalină, care are calitatea de a regula bătăile inimii. Se poate pune" capăt celor mai violente înfrigurări sexuale prin luarea de medicamente speciale. Se poate birui lenea, toropeala fizică și intelectuală, bând cafeaV Dar aceasta iuțește

bătăile inimii, provocându-i o greutate de respirație. Multor oameni nervoși, ca- feauna le pricinuește o contractare și un tremur al membrelor, îi predisune astfel la temeri, la neliniști fără temei și chiar la spaima fără nicio rațiune. Dar mijloacele noastre de acțiune sunt foarte limitate, puterea noastră directă asupra esențialului simțimintelor, abia merită a fi luată în seamă. Nu e însă tot așa cu intervenția mușchilor în materialul simțimintelor. Stă în puterea noastră traducerea exterioară a simțimintelor, deoarece putem sau nu să săvârșim mișcările ce ne plac, întru cât există o legătură statornică între simțimânt și ceea ce ce produce în exterior.

Este însă în psihologie o lege generală, că atunci când două elemente vin adesea în contact, unul din acestea tinde de a trezi pe celălalt. Ca urmare a acestei legi, cei mai pătrunzători dintre psihologii practici pe care i-a preocupat educația simțimânt- tului, cum sunt Ignațiu de Loyola și Pascal, recomandă actele exterioare ale credinței ca foarte indicate pentru a pune sufletul în starea afectivă corespunzătoare.

Se știe că în starea de somn hipnotic, atitudinea care corespunde unei emoții, poate sugera neapărat emoția. „Oricare ar fi pasiunea ce ai voi să exprimi prin atitudinea pacientului”, zice Braid, „când sunt puși în joc mușchii necesari acestei pasiuni, izbucnește deodată pasiunea însăși și îi răspunde întreaga organizație. Dugald-Stewart istorisește că Burke simțea adesea că se aprinde în el mânia, pe măsură

ce imita semnele exterioare ale pasiunii. Nu vedem oare cum câinii și chiar unii oameni, după ce se joacă luptându-se între ei, sfârșesc adesea prin sur părări în toată forma ? Și oare râsul, lacrimile, nu sunt molipsitoare ? Și nu se știe că râde cineva mai mult cu cât e mai nebun ? Un om trist, posomorit nu e oare un strică-chef, o adevărată nenorocire pentru familie ? N'a stabilit oare Confucius, ca și Loyola de altfel, că gesturile ceremonialului chinez înfățișează o idee înaltă despre autoritate și că aceste gesturi sugerează simțiminte corespunzătoare. Iar pompa măreată a Bisericii catolice cu ceremonialul ei de adâncă psihologie nu produce oare și asupra sufletelor celor mai puțin credincioase o impresie puternică ?

JULES PAYOT

Desfid pe orice om de bună credință de a putea împiedeca în sufletul său o vie mișcare de respect în momentul când, după cântările liturgice, urmează, în cea mai mare tăcere, o prosternare a tuturor credincioșilor. Și oare vizita unui prieten care aduce veselie în casă, nu ne înșeninează în mijlocul celei mai mari griji ? De altfel e cu totul de prisos să mai îngrămădim exemple ; fiecare din noi le poate găsi cu ușurință dacă le caută.

Din nenorocire nu se pot provoca decât simțăminte care *existau dinainte*. Aceste simțăminte le trezești, le însufletești, nu le crezi. Simțămintele reinnoite rămân însă adesea destul de slabe. Acțiunea din afară asupra lăuntrului, poate fi privită numai ca un sprijin prețios ; ea servește mai mult pentru a păstra simțământul în lumina conștiinței. Este ceea ce am văzut că sunt mișcările și mai ales scrisul, pentru gândire, adică un ajutor prețios pentru a împiedeca distracțiile să abată atenția și pentru a menține pe planul întâiu lanțul de stări de conștiință, veșnic gata a se rupe și a lăsa să se introducă în locul lor alte stări. Să crezi însă că poți sugera astfel sufletului un simțământ care n'a încolțit dinainte, sau care abia începe să încolțească întrînsul, înseamnă să nu-ți dai seama că elementul esențial al oricărui simțământ scapă de sub puterea noastră.

Astfel, când o emoție fierbe în noi, stă în putința noastră de a n'o lăsa să se exteriorizeze. Mânia, are nevoie pentru a se exprima, de pumni strânși, de fălci încleștate, de contractarea mușchilor feței, de o respirație găfăitoare : *quos ego!* Pot porunci mușchilor mei să se destindă, pot porunci gurii să su- rădă ; unii pot să-și potolească zvâcnirile respirației. Dacă însă n'am încercat să innăbușim întâile manifestări slabe încă, ale emoției născânde ; dacă le-am lăsat să crească, eforturile noastre sunt în primejdie de a rămâne zadarnice, mai ales dacă din lăuntru voința nu izbuteste a trimite în ajutor alte simțăminte, cum sunt simțământul demnității personale, temerea unor izbucniri, și altele.

S'ar putea face aceeași constatare la emoțiile senzuale. Dacă mintea se întovărășește cu dorința, dacă împotrivirea dinlăuntru slăbește, împotrivirea mușchilor, agenți ai dorinței, nu poate să țină mult. Și, în regulă generală, nu folosește la nimic să încerci asediarea dușmanului,

ridicând împotriva-i întăriri materiale, dacă trupele de asediere prind de veste că șefii lor au lăsat-o moale, fiind gata să intre în tratative. Acest refuz al mușchilor de a asculta de glasul pasiunii, trebuie să fie sprijinit cu tărie de toate puterile interioare întovărășite. De aici reiese că *din afară* nu se poate face mare lucru asupra lăuntrului. Înfrăurirea ce putem exercita direct pentru a provoca sau a nimici în suflet un simțământ, este deci foarte slabă. Ceea ce vor procura aceste mijloace externe, nu poate fi decât un *adaus*, prețios desigur, dar care se poate numai alătura la o acțiune interioară, dacă aceasta este dinainte destul de puternică.

VI

Dacă ne-am mărgini deci numai la prezent, dacă am trăi de azi pe mâine, fără prevedere, întreaga luptă ar fi inutilă. Am asista neputincioși la conflictul între idei, simțăminte și pasiuni ce se petrec în noi. Lupta ar fi interesantă, dar inteligența ar fi o spectatoare descurajată dinainte. Ea ar putea cel mult, cum se fac pariurile la alergări, să se mulțumească a se distra, ghicind care va fi rezultatul luptei. Câștigând acest pariu, ea ar ajunge să creadă că nu mai poate greși. De altfel, cei mai mulți oameni nici nu-și bat capul cu altceva, aproape toți fiind victime ale credinței că ei cunosc dinainte viitorul și, dacă se întâmplă să se adevărească ceea ce doreau acești oameni se cred liberi.

Inteligenței, rușinată de neputința ei, îi place totuși să continue a se hrăni cu iluzia că ea e suverană. În realitate însă, înclinările tratează toate chestiunile fără dânsa și ea n'are mai multă înfrăurire asupra rezultatului luptei decât metereologul care știe că a doua zi va ploua, orientându-se după gradul de saturație al atmosferei.

Dar ceea ce este regula — și o regulă meritată pentru toți acei care n'au făcut niciun efort pentru a-și câștiga libertatea — nu este cât de puțin o regulă necesară. Poate ajunge omul să poruncească în casa lui. Libertatea refuzată astăzi, timpul ne poate îngădui să o cucerim mai târziu. Timpul este marele nostru liberator. El e puterea suverană care desrobește inteligența, care îi dă puțința de a scăpa de robie față de pasiuni și de animalitate. Fiindcă stările afective de tot felul sunt forțe brutale și oarbe și este soarta oamenilor care nu văd bine,

JULES PAYOT

fie ei și niște herculi, să fie conduși de oameni care văd limpede. Inteligența folosindu-se de abilitatea ei, se va asocia eu timpul și printr-o tactică liniștită, răbdătoare, dar neîntreruptă, va cucerii încet dar sigur putere și chiar dictatură, o dictatură temperată numai prin lenea suveranului și prin revoltele supușilor la răstimpuri. Trebuie să studiem acum natura și efectele acestei liberări prin timp. Vom studia apoi mijloacele practice pentru a ne desrobi.

CAPITOLUL m Posibilitatea domniei inteligenței.

! Ceea ce este de o însemnătate capitală în opera •cuceririi de sine, este fixarea, legarea într-o temeinică deprindere a ideii și acțiunii, astfel ca, atunci •când răsare în minte ideea, fapta să o urmeze cu exactitatea și puterea unui reflex. Am căpătat însă până acum descurajatoarea siguranță că numai sim- țământul e în stare să producă asemenea fapte aproape automatic. Această legătură între o idee, ideea de a lucra, de pildă, și traducerea în faptă a acestei idei, nu se îndeplinește la rece, ci pentru ca ideea să devie trainică, să nu se mai poată frânge, este nevoie de o sudură, ceea-ce se poate face numai cu ajutorul căldurii simțimintelor afective.

Astfel ideea poate dobândi o tărie extremă. De •altfel, ce alta este educația dacă nu o punere în acțiune a unor simțiminte viguroase pentru a crea obișnuințe de gândire, de activitate, adică a organiza în spiritul copilului sisteme de legare a unor idei cu altele, a ideilor cu simțimintele, a ideilor cu faptele ? Copilul se deprinde încet, încet a-și stă-păni atenția, a-și înăbuși tendința de a face sgomot și gesturi neastâmpărate, să se poarte bine, să se țină curat, fie de frică, de amor propriu sau de dorința de a face plăcere părinților. Trebuie să ne folosim deci cu abilitate de simțiminte firești și puternice, spre a rupe legătura dintre anumite înclinări și înfățișarea lor firească, pentru a face să se producă o închegare trainică între vorbe, idei și unele fapte până atunci nelegate între ele. Emoțiile religioase în epocile sau în mediile sociale cu credință adâncă, alcătuiesc o masă de o tărie extremă, fiind compuse din simțiminte elementare, după ce ele înșile formau un mănunchiu puternic și foarte bine prins

laolaltă. Teama de opinia publică, respectul autorității persoanelor în veșmânt cu un caracter sacru, multe amintiri ale educației, teama de „pedeapsa de apoi”, speranța împărăției Cerului, groaza de un Dumnezeu răzbunător, care este pretutindeni, care vede și aude totul, cunoscând și judecând gândurile cele mai tainice, toate acestea se contopesc într-o stare afectivă extrem de complexă, dar care conștiinței i se pare foarte simplă. La flacăra acestui simțământ atât de puternic, se fac contopiri definitive între idei și fapte și această atmosferă atât de înaltă nu poate provoca mânie la fiirile religioase superioare, — atât de repede și de sinceră le este resemnarea. Nici chiar castitatea, ne- prihănirea, nu pricinuesc vreo luptă, vreo înțetire, atât de desăvârșit de purificate, de sfințite le sunt simțimintele și atât de innăbușite atățăările senzuale care înfierbântă creierul altor ființe de o moralitate inferioară. Este o frumoasă pildă de biruință câștigată contra unor tendințe atât de puternice numai prin împotrivirea simțimintelor superioare. Renan spunea: „simt că viața mea este mereu guvernată de o credință pe care n-o mai am ; credința are această particularitate, că ea continuă să lucreze, chiar și după ce a dispărut”. Aceasta nu este particular numai credinței ; orice emoție sinceră, care a legat un timp îndelungat faptele cu oarecare idei, poate să dispară ; ea lasă însă în urma ei această legătură, după cum în silogism termenul de mijloc dispăre, după ce a adus concluzia. Dar asemenea legături pe care simțământul le înnoadă atât de bine, le poate îndeplini și ideea, dar aceasta numai dacă poate câștiga complicitatea stărilor afective. Nimic nu e mai obșnuit decât aceasta. În educația ce primim în familie și în liceu, părinții și profesorii noștri pot îndeplini, după cum am văzut, orice contopiri voiesc între idei și fapte ; tot astfel și religia. Dar, în opera de educație a noastră *prin noi înșine*, nu mai este așa. Sarcina e mult mai complicată ; ea cere o cunoștință aprofundată a firii noastre psihologice, a mijloacelor de oare dispune din acest punct de vedere. După ieșirea din liceu, tinerii călăuziți până atunci de părinți sau de profesorii lor și cărora regulile școlii le impuneau un lucru ordonat, bine definit, trebuind să intre în școala vieții pentru care n'au, fără pregătirea specială,

JULES PAYOT

nicio îndrumare, nu știu pe ce cale să apuce. Dacă sunt trimiși de acasă, aruncați în șuvoiul vre-unui oraș mare, fără supraveghere, adesea fără sfatul cuiva și mai ales fără altă sarcină decât doar pregătirea unui examen, care este altceva decât felul întrebunțării timpului de până atunci, nu simt nicio altă grijă decât doar aceea, atât de slabă, a temerii de a cădea la examenul dela sfârșitul anului. Dar cea mai mare parte de studenți, admiși fără mari greutăți, la școlile superioare, alungă și această teamă, neavând nici un alt imbold la muncă serioasă :

„vou citi mâine, poimâine, luna viitoare !”
În fața unor condiții atât de neprielnice, trebuie să asigurăm predominarea ideii și să-i găsim un sprijin în simțimintele tinerilor. Aceasta este o chestiune didactică. Înainte de toate trebuie să trecem însă în revistă mijloacele noastre, fără a trece cu vederea vreunul și a examina foarte de aproape chestiunea de a ști cum să operăm legăturile trebuitoare între cutare idei și cutare fapte.

II

Vom examina ma întâi *raporturile ideii cu puterile afective priulnice operei de stăpânire de sine.*

Unii filosofi, prea puțin, care s'au ocupat cu raporturile inteligenței cu simțământul, se văd îndemnați de a deosebi două feluri de cunoștințe : cunoștința curat intelectuală și cunoștința prin simțământ, prin inimă ¹⁾. Este un fel incorect de expunere a unui adevăr fundamental. Orice cunoștință este intelectuală ; dar când cunoștința este însoțită de o emoție, se produce o contopire intimă a celor două elemente, intelectual și sensibil, și simțământul mai cuprinzător întru câtva și mai intens decât ideea, se așează în plină lumină a conștiinței, respingând în pen- umbră ideea asociată. Am văzut mai sus exemplul ideilor reci până atunci, care trezesc deodată emoții, violente, așa încât de aici înainte ideea nu va mai putea să apară în conștiință, fără să cheme îndată după dânsa amintirea emoției, amintire care nu e altceva decât emoția în stare crescândă. În felul acesta, dacă nu mi-aș închipui că alunc acum în- tr-o prăpastie, după exemplul dat în una din paginile trecute, această amintire mi-ar provoca un

1 v. Clay „Alternativa”.

simțimânt de amețeaală. Astfel, între o idee și o stare afectivă necunoscută de mai înainte s'ar forma o legătură devenită automată dintr'o singură dată. Asemenea legături se pot oare anunța artificial ? Dacă răspunsul ar fi negativ, atunci socoteala noastră ar fi încheiată : educația voinței ar fi cu neputință. Am văzut însă că întreaga educație se ra- zimă pe această puțință. Cu toate acestea, ceea ce au putut îndeplini părinții și profesorii noștri, o poate oare întreprinde pe propria lui socoteală un student care nu atamnă decât de el însuși ? Dacă nu, atunci *educația prin sine însuși* ar fi o încercare zadarnică. Că asemenea asociații sunt foarte anevoioase de împlinit, e foarte adevărat, aceasta cerând mult timp și răbdare. Dar tot atât de adevărat este, credem, că lucrul e cu puțință și această puțință ar însemna desrobirea noastră. A o afirma, înseamnă a afirma că suntem liberi. Ei bine, această afirmație nu șo- vaim s'o facem. Da, suntem liberi. Fiecare din noi poate asocia, dacă dorește, de pildă la ideea unei munci neplăcute, simțiminte care la umă ne vor face lesnicioasă această muncă. Zicem simțiminte, fiindcă în genere, la muncitorul intelectual, această asociație se face cu un mare număr de stări afective. Mai mult încă, rar se întâmplă ca aceasta să fie rezultatul unei singure experiențe, ca în exemplul citat mai sus. Noi procedăm, ca un desenator, prin trăsături de creion succesive. Fiecare asociație săvârșită, lasă în conștiință, multumită legii obișnuinței care începe a lucra chiar dela întâia experiență, un fel de schiță sumară. Acele care se îndeplinesc în momentele cele mai puternice, aduc întru-câtva trăsăturile hotăritoare, care vor termina opera schițată și completată apoi prin retușări răbdătoare. Această încheiere înceată este necesară fiindcă lucrarea singuratică a gândirii este atât de contrarie firii omenești, iar atenția statomică și răbdătoare este atât de neplăcută pentru un tânăr, încât, pentru a se lupta împotriva simțimântului neplăcut ce inspiră această stare lipsită de mișcare și mai ales de concentrare a atenției asupra unei idei, nu e de loc de prisos de a se aduna într'un mănunchiu trainic și bine legat toate puterile afective potrivite pentru sprijinirea voinței în împotrivirea ei contra puterilor fatale ale inerției și lenei omenești.

JULES PAYOT

De aceea dacă
examinăm ceea ce
susține energia în
această lungă și
plictisitoare serie de
eforturi cerute de
scrierea unei cărți de
mare întindere și la
care își pune cineva
tot sufletul, se va găsi
o puternică alianță de
simțiminte îndrumate
către aceeași țintă :
mai întâi și îndată
simțimântul energiei
pe care munca ni-l

însuflețește în atât de mare măsură ; apoi meditația, răsplătită prin rezultatele și bucuriile descoperirii, simțimântul de superioritate ce ne dă urmărirea unui scop înalt, simțimântul de vigoare, de sănătate fizică ce ne dă activitatea, concentrată și folosită pe de-a-întregul într'un chip rodnic. Să

JULES PAYOT

adăugăm la aceste
temeiuri atât de pu-
ternice conștiința
stimei acelora care,
fără a lucra ceva,
urmăresc, unii cu
toată simpatia, alții
nu fără gelozie
bucuriile orizontului
nostru intelectual,
care se lărgeste ; să
adăugăm și
măgulirea amorului
propriu, satisfacerea
ambității, mulțumirea
de a vedea

bucurându-se acei
care ne sunt dragi și
în sfârșit îndemnuri
mai înalte : iubirea de
oameni, serviciile ce
putem face atâtor
tineri care rătăcesc
fără a ști încotro să
apuce, fără să le fi
arătat vreodată
cineva oalea ce
trebuie să urmeze
pentru a ajunge la
știința științelor, care

JULES PAYOT

este aceea a stăpânirii de sine.

„Simțiminte egoiste de prezent și de viitor, simțiminte altruiste și impersonale, ne pun la îndemână un bogat tezaur de tendințe, de emoții, de pasiuni pe care le putem chema în ajutor, a căror putere până într'un timp nedisciplinată, o putem coordona pentru a transforma un scop până atunci neplăcut, respingător chiar, într'unul plăcut și atrăgător. Vom îndrepta asupra acestui scop tot entuziasmul cald și vibrător ce avem în noi, întocmai cum un îndrăgostit pasionat împodobește cu visurile și dorințele lui fata pe care o iubește, cu deosebirea că obiectivitatea iluziilor lui este naivă, pe când pentru noi ea este voită, chibzuită și nu capătă decât cu vremea un mers spontan. Cum ? Avarul ajunge să-și jertfească sănătatea, plăcerile, onestitatea, chiar și banii, și noi să nu putem fi în stare să iubim în deaj uns un scop generos, cum este munca intelectuală ; să jertfim zilnic acestui scop generos câteva ore din lenea noastră ? Cutare negustor se scoală în fiecare dimineață cu noaptea în cap și stă la dispoziția clienților săi până la nouă seara, în speranța că va putea într'o zi să se ducă și el la țară și să guste o odihnă meritată, iar tinerii noștri să nu aibă puterea de a sta cinci ore la masa lor de lucru, spre a-și asigura în viitor mul-tele bucurii ale unei înalte culturi intelectuale ? Oricât de neplăcută ar fi munca — deși, dacă o faci cu drag, ea nu e niciodată neplăcută —, putem fi siguri, prin legile asociației idelilor, că obișnuința va micșora suferințele efortului și că nu va întârzia să facă munca plăcută. De fapt, puterea noastră de a face atrăgător prin asociație, ceea ce nu era plăcut dela început, se întinde foarte departe. Putem, înaintea de toate, să le îmbogățim simți mintele favorabile voinței noastre, să le îmbogățim până a le transforma cu totul. Cine va recunoaște în deliciosul simțământ al misticului care, după cuvintele sfântului Francisc de Sales, lasă să „i se scurgă și să i se topească sufletul în Dumnezeu”, o sinteză a iubirii și a fricei primilor oameni aruncați în mijlocul unei naturi neasemănat mai

puternice decât a lor, aveau simțământul viu al stării lor mizerabile și groaza de puterile naturii ? Tot astfel până și simțământul scurtimii vieții noastre, „a acestei strecurări a ceasului, a acestei goane nebune, abia simțite, a acestei defilări infinite de clipe grăbite, care rod trupul și vieața oamenilor”, cum scrie Maupassant, ne poate veni în ajutor, învățându-ne să disprețuim toate plăcerile, toate așa zisele „distracții” vulgare. Fără îndoială noi nu putem nici să trezim, nici să creiem simțăminte care nu există deloc în conștiință. Dar nu e de crezut că ar putea să lipsească dintr-o conștiință omenească simțămintele elementare. În tot cazul, dacă unii oameni se pot deosebi atât de adânc de semenii lor, noi nu ne adresăm deloc la aceștia. Noi scriem acest tratat pentru oamenii tineri, normali și nu ne ocupăm cu studiul monstruozițărilor organice. De altfel nici un există asemenea oameni-monștri. Unde s'au văzut, de pildă, oameni care se disting numai prin cruzime și care niciodată, în nicio împrejurare, să nu fi simțit milă nici pentru părinții lor și nici pentru ei înșiși ? Zicem niciodată, fiindcă chiar dacă asemenea caractere ar fi foarte rare, tot ar trebui să rămâie stabiliți că ele există și ar putea fi posibile. Ei bine, cum de altă parte știm că simțămintele cele mai complexe, cele mai înalte, sunt sinteze alcătuite din asociații intime ale mai multor simțăminte elementare *), cum de altă parte este vădit că atenția viguroasă și prelungită acordată de spirit unei stări de conștiință oarecare, tinde a o scoate în plină lumină a conștiinței, prin urmare a-i permite să trezească stările asociate, să devie un centru de organizație, noi susținem (și fiecare poate verifica aceasta asupra lui însuși) că putem să încurajăm, să întărim stările afective sfioase întrucâtva, smerite și care până atunci abia dacă aveau vieață, stingherite, umilite de vecini puternici și care vegetau fără glorie, ca acele stele care strălucesc și în timpul zi-
1) Spencer: Psihologie.
Iei, deși neștiutorii nu le bănuiesc prezența. Atenția noastră, de care dispunem cum ne place, îndeplinește funcția puterilor creatoare care ne lipsesc. Altfel cum s'ar explica succesul romanelor și mai „ales cum de le înțeleg toți ? Aceasta este fiindcă fiecare din ele

JULES PAYOT

pun în joc un grup de simțiminte, care în viața de toate zilele n'au ocazie să se exercite. Este ca un fel de războiu numai închipuit. Și dacă ! o atât de mare parte din public poate urmări romanele „marilor maeștri”, nu dovedește oare aceasta că la cea mai mare parte a cititorilor, simțimintele dorm, așteptând numai prilejul de a ieși la lumina conștiinței ? Ceea ce poate produce în noi un roman-cier, ar fi ciudat să nu putem face și noi înșine, dacă am fi stăpâni pe atenția și imaginația noastră. Și putem chiar să provocăm în noi, când voim, mânia artificială, tandrețe, entuziasm, în sfârșit simțământul de care avem trebuință pentru a ajunge la ținta dorită.

Nu se văd oare descoperirile creind în înțelesul omenesc al cuvântului, simțiminte cu desăvârșire nouă ? Și este ceva mai rece, în aparență, decât mecanismul cartezian ? Totuși această teorie abstractă, pătrunzând în sufletul arzător al lui Spinoza, s'a încheșat într'un sistem nou de simțiminte, până atunci împrăștiate în mintea lui și, grupând acestea în jurul simțământului foarte puternic ce avea el despre nimicnicia noastră, a dat naștere celui mai pasionat și mai admirabil dintre romanele metafizice ce avem. Se poate spune deci că simțământul umanității este înăscut în om ? Nu este acesta un produs conștient, o sinteză nouă, sinteză de o forță neasemănată ? Și nu este oare vădit că Mill are dreptate când scrie că „cultul umanității poate cuprinde viața unui om, să-i coloreze gândirea, simțământul, acțiunea cu o putere pe care nu i-ar fi putut-o da religia, decât într-o măsură foarte slabă ?” !)

1) Stuart Mill. Utilitarismul.

Și nu e oare acesta rolul cuvenit inteligenței de a orienta și a îndeplini contopirea simțimintelor elementare, anarhice, dându-le o expresie lămurită ? Căci orice stare afectivă, orice dorință, rămâne prin rea însăși foarte vagă, oarbă, deci neputincioasă. Afară l de simțimintele instinctive, cum sunt frica și mânia / care se exteriorizează dela sine, cea mai mare parte au nevoie de conlucrarea inteligenței. Ele provoacă în suflet o neliniște, o suferință, iar spiritul dă acestei neliniști o semnificație precisă.

Spiritul are sarcina de a căuta mijloacele pentru satisfacerea acestei dorințe. Dacă am fi prinși de furtună pe Mont Blank, suferind de frig și de groaza morții, inteligența ne va îndemna să săpăm în peretele de zăpadă o grotă unde să ne adăpostim până la trecerea primejdiei.

Dacă am fi aruncați pe o insulă pustie, ca Robinson Crusoe, ce ar face toate înclinările firii noastre, îndurerate, desnădăjduite, dacă n'ar interveni inteligența ca să le liniștească ? Dacă mă aflu în mizerie, din care vreau să scap, tot inteligența trebuie să intervină, pentru a da faptelor mele o îndrumare lămurită, bine definită. Dacă se compară nehotărârea și simțământul vag, turbure, provocat de înclinarea sexuală a unui tânăr cu desăvârșire cast și neștiutor cu limpeziciunea și energia ce va lua la dânsul dorința, după întâia experiență, se va înțelege ce ajutor poate da inteligența stărilor afective...

Prin urmare, spre a se da unei dorințe, unei emoții o mare vioiciune, e de ajuns ca obiectul urmărit să fie lămurit spiritului în așa măsură încât toate laturile sale plăcute, atrăgătoare sau numai folositoare, să fie puternic scoase în relief.

Așa fiind, vedem că prin singurul fapt că cineva e inteligent și prevăzător (a ști nu însemnează în definitiv altceva decât a prevedea), putem întrebuința toate mijloacele ce stau în puterea noastră și pe care le-am studiat, pentru a întări simțimintele aliate. Direct din aiară, nu putem înrăuri decât prea puțin asupra stărilor noastre afective. Puterea noastră câștigă însă o întindere foarte mare prin aplicarea inteligentă a legii asociației. Vom vedea că mai putem adăuga acestei puteri un ajutor care o dublează, așezându-ne într'un mediu prielnic înfloririi unor anumite simțiminte, adică în mediul familiar sau camaraderesc, în mediul relațiilor, al lecturilor de pildă, etc. Vom examina de altfel încet acest mod de acțiune indirectă asupra noastră înșine (cartea V-a). Expunerile precedente sunt foarte nimerite pentru a ne încuraja. Dacă, pentru a se face una cu fapta, ideea are nevoie de imboldul stărilor afective, de ceea ce nu se mai îndoiește nimeni, putem produce căldură necesară acestui imbold nu printr'un *fiat*, ci prin folosirea rațională a legilor asociației. Deci supremația, inteligenței încetează de a mai părea imposibilă.

Va trebui să examinăm însă și mai de aproape raporturile ideii și ale afectiunilor. Simțământul este o stare cuprinzătoare, greoaie care se trezește anevoie și prin urmare se poate prevedea *a priori* ceea ce confirmă experiența și anume că simțământul este o stare relativ

JULES PAYOT

rară în conștiință. Ritmul ivirii și al dispariției acestuia este foarte larg. Emoțiile au ca un fel de flux și reflux. În răstimpuri sufletul se află într-o stare calmă, într-o liniște asemănătoare cu perioada când marea este domolită. Această natură periodică a stărilor afective, ne va îngădui să întrevădem cu multă siguranță triumful libertății raționale. Prin natura ei, gândirea este și ea menită la un dute-vino neîntrerupt, dar tânărul instruit printr-o disciplină severă a lucrului și prin educația părinților și a profesorilor, a câștigat o mare putere asupra-și. El poartă în conștiință vreme îndelungată reprezentațiile ce-i plac. Față cu nestabilitatea stărilor afective, o idee se impune prin durată și statomnicia ei. Ea stă pe loc în timpul frământării simțământului, spre a-i utiliza mișcarea ; în timpul refluxului se poate folosi de dictatura ei provizorie, spre a pregăti lucrările de apărare contra dușmanului pentru a-l feri de proprii săi aliați.

Când simțământul se ivește în conștiință, — fiind vorba aici numai de simțăminte favorabile scopului nostru —, trebuie să ne folosim de prilej pentru a ne așterne pe lucru ; „trebuie să profităm de mișcările cele bune ca de vocea lui Dumnezeu care ne chiamă, spre a lua hotărâri voinicești” ; oricare ar fi simțământul aliat care năvălește în suflet, să-l folosim neapărat pentru opera noastră. Vom afla izbânda unui prieten și aceasta ne va biciui voința șovăielnică. Iute la lucru ! Să terminăm curajos lucrul care ne chinue de câteva zile, fiindcă, nefiind în stare a porni cu hotărâre la acest lucru și nici de a ne debarasa de povara lui, neterminarea ne prici- nuește ca un fel de remușcare. În urma unei citiri, având simțământul mărimei și al sfinteniei muncii, iute condeiu în mână ! Sau, având la un moment dat simțământul de plină vigoare trupească și intelectuală, care face munca plăcută, iarăși iute la lucru ! Trebuie să folosim totdeauna aceste momente fericite, pentru a ne forma deprinderi trainice, pentru a gusta din bucuria cugetării rodnice, din mândria stăpânirii de sine, o aromă pe care s-o păstrăm mult timp. Simțământul retrăgându-se, va lăsa în urma-i ca un strat de sevă binecuvântată, deprinderea sănătoasă de a munci, amintirea bucuriei simțite și a ho- tărîrilor energice.

După dispariția simțământului, în liniștea care urmează, puterea dictatorială o păstrează ideea, care rămâne

singură în conștiință. Ideile sunt însă, cum observă Schopenhauer „zăgazul, rezervorul unde, când se deschide izvorul moralității — izvor care nu curge întotdeauna — vin să se așeze simțimintele

1) Leibnitz. **Încercări nouă**

„cele bune și din care, când se înfățișează prilejul, vin să se distribue unde trebuie canaluri de derivație”

Aceasta înseamnă, cu alte cuvinte, că o contopire între idei și mișcare, sub înrăurirea simțimintelor, este durabilă și că, de altă parte, ideea fiind asociată adesea cu simțimintele ce-i priesc, se întâmplă că, chiar în lipsa acestor simțiminte prezentative în momentul acela, ea poate, în virtutea legilor asociației, să le deștepte, ce e drept într-o slabă măsură, dar îndestulătoare pentru a provoca fapta.

III

După ce am cercetat raporturile inteligenței cu stările afective favorabile, rămâne să examinăm raporturile inteligenței cu stările afective potrivnice operei stăpânirii de sine. Am văzut că puterea noastră directă asupra stărilor afective, asupra dorințelor, a pasiunilor, este foarte slabă, chiar dacă ea este apreciabilă. Mijloacele noastre nu sunt decât indirecte.

Nu avem putere decât asupra mușchilor și asupra mersului ideilor noastre. Putem înnăbuși manifestările exterioare ale emoțiilor, să suprimăm expresia lor firească.

Curtizanul, omul de lume, care este adesea, mai mult decât față de femei, curtizanul unei puteri mai tiranice și mai inteligente și anume al opiniei publice, câștigă în mare măsură prin acest fapt puterea de a-și înfrâna orice exprimare fătășă a urii, a mâniei, a indignării și a disprețului.

Pe de altă parte, dorințele, tendințele sunt cu desăvârșire separate de lumea exterioară, ele nu se

1) Schopenhauer. Bazele Morale.

pot satisface decât prin acte musculare : mânia se manifestă prin insulte, prin loviri ; iubirea se manifestă prin strângeri în brațe, prin sărutări, prin desmierdări, dar mușchii noștri atârnă într-o largă măsură de voința noastră și deoarece cu toții putem refuza unui moment, unei pasiuni, ajutorul mușchilor noștri, e împede că vom putea desvolta puterea noastră și vom putea ajunge să

ascundem, să închidem în noi emoția, după voință. Orice forță cerând, în virtutea legii conservării energiei, să fie cheltuită, tendința stăvilă astfel afară din noi, e împinsă înăuntru și silită a înflăcăra creierul, provocând în el un galop nebunesc de idei, care la rândul lor vor trezi simțimintele asociate. În sensul acesta zice Pascal, că „în

măsura în care sporește spiritul omului, cresc și pasiunile lui".

Să nu uităm însă că direcția gândurilor o dăm noi și putem împiedeca focul să se întindă. Il putem și lăsa uneori să arză, dacă simțim că e cu neputință să-l stingem. Așa, de pildă, putem lăsa mânia noastră să se descarce în cuvinte, în planuri de răzbunare, fiind siguri că ne vom reveni în fire îndată ce se va fi potolit îndeajuns sbuciumul orb și fără rost care silește voința noastră la o retragere prudentă. Tactica este să lăsăm pe adversar să-și sleiască puterile înainte de a putea să reluăm noi ofensiva.

Altă dată putem intra însă în foc fără zăbavă, de oarece am văzut că o tendință ceva* mai complexă fiind oarbă, are nevoie întotdeauna de inteligență. Ea atârnă, ca să zicem așa, de o idee. Este ca întovășirea rechinului, care are vederea slabă iar mirosul îi lipsește de tot, cu „cârmaciul” său care îl călăuzește spre pradă și fără de care monstrul ar umbla orbește, sălbatec, fără nicio chibzuire. De aceea întâia sfortare a oricărei pasiuni, este de a momi inteligența, de a face ca această pasiune să fie privită ca legitimă. Nu vom găsi nici un leneș care să nu ne arate tot felul de motive spre a nu face nimic și care să nu găsească răspunsuri îndrăznețe pentru acela care îl îndeamnă să se apuce de lucru. Un despot n'ar putea fi desăvârșit, dacă n'ar fi convins de superioritatea lui asupra acelor pe care îi exploatează și dacă nu ar fi examinat de aproape multele neajunsuri ale libertății. Astfel, o pasiune legitimată de raționamente false, poate ajunge ceva de temut și, spre a lovi în asemenea pasiuni, trebuie să ne încordăm arcul împotriva ideii sau a grupului de idei care conduc stările afective. Înainte de toate trebuie să dărâmăm sofisme, să risipim iluziile cu care pasiunea își înconjoară obiectul. Și astfel, viziunea limpede a minciunii, a rătăcirii, desvelirea promisiunilor amăgitoare ale prezentului, prevederea unui viitor dureros pentru mândria omenească, pentru sănătatea, pentru fericirea, pentru demnitatea noastră — în fața dorinței care altfel ar fi înăbușit temeiurile în stare de a o împiedeca în mersul ei —, alte dorinți, ale stării afective, care i se vor pune împotriva și care, dacă nu o vor putea birui, nu-i vor lăsa decât o izbândă îndoielnică, de- sonorantă întrucâtva și nesigură. Stăpânirea liniștită a conștiinței, o vom înlocui

prin neliște și războiu. În acest chip vom putea înarma în conștiință, împotriva lenii mulțumită de sine, și pe niște potrivnici care se vor oțeli în luptă și care la urmă vor căștiga victorii din ce în ce mai dese, din ce în ce mai hotărtoare.

Ne aducem aminte de adorabila figură a lui Heruvim din „Nunta lui Figaro” (Heruvim vorbind Suzanei) : „nu mai știu ce e cu mine ; de câțva timp îmi simt pieptul sbuciumat, inima mi se sbate numai la vederea unei femei ; cuvintele de iubire și de voluptate mă fac să tresar și să mă turbur. În sfârșit dorința de a spune cuiva *te iubesc!*, a devenit pentru mine așa de puternică, încât alergând prin parc. le spun vorbind singur : nu stăpânei tale, ție, pomilor, vântului... ieri am întâlnit pe Marce- line...”

Și continuă, văzând pe Suzana răsând : „De ce nu ? E femeie ! E fată ! o, femeie! Ah ! cât de dulci sîrnt vorbele acestea !”

Ei bine, dacă Heruvim ar fi fost în stare să fie stăpân pe sine măcar” o clipă, dacă s'ar fi uitat mai de aproape la Marcelina, să vadă urățenia ei, bătrânețea și prostia ei, dorința lui ar fi fost grav zdruncinată. Și cine ar fi pricinuit aceasta? O cercetare atentă, adevărul.

Pasiunea puternică împiedică trezia spritului critic, dar dacă se produce defăimarea voluntară a obiectului, pasiunea este în primejdie de a se stinge. Leneșul, chiar și cel mai bine întărit cu argumente sofistice, are în unele momente pornirea de a se așterne pe muncă, când dovada superiorității muncii fericitoare asupra unei vieți trândave se arată în strălucirea ei. Momentele acestea fac să nu mai fie apoi cu puțință o vieată de lene, fără renușcări. Ceea ce e posibil, când poți opune sofismelor adevărul, se poate realiza și în cazuri care par și mai anevioase, când e vorba de pildă, să opui sofismelor adevărate minciuni voluntare, sau — ceea ce e mai de seamă —, când împotriva unui adevăr care stingherește opera stăpânirii de sine, se întinde o rețea de minciuni prielnice.

Este limpede că o minciună voluntară nu poate avea vreo înrăunire asupra purtării noastre, decât dacă li acordăm încredere. Astfel, dacă minciuna nu e decât o formulă goală, sau un papagalism, aceasta nu va servi la nimic. Dar poate că aici potrivnicii noștri se vor întreba răsând :

— Dar bine, am putea deci să ne mințim pe noi înșine, cu știință ? Să chibzuim noi înșine o minciună și să ne lăsăm înșelați de ea ? Aceasta n'are nici un sens !

— Da, e fără sens în aparență, dar foarte explicabil pentru cineva care se gândește la extraordinara putere de desrobire ce ne-o dau legile atenției și ale memoriei. Nu ne învâță oare legea cea mai generală a memoriei că orice amintire care nu este înprospătată din vreme în vreme tinde a se șterge, a-și pierde din limpezimea ei, a se întuneca și a se pierde din memoria uzuală ? Zicem „uzuală, adică din memoria de care ne servim obișnuit, lăsând deschisă chestiunea de a se ști dacă nu se poate ca o amintire să se piardă cu desăvârșire.

Dar noi suntem în foarte largă măsură stăpânii atenției noastre. Putem prin urmare osândi la moarte o amintire numai refuzând a o mai chema în conștiință, pentru ca dimpotrivă să-i dăm toată intensitatea ce voim, acordându-i cât mai des toată atenția. Toți muncitorii, deși cu destulă inteligență, ajung de nu mai rețin în memorie decât ceea ce *vor* neapărat să reție. Dar, orice fapt, orice întâmplare asupra căreia nu mai revenim, la care nu vrem să ne mai gândim, dispare pentru totdeauna din memorie, afară de puține excepții, bineînțelese.

Leibnitz a înțeles foarte bine ce înrăurire poate avea asupra noastră această lege, când voim să ne formăm cu *încetul* o convingere pe care nu o avem : „Putem”, zice el, „*să ne facem să credem* ceea ce voim, abătându-ne atenția dela un lucru neplăcut, spre a ne gândi la un altul care ne place. Astfel, dacă privim mai multă vreme temeiurile unei păreri favorite, ajungem în cele din urmă să o credem mai aproape de adevăr”. În definitiv o convingere poate să rezulte numai din motive prezente în spirit. Dar, a aduna aceste motive, înseamnă întru câtva a face o anchetă și noi putem, dacă voim, să facem această anchetă. Mai întâi putem s'o lăsăm cât se poate mai incompletă, să nu ținem seamă de unele lucruri importante. Dar, orice anchetă cerând oarecare activitate a spiritului, lenea intră în funcție și nimic nu e mai ușor decât să ne oprim cât mai curând. Ușurința se îndoieste însă dacă ne temem că ancheta va scoate la iveală lucruri neplăcute. Și, după ce am ciuntit astfel ancheta, putem apoi prea bine să cântărim motivele și să facem ca dorințele care ne plac să precumpănească pe celelalte, falsificând greutatea faptelor. Un tânăr care lubește o fată și s'a hotărât dinainte să o ia de soție, nu va mai căuta să ia informații asupra părinților ei, asupra stării sănătății sau asupra obârșiei averii lor. Poate să-i tot arate cineva că această obârșie e cam turbure ; ce are a face ? doar fata nu poate fi răspunzătoare de greșeliile strămoșilor ei. Din potrivă însă, dacă va căuta să scape de legătura care îl stingherește și de promisiunile ce îi va fi smuls surprinderea simțimintelor și a neexperienței lui, atunci va căuta să stabilească fără milă răspunderea familiei până la cei mai îndepărtați strămoși. Atâta e de adevărat că motivele nu se pot asemăna cu niște greutatea întotdeauna neschimbate, după cum o cifră pusă înaintea alteia sau altora, devinfe de zece, de o sută, de o mie de ori mai mare; un motiv asociat cu un sim- țământ sau cu altele, capătă o valoare cu totul diferită. Și, deoarece suntem într'o largă măsură stăpâni acestei asociații, putem da idelilor ce preferăm valoarea și puterea precumpănitoare ce ne place.

Mai mult, această putere înlăuntrică o putem sprijini pe toate înrăuirile favorabile exterioare, putem să ne folosim nu numai de prezent, ci și, prin memorie, de trecut.

Printr'o întrebuintare îndemănatică a mijloacelor de care dispune inteligența, putem deveni stăpânii viitorului. Suntem liberi a ne alege cărțile de citit în așa fel încât să înlăturăm pe acele care ne-ar putea îmboldi înclinările senzuale sau ne-ar predisune la o stare de reverie cetoesă, sentimentală, atât de favorabilă leneviei. Putem mai ales să îndepărtăm, fie dintr'o dată, fie printr'o mare răceală pe camarazii care prin spiritul lor, prin felul lor de a fi și prin vieța ce o duc, întăresc în noi dispozițiile cele rele ; ne distrag dela lucru, ne ademenesc să ne luăm după dâșii și știu să-și legitimeze lenea prin aparențe de adevăr. Nu avem doară toți câte un sfetnic cate să nu se sfiască a ne arunca în mare într'un moment de primejdie, de pe o insulă pe care ne-am afla ; există însă un mijloc foarte simplu de a nu ne teme de asemenea insule ale pierzării : să nu ne apropiem de dâșele. Iată în totul mijloacele ce avem pentru a lupta împotriva puterilor dușmane ale rațiunii. Putem să le oprim de a ne vorbi în graiul lor; putem răsturna printr'o strategie înțeleaptă teoriile, sofisme de care atârnă dorințele noastre și chiar să răpim orice valoare unor adevăruri rău făcătoare. La aceste mijloace de acțiune mai adăugăm folosirea inteligentă a mijloacelor exterioare : îndepărtarea noastră de mediul prielnic pasiunilor și de condițiile care le pot sprijini.

IV

Aceste prozeduri tactice alcătuiesc însă toate mai mult pregătirea decât războiul propriu zis. Și această pregătire poate fi întreruptă pe neașteptate prin vreo pasiune oare a crescut cu toate eforturile noastre contrarii, sau mai degrabă folosindu-se de neatenția sau de ațipirea voinței noastre. Dar când furtuna se deslăntue, când de pildă dă buzna în conștiință senzualitatea, nu trebuie să uităm că toate elementele cu care pasiunea s'ar putea hrăni, sunt ideile și aceste idei pe care pasiunea tinde a le lega *după placul ei*, noi putem încerca să le legăm *după placul nostru*. Dacă lupta e într'adevăr neegală, dacă focul se întinde din ce în ce mai departe, trebuie cu toate acestea ca voința noastră să nu se dea învinșă. Și fiindcă acest val crescând de stări afective nu este o putere unică, împinsă de un elan, ci sunt puteri greoaie și împărțite, care în rostogolirea lor sgomotoasă târăie și puterile potrivnice dar învinse, datorita noastră, e să facem toate eforturile spre a sprijini în atenția și simpatia noastră pe acești aliați nemerociți.

Poate vom reuși să-i strângem la un loc și să reluăm apoi victorioși atacul, sau cel puțin să facem o retagere ordonată ; recucerirea noastră proprie va fi apoi mai ușoară, mai hotărâtoare. De pildă când suntem prinși de o senzualitate, putem să nu pierdem un singur moment rușinea înfrângerii noastre ; putem trezi și păstra în spirit presimțirea limpede o istovirii ce va urma după săturarea deplină a poftei ; pierderea unei zile frumoase de lucru productiv, tot așa când suntem prinși de o lene, cum se întâmplă uneori și oamenilor celor mai muncitori, putem, deși nu suntem în stare a birui lăncezeala, nici a înfrânge revoltele „bestiei”, să rechemăm în minte bucuria muncii, a deplinei stăpâniri de sine, etc. În acest caz criza va fi desigur mai scurtă și revenirea în sine mai ușoară. Trebuie chiar să renunțăm adesea la lupta directă și să potolim turburarea senzuală, de pildă ieșind din casă și pornind la plimbare sau în vizită la un prieten, etc. Cu un cuvânt, cercând a îndepărta ideea fixă, a o toci, a o sili cel puțin să împartă conștiința cu alte stări introduse artificial. Tot astfel ne putem amăgi lenea citind o carte de călătorii, de pildă, desenând, cântând, pentru ca apoi când spiritul s'a trezit, să profităm de aceasta pentru a încerca să ne apucăm din nou de lucrul întrerupt din lenevie sau din toropeală.

În sfârșit, dacă voința a fost bătută, ceea ce nu se întâmplă numai odată, nu trebuie să ne pierdem curajul. E de ajuns ca, așa cum face un înnotător când dă peste un suvoi repede, să înaintăm prevăzători, puțin câte puțin, spre a nu fi târați, cum s'ar întâmpla dacă ne-am lăsa desnădăduiți în voia suvoiului. Astfel, cel puțin vom câștiga timp, căci timpul formează deprinderile și ne dă vigoarea înclinărilor firești. Puterea celor care nu desnădăduiesc niciodată, este minunată.

În Alpi se găsesc înfundături în stânci care se întind la sute de metri adâncime. Aceste prăpăstii îngrozoare sunt formate de neconținuta săpătură a suvoaielor în timpul verii. Atât de mult acțiunile cele mai neînsemnate în aparență, repetate mereu, produc rezultate peste orice proporție cu cauzele. E adevărat că noi nu dispunem, ca natura, de sute de veacuri, dar nici nu avem de săpat în granit. Nu e vorba decât de a nimici deprinderile rele și a le înlocui încet, încet cu deprinderi bune. Tinta noastră este numai de a îngrădi senzualitatea și lenea în notare rationale, fără a spera, bineînțeles, să le închinem cu desăvârșire în această îngrăditură.

De altfel, chiar și înfrângerile se pot întoarce în folosul nostru, atâta e de adevărat că mijloacele pentru perfecționarea noastră sunt foarte numeroase. De fapt resentimentul, acest fel de desgust amar, de oboseală trupească, de moleșală intelectuală în care ne afundă senzualitatea satisfăcută, e bun de altfel pentru cel ce o mestecă și o remestecă spre a-i simți toată amărăciunea și pentru a-și întipări în minte amintirile.

Câteva zile de lene desăvârșită nu întârzie a stărni un simțământ de împovărare, însoțit de un desgust de sine, prețios pentru experiența noastră. E bine să se facă din când în când experiențe de acestea lămurite și cât se poate de hotărâtoare pentru ca prin compararea între ele, virtutea și munca să se arate ceea ce sunt în realitate : izvoare de fericire neprihănite și obârșia tuturor simțimentelor celor mai nobile și mai viguroase : simțământul propriilor tale puteri, mândria de a te simți muncitor oțelit și minunat de pregătit spre a face servicii mari semenilor tăi și țării tale în lupta aceasta de desrobire, sunt deci înfrângeri care prețuesc cât niște victorii.

Dar e timpul să lăsăm considerațiile generale. Rămâne câștigat că se pot Jega în sisteme trainic cimentate cutare vrere cu cutare serie de fapte și că, invers, se pot rupe asociațiile supărătoare cele mai puternice. Rezultă de aici că educația voinței tale prin tine însuși este posibilă **Rămâne acum să studiem de aproape modul asociațiilor, adică procedurile sigure spre a se ajunge la stăpânirea de sine. CARTEA TREIA**

MIJLOACELE INTERIOARE.

Mijloacele interioare a căror putere de acțiune este fără greș, pentru a crea, a întări sau a distruge anumite stări afective și care trebuie neapărat să premergea întrebuintării mijloacelor exterioare, cuprind :

1. Reflexia meditativă
2. Acțiunea.

CAPITOLUL I Reflexia meditativă.

Vom adăuga în supliment studiul igienei corporale în raporturile sale cu modul de energie specială pe care l-am luat ca subiect de studii, adică în munca intelectuală .

7

Zicem reflexie meditativă, pentru a deosebi această lucrare intelectuală de lucrările asemănătoare. Prin aceste cuvinte nu înțelegem însă stările de visare, în deosebi visarea sentimentală, care este cum vom vedea unul din dușmanii împotriva cărora trebuie să luptăm cu toată energia în opera stăpânirii de sine. Pe când în visare atenția dormitează, lăsând Educația voinței firul ideilor și simțimentelor să se legene leneș în conștiință, de care se leagă la întâmplare, după placul asociațiilor de idei și adesea în felul cel mai neprevăzut, reflexia meditativă nu lasă nimic la întâmplare. Cu toate acestea ea se deosebește de studiul care tinde a câștiga cunoștințe precise, în sensul că nu urmărește „Innobilarea sufletului” ci „făurirea lui”.

În adevăr, ceea ce urmărim prin studiu, este *să cunoaștem*; în reflexia meditativă e vorba de cu totul altceva. Scopul este de a ne stărni în suflet mișcări de ură sau de iubire. În studiu suntem stăpâniți de procurarea adevărului, în reflexia meditativă nu ne îngrijim de adevăr ; preferăm o, minciună folositoare unui adevăr neprielnic ; toată cercetarea noastră este stăpânită exclusiv de *un motiv de utilitate*.

Spre a întreprinde cu folos această lucrare, se cere să fi studiat foarte de aproape psihologia. Trebuie să fim familiarizați cu cele mai mici amănunte asupra firii noastre. Trebuie să cunoaștem mai ales cauzele faptelor noastre intelectuale și ale vrerilor noastre. Trebuie să fim bine lămurii asupra raporturilor dintre aceste fenomene, să fi cercetat înrăurirea lor reciprocă, asociațiile și combinațiile lor; să cunoaștem și înrăuririle mediului fizic, intelectual și moral asupra vieții noastre psihologice. Toate acestea cer o mare obișnuință de observație, și de observație ascuțită., subtilă, urmărită anume din acest punct de vedere utilitar.

Încă odată, sarcina noastră este de a căuta cu răbdare toate motivele care sunt în stare să trezească în noi avânturi de iubire sau de ură, de a încheia alianțe și combinații între idei și idei, între unele și altele dintre simțiminte și între idei și simțiminte, sau de a rupe asociațiile ce le credem vătămătoare. Avem de asemenea sarcina de a folosi toate legile atenției și memoriei, a șterge sau a întipări în conștiință ceea ce credem folositor. Trebuie să facem să se „distilieze” în sufletul nostru ideile și simțiminte-tele folositoare și să transformăm tot ce este idee abstractă în afecțiune sensibilă, vie. Reflexia meditativă și-a ajuns ținta când a stărnit în suflet puternice porniri de iubire sau repulsiuni energice. Pe când studiul tinde a afla, a cunoaște, reflexia tinde la fapte. Dacă ne gândim că fapta este totul la om, că ea nu prețuește decât în măsura în care lucrează, cu folos ; dacă, pe de altă parte, ne vom aduce aminte că faptele sunt în unanimitate provocate de stări afective, vom înțelege îndată însemnătatea capitală de a studia bine mecanismul delicat în care se pot desvolta și amplifica acțiunile favorabile operei noastre.

II

În chimie, dacă într-o soluție care conține mai multe corpuri în saturatie, cufundăm un cristal» din adâncimile soluției, moleculele de aceeași natură cu cristalul vine să se grupeze încet în jurul lui, mișcate de o atracție misterioasă. Cristalul se mărește puțin câte puțin și dacă starea de liniște durează un timp, săptămâni sau luni, căpătăm acele minunate cristale care, prin volumul și frumusețea lor, fac bucuria și mândria unui laborator. Dar dacă turbură cineva la fiecare iclipă jucarea, agitănd lichidul, depunerea se face neregulat, cristalul nu se desvoltă, ci rămâne foarte mic. Același lucru se întâmplă și

În psihologie. Dacă menținem pe planul întâiu al conștiinței o stare psihologică oarecare, stările intelectuale și stările afective de aceeași natură vin să se grupeze pe nesimțite în juru-i, printr-o afinitate tot atât de misterioasă ca aceea a formării cristalelor. Dacă această stare e menținută mult timp, ea poate organiza în juru-i o masă considerabilă de puteri, să câștige într'un chip hotărîtor o stăpânire aproape desăvârșită asupra conștiinței, înăbușind orice . altă stare sufletească.

Dacă această „cristalizație” s'a operat cu încetul, fără sdruncin, fără întreruperi, ea capătă un caracter de remarcabilă soliditate. Grupul astfel organizat, are ceva puternic, cald, definitiv. Și notați că nu este poate nicio idee care să nu fie în stare, dacă voim, să-și creeze în noi un „clan”, o grupare numeroasă. Ideile religioase, simțământul matern, dar și simțiminte urâte, rușinoase, ca de pildă iubirea de bani pentru bani, pot ajunge în noi la atotputernicie.

Sunt rari însă oamenii și mai ales oamenii tineri la care se formează marea liniște trebuitoare acestei opere de înaltă cristalizare. Studentul duce o viață prea lesnicioasă și prea variată, mai ales la Paris și în alte orașe mari. Un val de ațăări, de ispitiri de tot soiul vin să bată la poarta conștiinței lui; ideile năvălesc una după alta: după un simțământ vin să-l asalteze într-o goană nebulă, douăzeci, treizeci de alte simțiminte. Adăugați la acest torent mii de senzații care năpădesc simțurile; mai puneți cursurile, cărțile, ziarele, convorbirile, și nu veți putea asemăna această goană prin conștiință decât cu un șuvoi năvalnic care se izbește cu furie și cu un vuiet asurzitor de bolovanii din albia apei.

Acei care se reculeg o clipă și care, dincolo de momentul de față, încearcă să prevadă viitorul, sunt foarte puțin numeroși. E așa de bine să te lași în voia acestei năvale de impresii desordonate, să te lași amețit și dus de valuri. Aceasta cere așa de puțină încordare din parte-ți. De aceea, cum observă Chan- ning în „Educația personală”, cei mai mulți oameni se cunosc atât de puțin pe ei înșiși, cât cunoaștem noi țările din centrul Africei! nu și-au întors niciodată privirile dela lumea exterioară, spre a și le îndrepta asupra lor înșiși, sau mai just, fiindcă și-au deschis conștiința numai pentru lucrurile din jurul lor, nu au avut niciodată curajul ca sub acest puhoiu venit din afară să caute a-și sonda adâncul solid și static al ființei lor proprii.

Și astfel acești oameni trec prin viață purtați de evenimentele exterioare, fără originalitate, fără stăpânire de sine, ca frunzele purtate de vânturi. Folosul, ce l-ar putea trage din experiențele lor, e nul, fiindcă ați lăsa privirea să rătăcească asupra atâtor lucruri, e tot una cu a nu vedea nimic. Numai acei oameni pot culege experiențe bogate, făcând descoperiri de tot felul, care, cu tot șuvoiul impresiilor ce-i cuprind, nu se lasă târîți, ci își păstrează sângele rece trebuitor pentru a observa și a reține.

Întâmplările, ideile, simțimintele ce trec înaintea ochilor și minții lor, supunându-le apoi opere de selecție și de asimilare necesară.

Odată ce devenim cu totul conștienți de țința urmărită de a ne întări voința și în deosebi voința noastră de a munci, trebuie să facem triajul tuturor în- prejurărilor exterioare, a tuturor impresiilor, ideilor și simțimintelor, silind forțele folositoare să se oprească, să-și producă pe de-a-întregul efectele, lăsând să treacă puterile vrăjmașe, făcând să le dăm cea mai mică atenție. Taina succesului este de a ne folosi de tot ce poate servi scopurilor noastre.

1) Aceasta acum cinoizci de ani, când a fost scrisă această carte *(n. tr.).

În Munca psihologului este deci lămurit indicată prin toate studiile precedente. Iată-le în linile mari:

1. Când un simțământ prielnic intră în conștiința noastră, trebuie să-l împiedecăm de a trece repede, ațintind întreaga noastră atenție asupra-i și silindu-l să trezească ideile și celelalte simțiminte favorabile ce poate trezi. Cu alte cuvinte să-l silim să producă, să dea tot ce poate da.

2. Dacă un simțământ de care avem nevoie refuză a se trezi în noi, să cercetăm cu care idee, sau cu care grup de idei poate avea oarecare legături, fixându-ne atenția asupra acestor idei, reținându-le puternic în conștiință și așteptând să se trezească acest simțământ dorit, prin jocul firesc al asociației.

3. Dacă dă năvală în conștiința noastră un simțământ nefavorabil opereii ce urmărim, să nu-l dă- ruim nicio atenție, căutând a nu ne gândi la dânsul, ci a-l face să piară întrucâtva, din lipsă de hrană.

4. Dacă un simțământ nefavorabil s'a întărit și se impune atenției noastre, așa încât să nu-l mai putem alunga, să exercităm o critică necruțătoare asupra tuturor ideilor de care atarnă însăși obiectul acestui simțământ.

5. Să avem asupra împrejurărilor exterioare ale vieții o privire pătrunzătoare, mergând până la cele mai mici amănunte, în așa fel încât să folosim cu inteligență toate resursele și să evităm toate primeidiile.

Acesta este, ca să zicem așa, programul general pe care trebuie să căutăm a-l aplica.

Sunt însă câteva puncte asupra cărora trebuie să stăruim. Când studentul se va fi pătruns de necesitatea de a nu mai „fugi de el însuși”, când va fi înțeles destul de bine că distracția e o slăbiciune care s'ar putea asemăna cu

tremurul membrelor, el va ști să găsească momente pentru reculegere. Nu-și va mai împrăștiia spiritul, cum fac toți camarazii săi; nu va citi zece ziare pe zi ; nu-și va mai pierde timpul jucând cărți, discutând cu înverșunare asupra unor lucruri de nimic și amestindu-se în tot felul ; va considera ca o cinste să fie stăpân pe sine și nu se va lăsa în voia suvoilului care duce pe ceilalți.

Dar mijlocul cel mai sigur de a ajunge la această stăpânire de sine, este de a deștepta în sufletul nostru reflexiuni vii sau repulsiuni energice. Studentul va căuta deci, prin reflexii simple, familiare, să se silească a iubi munca, a urî viața neroadă, moleșită și fără rost a leneșului.

Experiența lui proprie îi va însușa mereu aceste reflexiuni pe care nu le va lăsa să fie ușor alungate din minte de alte idei, ci va avea grijă să le păstreze, să le guste pe îndelete, șilindu-se să le mai desvolte. să le lărgască tot mai mult. În loc de a gândi numai cu vorbele, ca oamenii de rând, va căuta să privească obiectul gândirii lui concret și ținând seamă de toate împrejurările. A privi în general, ca din fugă, este metoda spiritelor lenese. Spiritele active și chib-zuite, lasă dimpotrivă să se filtreze, să se distileze în gândire picătură cu picătură diferitele puncte ale meditației, să-și creeze „fagurul lor de miere” *).

1) G. Sandl „Scrisoare către Flaubert”:

Fiecare știe și repetă, de pildă, că munca aduce o mulțime de plăceri de tot felul și le înșiră pe rând : mai întâi o puternică satisfacție a amorului propriu, apoi bucuria mai înaltă de a-și simți facultățile ote- lindu-se, de a produce mulțumire părinților, de a-și pregăti o bătrânețe fericită. Studentul nostru nu se va mulțumi câtuși de puțin cu o asemenea enu- mărare, care este numai verbală. Cuvintele sunt niște semne scurte, îndemânaticе, care iau în gândire locul lucrurilor, care sunt aproape întotdeauna complexe, împovărătoare și care silesc pe om la o efortare de gândire cu atât mai însemnată cu cât sunt mai numeroase amănuntele. Astfel, spiritele mediocre se mulțumesc numai cu cuvintele, gândin- du-se la lucruri abstracte, moarte, așa încât răsunsetul lor în viața interioară e nul.

De altfel cine nu vede că vorbele se urmează foarte iute și că din mulțimea de imagini invocate de dănele, niciuria nu ajunge a fi pe deplin lîmpede, lămurită ? Rezultatul acestor evocații superficiale, este pentru spirit un fel de osteneală stearpă, un fel de zăpăceală, produsă de mișunarea acestor imagini care se pierd. Leacul acestei boli, este de a privi lucrurile în amănunt și lîmpede. De pildă să nu spui cu ușurință : „părinți mei au să fie- mul-țumiți !”. Amintește-ți de tatăl tău : privește bucuria lui la fiecare din succesele tale ; vezi-l în închipuirea ta primind complimentele prietenilor, familiei ; în- chipue-ți mândria mamei tale, plăcerea ei de a se plimba în vacanță la brațul fiului ei de care e mândră ; privește în gând lă masa de seară la care se vorbește de tine, până și nevinovatele reflexii ale surorii tale mai mici care se gândește la tine, tre- buie să-ți-le închipui, să le guști cu plăcere. Cu alte cuvinte, caută ca prin evocarea lămurită a cutăror gesturi, a cutăror vorbe să guști adânc fericirea acestor ființe iubite care își impun cele mai grele iertfe, care se lipsesc adesea de multe lucruri, spre a-ți face ție tineretea mai fericită, luând asupra lor greutățile traiului pentru a-ți ușura ție umerii.

Și tot astfel va trebui să-ți imaginezi până la cele mai mici amănunte concrete bucuriile unei bătrânețe care încoronează o viață de muncă: autoritatea cuvântului, a scrisului tău, respectul tuturor marilor interese ce prezintă viața, chiar dacă e lipsită de toate plăcerile materiale. De asemenea trebuie să ne pătrundem pe îndelete de temeiurile neatărnării ce ne dă munca, simțimântul de putere, de tărie ce desvoltă, fericirile nenumărate ce procură celor energici, sau plăcerile ale căror farmec le în- doiește.

Când a meditat cineva asupra tuturor temeiurilor acestora și a altora încă, când a lăsat gândirea să se îmibuizeze mult timp de parfumul lor, e cu neputință să nu-ți învieze voința un entuziasm liniștit dar bărbătesc. Dar, încă odată» când se iveau de înclinare, un dor de silință, trebuie să stăruie să-ți dai toată întinderea, toată tăria. Chiar dacă e vorba de un simțimânt introdus în conștiință pe neaștep- tate de un eveniment exterior, de pildă de o ceremonie în onoarea vreunui savant, trebuie să căutăm neapărat a-l desvoltă, a-l întări.

E de prisos să mai spunem că atunci când împrejurările fac să se nască un desgust pentru anumit fel de viață și căutăm a-l înlătura, trebuie neapărat să ne dăm bine seama de aceasta, în amănuntele cele mai precise.

Trebuie, ca să zicem așa, să rumegăm, adică să repetăm mereu în gând toată urâtenia vieții trădave. Cineva din antichitate a făcut observația, că dacă înghiți un grăunte de piper, nu-l simți; dacă însă îl porți în gură în toate păr- țile și-l mesteci, limba și cerul gurii simt o iuteală care te face să strănuți și să-ți lăcrimeze ochii. Tot astfel, în înțelețe figurat, este cazul cu viața trădăvă și senzuală dacă o rumegăm, ea provoacă în noi desgustul și rușinea. Acest desgust nu trebuie să se atribue numai răului de care suferim, ci tuturor lucrurilor de care atărnă și care atărnă de el.

Nu trebuie să facem ca lacomul acela pe care l-a oprit doctorul să mănânce pepeni, deoarece i s'ar putea întoarce boala : „nu mai mănâncă fiindcă îl amenință doctorii cu moartea; se chinue însă și vorbește mereu de

această lipsă ; vrea cel puțin să vadă pepenii și socoate foarte fericiți pe acei care pot să mănânce. De aceea trebuie nu numai să urmărim viața trândavă, această stare nenorocită în care spiritul neocupat, pustiu, se sfășie singur, devine prada preocupărilor josnice, absurde și trebuie să ne ferim a învidia viața celor leneși și a vorbi de ea. Trebuie să disprețuim pe camarazii care ne predispun la trândăvie, precum și plăcerile ce ne mână spre acest viciu. Într'un cuvânt, trebuie să urmărim nu numai boala, ci și pepelele care provoacă întoarcerea ei.

După cum se vede, taina cea mai mare spre a întări în noi un simțământ oarecare, este de a menține mult timp în conștiință ideile de care atâră, de a da acestor idei un relief, o vigoare, o precizie pronunțată. Și, spre a se ajunge aici, este nevoie neapărată de a se pătrunde *concret* amănuntul viu și caracteristic. Această metodă permite simțământului său să se desvolte prin atracția ce exercită asupra simțimentelor asemănătoare și prin bogăția temeiurilor care se trezesc unul pe altul.

În sprijinul acestei lucrări, s'ar putea întrebuința citirea unor anume cărți, în scopul de a favoriza încolțirea cutărui simțământ particular ce urmărim. Exemplele ce le vom desvolta în partea practică a acestei cărți, vor putea fi de mare ajutor acelor care nu au deprinderea reflexiilor de acest fel. Toate cărțile care descriu binefacerile sau bucuriile studiului și a muncii în genere și urățenia unei vieți trândave, de altă parte, ajută minunat acest scop. Citirea unor memorii ca ale lui Stuart Mill, a seri-sonilor lui Darwin, poate avea efecte foarte bune în această chestiune.

Dacă meditația este bine condusă, dacă am știut să facem și înăuntru și în afară calmul, liniștea care îngăduie undelor emotive de a pătrunde până în adâncimile conștiinței, vom ajunge desigur la o ho-tărre. Nu trebuie să se creadă că toate eforturile acestea ar veni în ajutorul propagării noastre. După cum observă Mill. „Când omul e în această stare excepțională, năzuințele și facultățile lui devin modelul după care el compară și judecă simțământul și acțiunile lui de altă dată. Tendințele obișnuite se modelează și se potrivesc după aceste mișcări de excitație nobilă, cu tot felul lor fugitiv. Se întâmplă cu noi același lucru ca și cu acele instrumente care se zice că devin mai bune sub degetele unui mare artist. Când am cercetat cu o privire hotărâtă toată viața noastră, e cu neputință ca ea să nu prezinte pentru noi la un moment dat o însemnătate cu totul alta decât atunci când trăiești de azi pe mâine și, când ai gustat în imaginație toate bucuriile ce le dă munca și ai suferit toate amarăciunile vieții întunecoase a unui om lipsit de voință, nu se poate ca toată gândirea noastră și întreaga noastră activitate să nu primească un puternic imbold. Din nefericire, dacă nu ne întoarcem adesea la desenul schițat, spre a completa planul și a-i accentua trăsăturile, șuvoiul atățărilor exterioare trecând din nou prin conștiință, vom pierde totul. Pomirile cele bune dacă nu le reînnoim, nu vor produce recolta faptelor.

V.

Este așa dar de o importanță capitală de a nu ne grăbi să ne aruncăm din nou în noianul impresiilor din afară. Trebuie să ne reculegem, să dăm avânturilor de entuziasm puntru muncă și de re-pulsione pentru lene timpul de a-și atinge ținta, adică de a produce hotărâri ferme.

Hotărârea vie, limpede formulată, este în opera aceasta a reînnoirii de sine, de o trebuință absolută. Sunt oarecum două feluri de hotărâri, amândouă produse de meditație, sunt hotărârile cele mai generale, care îmbrățișează întreaga existență, care în-drumează lămurit viața spre un țel anumit. Aceste hotărâri vin în genere în urma unor lungi șovăiri între mai multe feluri de viață cu puțință. Și, mai în genere încă, ele sunt sfârșitul unor lupte grele ; ele arată în sufletele cele mari respingerea bruscă, definitivă, într'un avânt de entuziasm, a sugestiei atât de puternice a stăruințelor familiei și a relațiilor cu prejudecățile moderne, care tind a îndrepta viața tânărului pe drumul bătătorit de mulțimea cea mare.

Pentru sufletele slabe, pentru frile molatice, hotărârea e pacea rușinoasă și mișelnică a *celor învingși*, e triumful mediocrității, părăsirea definitivă a oricărei încercări de luptă, împăcarea cu o viață comună, ștearsă, urâtă și refuzul de a mai asculta de îndemnul unui ideal mai înalt, care nu se potrivește cu sufletul lor vulgar. Între aceste două cazuri foarte diferite, care ajung la hotărâri nestrămutate, se găsesc toate gradele slăbiciunii tinerilor, care uneori se regăsesc pe sine, dar care nu pot înă-buși glasul ce-i chiamă la o viață superioară și care, din lipsă de voință, recad mereu în felul de viață ce disprețuiesc. Sclavi revoltați și amărâți care nu se învoiesc ca ceilalți, cu decăderea lor, care simt frumusețea unei vieți de muncă, dar nu sunt în stare a munci, care suferă din cauza urâtei vieți de trândăvie, dar nu fac nimic pentru a leși din această viață. Niște sclavi însă pe care cunoașterea legilor psihologiei îi poate libera dacă nu-și pierd prea curând nădejdea răscumpărării lor și dacă nu pretind ca aceasta să se facă așa deodată, imediat.

Dacă aceste hotărâri au o atât de mare însemnătate, e pentru că ele sunt într-o câtva o încheiere, o traducere în formă precisă și scurtă a unei nenumărate cantități de cerințe, de experiențe, de reflexii, de citiri, de simțimente, de înclinări.

De pildă pentru direcția generală a purtării, tre- bue să alegem între cele două mari ipoteze asupra universului. Sau vom admite împreună cu scepticii ■ că lumea așa cum există este într- u câțva rezultatul unor fericite întâmplări care nu se vor mai repeta, că prin urmare voința, conștiința, nu s'au ivit pe acest pământ decât din întâmplare, sau admitem teza contrarie că universul este pe cale de evoluție spre o desăvârșire din ce în ce mai înaltă.

Teza sceptică are de partea ei un singur argument, că noi nu știm nimic, că suntem închiși în acest ținut depărtat al naturii, în această mică celulă și că ar fi o îndrăzneală pretenție din partea noastră de a considera ca legi universale nimicul ce cunoaștem. Teza contrarie are de partea ei adevărul de fapt și într- u câțva stăpânirea acestuia. Nu cunoaștem decât lumea noastră, dar această lume este ordonată și de multă vreme, căci viața presupune neschimbătoarea stabilitate a legilor naturii. Dacă, de pildă, astăzi împreună cu calitățile văzute ale grăului, există și calități hrănitoare, apoi mâine poți constata caractere diferite, iar poimăine proprietăți veninoase ; niciun fel de altă viață nu se va putea organiza. Legile naturii trăesc, deci sunt statornice. Vieța datând din perioade silurice, aceasta înseamnă că sunt câteva milioane de ani de când legile naturii sunt ceea ce sunt.

De aceea spuneam că teza „moralistă” are de partea ei adevărul. Evoluția lumii, care ține de milioane de ani, a produs ființe cugetătoare și aceste ființe cugetătoare au creat ființe morale. Trebuie să. admitem deci că mersul lucrurilor tinde spre gândire și moralitate. Istoria naturală și Istoria omenirii ne învață că toate grozăviile acelei *lupte pentru traiu* au ajuns la formarea unei omeniri superioare.

Pe de altă parte, gândirea cuprinde în sine ordinea și statornicia, întocmai ca și viața. Haosul nu se poate închipui. A gândi înseamnă a organiza, a clasa. Și oare nu sunt gândirea și conștiința singurele realități pe care le cunoaștem ? Iar a admite teza sceptică, ce "lta înseamnă aceasta decât a se proclama că singura realitate cunoscută este o himeră ? A proclama aceasta, nu are niciun înțeles pentru noi. Sunt niște propoziții pe care le rostim fără a avea nimic la spatele lor. Argumentele în fa- voarea tezei moraliste sunt deci foarte tari teoretic, iar în practică ele sunt hotărâtoare. Teza sceptică nu ajunge la altceva decât să îndreptătească egoismul personal de a nu recunoaște altă valoare decât abilitatea. Dacă primește și virtutea unele laude, este numai cu titlu de dibăcie superioară.

Să adăugăm la aceste temeuri că alegerea nu este facultativă, ci obligatorie, căci a nu alege, înseamnă totuși în acest eaz a alege. A primi o viață de lene și de plăceri, înseamnă a admite de fapt ipoteza că viața omenească nu are alt preț decât ca instrument de plăcere. Aceasta este însă o teză care, deși simplă și naivă, nu e mai puțin metafizică. Mulți oameni sunt mai metafizici decât își închipue ; sunt fără s'o știe, asta e totul.

Este dar cu neputință a nu se alege între cele două mari ipoteze metafizice. Această alegere poate veni după ani de studii și de chibzuire. Apoi, într'o bună zi, un argument capătă un relief mai viu, frumusețea și înălțimea tezei moraliste covârșesc sufletul omului • și primești fără zăbavă această teză, fiindcă numai ea dă o rațiune existenței noastre, dând și un înțeles eforturilor noastre spre mai bine, în lupta contra nedreptății și imoralității. De aici încolo alegerea fiind făcută, nu mai îngăduim un singur moment evenimentelor sceptice să ne pătrundă în spirit, le respingem eu dispreț, fiindcă este o datorie superioară a plăcerii de a filosofo, datorita de a lucra și de a lucra cinstit. Iți păzești cu râvnă datorita ta morală care devine un principiu de viață și dă existenței noastre un farmec, o frăgezime, o înălțare ideală, pe care niciodată nu o vor recunoaște diletanții, a căror gândire rămâne neputincioasă de a produce afecțiuni și o activitate solidă și bărbătească.

Vieța este îndrumată, după această hotărâre solemnă. Faptele noastre nu mai sunt lăsate în voia evenimentelor exterioare. Nu mai putem fi un instrument docil în mâinile unor oameni mai energici. Chiar băuți de furtună, vom ști să ne păstrăm calea; suntem coți pentru sarcinile superioare; această hotărâre e ca tiparul pentru monede. Uzarea va putea șterge câteva trăsături, se vor cunoaște însă întotdeauna liniile mari ale chipului gravat în bronz. Această mare hotărâre morală trebuie să fie însoțită la omul de muncă de o altă hotărâre : întocmai ca Hercule, tras într'o parte și în alta de viciu și de virtuți, el va trebui să primească cu hotărâre viața de muncă și să respingă trândăvia. Aceasta în ce privește hotărârile generale ce nu se iau decât odată în viață, hotărârile solemne ca primirea unui ideal, afirmarea unui adevăr sfinit.

Dar scopul fixat nu-l vom putea atinge dintr'o- dată. Un studiu atent ne arată care sunt mijloacele cele mai nimerite pentru atingerea acestui scop, dar aceste mijloace trebuie *să voim* să ni le însușim și orice vrere cuprinde în sine o hotărâre. Aceste hotărâri parțiale devin însă foarte lesnicioase, îndată ce a fost luată temeinic hotărârea cea- mare. Hotărârile parțiale decurg din cea principială, cum decurg corolarele din teoremă. Putem totuși, dacă ni-e greu să luăm o hotărâre particulară, cum ar fi de pildă traducerea unui text oarecare din Aristotel, să

ne gândim la temeiurile care pot da imbold la această lucrare : dacă textul în sine e neplăcut, nu se poate afirma însă că efortul trebuitor pentru a scoate dintr'o pagină un înțeles pe care poate nu l-a avut niciodată, nu ar fi o gimnastică viguroasă și numai atunci devii conștient de marea pătrundere de spirit ce desvoltă această luptă pas cu pas, cu fiecare cuvânt, cu fiecare propoziție, precum și de eforturile necesare pentru a găsi un șir logic, când după opt zile de trudă îți aplici facultățile oțelite la o pagină din Descartes sau la un capitol din Stuart Mill. Ești ca unul din acei soldați romani care făceau exerciții cu o povară îndoită decât cea cerută în timp de război. Rar se întâmplă ca, hotărîrea cea mare fiind prezentă în minte, să nu ajungă câteva considerații simple, familiare și lămurite cu privire la unele hotărîri deosebite, pentru a pune în mișcare voința.

Cele expuse până aici, ne arată de ce element necesar succesului în învățământ se lipsesc profesorii, când nu se îngrijesc ca fiecare ramură de studiu să fie precedată de o expunere cât se poate de convingătoare a marilor foloase generale și particulare ce vor trage elevii din aceste studii. Pot spune, în ce mă privește, că am studiat ani întregi latina, al cărei folos nu mi l-a arătat nimeni; pe de altă parte eu am vindecat de acest desgust pe un număr de elevi, numai punându-i să citească și completându-le apoi minunata expunere a lui Fouillée asupra trebuinței studiilor clasice.

VI
Cu toate acestea se va ivi de bună seamă o obiec- țione îndărătnică în spiritul unora dintre cititori. Ei au auzit atât de des repetându-se că este o nepotrivire între activitate și meditația prelungită și că cugetătorii sunt de obicei puțin aplicăți spre viața practică, încât pentru acțiune folosul reflexiei meditative prelungite nu li se pare prea sigur. Aceasta fiindcă ei confundă pe acei care se agită numai, cu oamenii de acțiune într'adevăr vrednici de acest nume. Omul agitat, sbuciumat, e contrariul omului de acțiune. Cel dintâiu are nevoie să lucreze, dar activitatea lui multiplă se compune din acțiuni fără legătură de azi pe mâine. Deoarece însă toate succesele în viață, inclusiv cele în politică, nu se pot căpăta decât printr'o continuitate de eforturi în aceeași direcție, sbuciumul acesta sbîrnăitor face mult sgomot dar treabă, și mai ales treabă bună, puțină sau de loc.

Activitatea ordonată, bine îndrumată, sigură de sine, implică o meditație adâncă. Și toți oamenii mari activi, ca Enric al IV-lea și Napoleon, chibzuiau multă vreme înainte de a întreprinde ceva, fie ei înșiși, fie prin miniștri lor. (Sully). Cine nu meditează, cine nu are pururea prezent în minte scopul general ce urmărește, cine nu caută cu toată străduința cele mai bune mijloace pentru a atinge scopurile parțiale, ajunge, vrînd nevrînd, jucăria im- prejurărilor. Neprevăzutul îl turbură, silindu-l să întoarcă mereu cămașa în altă direcție și sfîrșind prin a pierde direcția generală ce trebuie să urmărească. Cu toate acestea vom vedea că acțiunea tre- buie să însoțească întotdeauna reflexiunea meditativă ; singură aceasta din urmă nu ajunge, deși ea este condiția trebuitoare a oricărei vieți active și rodnice.

Zicem condiția trebuitoare, fiindcă suntem, mai mult decât ne gândim, niște străini pentru noi înșine. Ar trebui cu drept cuvînt să fim mîhnîți când vedem că nu e niciunul la mie omul adevărat: mai toți sunt în putarea și în faptele lor particulare ca niște păpuși, mișcate de o sumă de forțe neasemănate mai puternice decât ale lor. Ei nu-și trăiesc viața proprie mai mult decât o așchie de scîndură arun- cată într'un suvoi și târlită fără să știe de ce și cum. Acești oameni pot fi asemănați și cu niște sfîrleze care se învîrtesc, dar nu-și pot da seama de vîntul ce le pune în mișcare. Educația, sugestiile atât de puternice ale graiului, apăsarea peste măsură de puternică a opiniei camarazilor și a lumii în genere, proverbele, axiomele cu impresia ce produc și în sfîrșit înclinările firești, mână pe cei mai mulți dintre noi. Și sunt foarte rari aceia care tîrați de atâtea curente nebanuite își îndreaptă mersul lor spre un liman ales de mai înainte și știu a se opri la timp, pentru a-și căuta punctul de orientare spre calea dorită.

Chiar și pentru acei care îndrăznesc a încerca această recucerire de sine e atât de restrîns popasul acestei încercări ! Până la douăzeci și șapte de ani, tînărul e împins de val, fără a se gândi prea mult la soarta sa și când începe a voi să-și ia direcția vieții, e prins în niște suvoaie care îl târăsc fără voie. Somnul ia a treia parte din timp ; lucrurile de toată ziua, îmbrăcățul, masa, mistuirea, cerințele lumii, ale funcției, indispozițiile, bolile îi lasă foarte puțin timp pentru viața superioară. Înainte, mereu înainte ! Zilele trec și ești bătrîn când începi ați vedea limpede viața.

De aici vine acea putere uriașă a Bisericii catolice care știe unde duce pe oameni și care, pusă în cunoștința celor mai adânci adevăruri ale psihologiei practice, prin spovedania și călăuzirea sufletelor, așterne un drum larg pentru turma cea mare a păpușilor, sprijină pe cei slabi când șovăie și împinge într'o direcție simțitor de uniformă această mulțime, care fără ea s'ar fi coborît ori ar fi rămas, din punct de vedere al moralității, pe aceeași treaptă cu animalele.

Așa e ! tot tineretul suferă într'o măsură de necrezut de sugestiile venite din afară. Familiile de filosofi sunt rare și

de aceea sunt rari copiii care primesc o educație rațională. Dar și aceia care primesc o asemenea educație, se vor învăța într-o atmosferă de nerozii, datorită nu numai servitorilor și servitoarelor cu mentalitatea lor, ci și unor prieteni ai familiei care stau cu totul sub înrăurirea „opiniei publice”, cu toate scăderile ei. Toți aceștia vor îmbulba mintea copilului cu formule care „au trecut” în societate. Chiar dacă familia a ridicat bariere puternice împotriva diferitelor prejudecăți, copilul are de atâtea ori profesori care reflectează foarte puțin și colegi molipsiți de spiritul comun. Mai mult: trăind printre semenii săi, copilul cel mai bine educat, va trebui să se deprindă cu limbajul celor mai mulți dintre aceștia.

Se știe însă că acest limbaj este de origine populară ¹⁾. Multimea și-a alcătuit un limbaj după chipul ei, vărsând în acest limbaj toată mediocritatea și un dispreț pentru expresii, pentru idei și simțiminte superioare; judecată naivă, cuvinte din topor; de toate se găsesc în acest limbaj, o mulțime de asociații de idei disparate; apoi cuvinte de laudă pentru bogăție, pentru putere, uneori pentru fapte războinice, dar dispreț pentru bunătate, pentru desinteresare, pentru viața curată, pentru munca intelectuală, mai ales, iar noi suferim toți în mare măsură această sugestie a limbajului. Voiți probe? Dacă spune cineva: „un om mare”. Vorba aceasta va stâmi desigur idei de putere, de viață pompoasă, ceremonioasă, înainte de ideea unei măreții morale.

Toți vor evoca pe *Cesar* nimeni pe *Epktet!* Dacă se vorbește de „fericire”, se lvește de asemenea îndată în minte ideea de putere, de bogăție, ca și de triumf, de aplauze! Dacă veți face experiența cu vreo cincisprezece cuvinte, cele mai caracteristice din tot ce falce ca pentru un cugetător viața să merite a fi trăită și dacă simulați că ați fi căutând, din punct de vedere psihologic, imaginile ce însoțesc cuvântul, ca să nu bănuiașcă nimeni ținta morală a acestei anchete, veți afla adevărul. Veți trage atunci încheierea că acest limbaj e instrumentul cel mai puternic al neștiinței neroade, în paguba spiritului de valoare.

Or, pentru viața în mijlocul acestui mediu, fiecare din camarazii studenților noștri se joacă cu teancuri de bancnote, pe care le schimbă în bani mărunți pentru „cheltuielile zilnice” la diferite „ocazii”

Proverbele²⁾ zicătoriile, glumele, cuprind într-o formă vie și concisă „înțelepciunea popoarelor”, adică reflecțiile oamenilor care nu cunosc regulile elementare ale unei bune observații și care habar n'au în ce constă o experiență doveditoare. Aceste

1) E vorba desigur de cazuri care nu se pot generaliza (n. tr.).

proverbe repetate într'una, capătă la urmă o autoritate pe care n'ar fi cuminte să o tăgăduim. Vorbeste cineva de un tânăr care-și sacrifică prosteste toate plăcerile cu adevărat demne de acest nume, desertăciunea de a țări din berărie în berărie vreo femeie grosolană și capricioasă? „Tinerete, n'ai ce-i face!” zice cutare personaj grav, care vrea să ex-prime idei largi. Mare noroc încă dacă acesta nu încurajează pe tânăr să continue, manifestând via sa părere de rău că pentru el „a trecut timpul” acestor nebunii...

Ei bine, trebuie să avem curajul s'o spunem: asemenea formule consfințite fac tinerilor răul cel mai mare ce li, se poate face, fiindcă-i împiedică de a cugeta, de a vedea adevărul. Și, deoarece în toate țările din Europa și din America tineretul e aruncat, la ieșirea din liceu, în orașe mari, fără nicio supraveghere reală, fără nicio tutelă morală; deoarece niciodată acest tineret n'a fost prevenit împotriva acestei atmosfere fatale de prejudecăți absurde ce se respiră în mediul studentesc, conduita desordonată și adesea dezastruoasă a tinerilor se explică foarte bine. Cetele de studenți zurbagii pe care li desaproabă oamenii „așezați”, nu sunt decât urmarea ideilor sub orice critică din capetele acelorai „oameni așezați”, realizate substanțial și obiectiv.

Sugestia împrejurărilor exterioare, sugestia mediului și a limbajului, este atât de puternică încât acei care izbutesc să se libereze la o vârstă matură, sunt de invidiat.

Slăbiciunea voinței și puterea im- bolditoare a înclinărilor inferioare, fac pe mulți dintre ei să caute a-și legitima prin pilduri, prin proverbe nu numai tineretea lor răsgăiată, ci și vârsta matură care continuă viața tineretei. Toate rătă-cirile acestea acumulate de educație, exemple, limbaj, mediu, favorizate de înclinări, formează în spirit un fel de negură deasă care denaturează vederea lucrurilor.

Pentru risipirea acestei neguri, nu e decât un singur mijloc: refugierea de câte ori se poate într-o singurărată meditativă, înlocuindu-se în minte sugestiile mediocre ale celor din jurul tău prin sugestiile vre unui spirit înalt și lăsând ca aceste sugestii binefăcătoare să pătrundă liniștit până în adâncul sufletului. Singurătatea prielnică acestor pătrunderi, este ușoară studentului; niciodată după aceea el nu va mai găsi o libertate așa de deplină și este în

adevăr trist să fie cineva atât de puțin stăpân pe sine într'o epocă în care se bucură de o neațmărire desăvârșită. Nu e însă mai puțin adevărat că în acest colț retras din noi înșine, putem, fie prin noi înșine, fie ajutându-ne cu reflexiile cugetătorilor, să risipim puțin câte puțin iluziile noastre. În loc de a judeca lucrurile după prețuirea altora, să ne deprindem a le privi în ele înșile. Să rupem mai ales cu obiceiul de a judeca plăcerile și impresiile noastre după părerile altora. Vom vedea atunci cum oamenii oare se mulțumesc cu plăceri inferioare, nefiind în stare a râvni la plăceri superioare, nu numai că îmbracă pe cele dintâi cu aparențe mincinoase, împodobindu-le cu toată vorbăria de laude, dar învâluie în dispreț și în batjocură plăcerile superioare și tot ce e vrednic de stimă.

Un filosof care cugetă și nu se la după așa numita opinie publică, este pentru dânsii un visător, un „original”, un nebun. Omul care meditează, e un „căutător de chintesente”, care cade în fântână, ui-tându-se la stele... Toate epitele de laudă, toate sprintenele dactile sunt închinat viciului, iar greoaiele spondee sunt pentru virtute ; pe cât e unul de grațios, de elegant, pe atât de „aspru, rigid, pedant” e celălalt. Insuși Molière, cu tot geniul lui, nu ne-ar putea face să rădem de viciu. Nu Celimène, cocheta fără inimă și fără pic de sinceritate e ridicolă, ci lui Alceste, omul de treabă, ale cărui cuvinte și gesturi dovedesc pretutindeni bun simț și judecată i se atribuie calitatea de a fi comic...Și elevi de amândouă sexele sunt cuprinși de uimire când află că omul serios, Alceste, e un „tânăr elegant”. Într-ă-tăta cuvântul virtute evocă puternic în mintea unora sugestiile din limbajul de toate zilele în care s'a acuiat tot ce e vulgar și josnic.

Max Muller socotește la trei sau patru mii numărul cuvintelor întrebuințate de un Englez cultivat, iar cele întrebuințate de „marii maestri” lă cincisprezece sau douăzeci de mii. Ei bine, tot ce e mare, nobil, se găsește în vocabularul cuvintelor care nu sunt decât rare ori întrebuințate în conversațiile zilnice și care formează deosebirea între calabalăcul „omului de lume” și graiul cugetătorilor. Din nenorocire, cu această înălțare a graiului de către gândire, e întocmai ca și cu munții: gloata poate face uneori câte o excursie pe culmile munților, dar ea locuiește în atmosfera din vale. De aceea asociațiile de idei, ideile amestecate, se împotrivesc oricărui spirit înalt. Nicole scrie în „Primejdia convorbirilor” : „Din copilărie am auzit înfățișându-se unele lucruri ca bune, iar altele ca rele. Cel care ne-au vorbit de dănele, ne-au întipărit în minte ideea acțiunii acestor lucruri și suntem deprinși a le privi în același fel ca și a le lega cu aceleași înclinări și aceleași pasiuni. Nu le mai judeci după adevăratul lor preț, ci după prețul ce-l au în părerea oamenilor”.

O mei spunem odată : în reflexiunea atentivă studentul va găsi leacul și va învăța să vadă prin el însuși. Că se va arunca în valurile vieții ca toți ceilalți, se poate și chiar trebuie s'o facă, fiindcă altfel n'ar avea nicio experiență și nu s'ar putea feri de nicio primejdie. Dar, după ce a făcut experiența vieții comune, trebuie să reintre în el însuși, să-și analizeze cu îngrijire impresiile. De aici încolo nu trebuie să se mai înșele asupra valoarei, asupra mărimei și mai ales asupra raportului lucrurilor cu el însuși; trebuie să îndepărteze tot ce este de importanță străină și astfel el va scoate din viața studențească ordinară concluzia că, în genere, acest fel de viață înseamnă o jertfă a tuturor plăcerilor trănice, a bucuriilor înalte și senine ; este o jertfă făcută vanității de a se crede liber, de a umplea berărilor de răsete, de strigăte și de gălăgie, de a bea ca un bețiv, a se întoarce acasă pe la două dimineața, a se arăta pretutindeni la braț cu femei pe care a doua zi le poate vedea la brațul altora, tot atât de mândri de a se afișa cu ele.

După închisoarea din internat, după supravegherea atât de plină de grijă a părinților, e lămurit că în purtarea fără frâu a studenților este o manifestare sgomotoasă de independență. Dar la ce e bună această manifestare ? Numai simțământul *real* al independenței, aduce bucuria cea mare, restul nu e decât vanitate. Este o prețuire foarte greșită a produsului net de fericire ce poate aduce această viață sgomotoasă, iar încăl privește vanitatea, e foarte ușor să o satisfaci într'un chip inteligent! Cât de mult rămâne în urmă bucuria studentului de a fi prețuit de profesori, de a trece examene strălucite, de a se fi simțit om mare în orasul său, de această mulțumire desartă a unor plăceri la îndemână și a celui mai de rând băiat de prăvălie, care, cum și-a luat leafa se și duce „să petreacă” !

Așa dar, studentul să reintre în el însuși și să trateze cu o critică aspră toate plăcerile acestea care nu aduc altceva decât oboseală și desgust, învăluite în vanitate și iluzii.

Afară de aceasta studentul tre-

1) Autorul vorbește mereu de „studenti” nu și de studențe, poate din cavalierism („femele să n'o atingă nici cu o floare”, a spus doar Victor Hugo) sau poate atunci când a scris Payot această carte, numărul fetelor studențe era aproape neînsemnat. Astăzi problemele studiate în această carte privesc, deopotrivă ambele sexe (n. tr.).

buc să despice una câte una toate prejudecățile, sofismele ce se vântură împotriva muncii intelectuale ; să deschidă bine ochii și să privească de aproape și în amănunt unele din acțiunile zilnice și din principii ce le conduc. Aceste reflexii să le sprijine cu citiri bine alese și să lase la o parte tot ce nu vine în ajutorul voinței lui. Va descoperi astfel o

lume nouă ; nu va mai fi osândit, ca prizonierii încătușați în peștera lui Platon, ci își va încorda privirea cu lumina cea curată a adevărului.

Astfel își va creea o atmosferă de impresii sănătoase și bărbătești; va fi o personalitate, o inteligență stăpână pe ea însăși; nu va mai fi împins în direcțiile cele mai potrivnice de îndemnurile venite fie dela înclinările lui oarbe, fie dela limbajul lipsit de orice orientare sănătoasă, fie dela camarazi, dela lume, dela mediu.

Cu toate acestea, e foarte lămurit că putem să ne adăpostim în singurătatea cea mai adâncă și în această singurătate să trăim totuși cu mintea în mediul lumii. Singurătatea dorită este numai aceea în care omul se retrage îndepărtând cu totul preocupările joșnice, silindu-se a nu primi decât obiectele și temeiurile care pot pune în mișcare în sufletul nostru simțimintele ce voim să le încercăm. Opera aceasta n'are nevoie de retragere în vreo mănăstire și se împacă foarte bine cu îndeletnicirile zilnice. E de > ajuns să căutăm a ne păstra în timpul plimbării sau acasă la noi „o retragere lăuntrică” și a ne îndrepta atenția vreme mai mult sau mai puțin îndelungată, în fiecare zi sau în fiecare săptămână, numai asupra motivelor care pot pune în mișcare simțimintele de repulsie împotriva gândurilor și înclinărilor rele,, iar nu să le îmbrățșăm.

VII

Și atunci tânărul nu numai că va scăpa de robia sugestiilor vulgare și de rătăcirile provocate de pasiune ; nu numai că purtarea lui se va modela după adevăr, ci va scăpa și de grave primejdii. Stăpânirea de sine înseamnă nu numai scuturarea noastră de sugestiile lumii exterioare, ci înseamnă totdeauna, și mai cu seamă, predominarea inteligenței asupra puterilor oarbe ale sensibilității. Dacă aruncă cineva o privire atentă asupra purtării copiilor, a celor mai mulți și a marei majorități a bărbaților, rămâne uimit de pornirea tuturor de a lucra după imboldul întâiului moment și de neputința vădită în care se găsesc de a-și potrivi purtarea după scopuri ceva mai îndepărtate. În fiecare clipă emotivitatea lor îi împinge la cutare sau cutare ispravă. După o undă de desertăciune, ori de cu-minenie, urmează în conștiința lor o undă de mânie, un avânt de iubire, etc. Și dacă înălțurăm faptele obligatorii sau obișnuite, rămâne ceva care are drept principiu, mai ales în societate, trebuința de ați atrage părerea bună a unor oameni al căror îndreptar este adesea foarte puțin ridicat.

Și pornirea naivă, dar atât de puternică, a aceluia ce vrea să trăiască numai după capul său, să se ia numai pe sine ca model a tot ce e bine, face ca mulți să socotească a fi oameni de acțiune numai pe acei care se agită mereu, pe neastâmpărații, pe acei care nu pot sta locului oricât ar trebui. Oricine se închide în singurătatea sa, pentru a medita, a cugeta, își atrage criticile acestei lumi.

Cu toate acestea, tot ce s'a făcut în lume mai mare, mai trainic, se datorește oamenilor meditativi, cugetători. Munca rodnică și folositoare omenirii, a fost îndeplinită în liniște, fără grabă, fără sgomot de către acei visători de care am vorbit, care „cad în fântână, uitându-se la stele”. Ceilalți, gălăgioși, politicieni, cuceritori, sbuciumați, care umple istoria cu neroziile lor, priviți dela distanță, n'au decât un rol foarte mediocru în mersul omenirii. Când Istoria — așa cum se înțelege acum și care nu e altceva decât o adunătură de anecdote, menite să mulțumească curiozitatea cam neroadă a publicului așa zis literar — va face loc istoriei adevărate, scrisă de cugetători pentru cugetători, vom fi foarte mirați văzând cât de puțin a schimbat mersul larg al civilizației acțiunea acestor mari neastâmpărați. Adevărații eroi ai istoriei, care sunt mari descoperitori în științe, în arte, în literă, în filosofie, în industrie, vor lua locul întâiu, care li se cuvine de drept.

Un biet mediativ ca Ampère, care niciodată n'a știut să câștige bani și de care portăreasa lui râdea cu lacrimi, a făcut prin descoperirile lui, pentru revoluționarea societății și chiar a metodelor războiului, mai mult decât un Bismark și un Moltke împreună. Un George Ville a făcut mai mult pentru agricultură decât cincizeci de miniștri de resort laolaltă.

Cum voiiți ca studentul să reziste opiniei generale care copleșește de laude neastâmpărul, sbuciumul, pe care le confundă cu acțiunea rodnică ? Cum voiiți ca el să nu considere ca o trebuință de a-și da, cel puțin sie-și, iluzia că trăește când face gălăgie, lucrează, așa cum lucrează, adesea fără nicio săbuință dacă, după formula primitivă, aceasta înseamnă a trăi ? Toate nenorocirile vin din această fatală nevoie de a lucra nesocotit de repede, fiindcă așa îi place opiniei publice.

1) **Sunt și atâtea excepții foarte onorabile (n. tr.).** În singurătate, acest sbucium n'ar constitui prin sine însuși mare primejdie, fiindcă n'ar avea în ce să se cheltuiască. Dar, prin tendința aceasta de a lucra la repezeală, fără socotință, studentul devine jucăria împrejurărilor exterioare. Sosirea unui coleg la ora lucrului, o întrunire publică, o serbare, un eveniment oarecare, îl smulg dela lucru. Căci se poate observa cu ușurință că neprevăzutul abate din cale voințele slabe. Salvarea se poate găsi numai în re-flexiunea meditativă ; prevederea evenimentelor exterioare poate să țină și locul energiei absente. Studentul poate însă *înălțura neprevăzutul* din existența lui; el poate să prevadă ușor ocaziile de pierdere de timp ce i s'ar putea prezenta. Știe, de pildă, că prietenul cutare sau cutare va căuta să-l ducă la berărie

sau la plimbare. El poate foarte bine să pregătească dinainte formula unui refuz, sau, dacă refuzul fără înconjur îi vine greu, poate pregăti o minciună și să taie scurt orice stăruințe. Dacă însă nu s'a hotărât dinainte să stea acasă pentru a lucra și nici nu și-a pregătit formula care să pue capăt oricărei încercări de a-l întrerupe dela lucru, el are mulți sorți să-și piardă ziua aceea degeaba. Din punct de vedere psihologic, o prevedere înseamnă a preimagina întâmplările. Dacă această preimaginație e vie și lămurită, ea este egală cu o semi-incordare, astfel că răspunsul sau faptul ur-

1) Noi nu aprobăm de loc intransigența lui Kant în această privință. Cum? Mă-e îngăduit să omor un om, când sunt în stare de legitimă apărare și nu-mi este îngăduit, tot pentru legitimă apărare, să spun o minciună pentru a scăpa de niște nepoftiți ? Este mai mult decât un drept, este o datorie de a-ți apăra munca și gândirea. Scuza refuzului printr'o minciună este adesea singura armă ce o ai la îndemână pentru a te apăra, fără a jigni pe cineva. Urâtă și chiar de neiertat, e numai scuza care poate fi vătămătoare cuiva. Un adevăr spus cu gândul de a face rău, e tot atât de vinovat ca o minciună ; ceea ce formează vina unui fapt, este intenția rău voitoare

„mează cu o mare repeziciune : între gândul faptului sau al răspunsului ce vei da și realizarea obiectivă a acestui gând, nu este timp material ca să poată interveni o înțelegere a întâmplărilor exterioare sau îndemnurile colegilor. Întâmplările potrivnice ho- tăririi noastre nu fac întru câtva decât să provoace îndeplinirea automată a faptelor care corespund hotărârii.

Numai pentru ființele slabe viața este alcătuită din întâmplări neprevăzute. Pentru cine n'are o țință lămurită, sau pentru acela care, având această țință nu știe să-și ție privirile îndreptate asupra-i, lăsându-se a fi mereu distrat, numai pentru aceștia viața ajunge ceva fără șir. Dimpotrivă pentru cei care se opresc adesea să „ochească țința" și să-și fixeze direcția, nimic nu este neprevăzut. Pentru aceasta trebuie să avem însă o cunoștință foarte limpede de ceea ce suntem, de greșelile noastre obișnuite, de cauzele care de obicei fac să ne pierdem timpul și să ne tragem prin urmare o linie de conduită. Nu trebuie, ca să zicem așa, să ne pierdem din vedere pe noi înșine.

Vom putea asitfel să micșorăm din zi în zi puterea datorită întâmplării în viața noastră. Nu numai că *vom ști*, fără șovăială, ce trebuie să zicem și să facem în cutare împrejurare exterioară, de pildă să rupem orice legătură cu prietenul cutare, să schimbăm biroul, camera, ori să plecăm pentru câtva timp la țară, ci vom putea să ne întocmim un plan complet și amănunțit de luptă împotriva tuturor întâmplărilor interioare.

Planul acesta este de însemnătate capitală. Dacă e bine alcătuit, știm ce trebuie să facem când ni se înfige în minte o sugestie senzuală și n'o putem alunga. Știm cum să biruim apucăturile de sentimentalitate fumurie, precum și tristețea și descurajarea. Ca un bun general, am măsurat toate piedicile ce prezintă calitățile dușmanului ; ne dăm seama de greutatea terenului de luptă, ca și de defectele propriilor noastre trupe, dar îndată am cumpănit și puțința unei izbânzi, ținând seama de lipsurile comandamentului dușman, de foloasele cutărei afundări sau a cutărei ridicături de teren și de calitățile de însuflețire ale trupelor noastre. Atunci putem să. pornim înainte. Dușmanii dinăuntru și din afară ne sunt cunoscuți ; cunoaștem de asemenea și tactica lor și punctele lor slabe. Izbândă finală poate fi socotită ca sigură, căci am prevăzut totul, până și o retragere în ordine, în cazul unei înfrângerii parțiale.

Tocmai asupra acestor primejdii exterioare și interioare care pot copleși pe student, trebuie acum să ne fixăm luarea aminte. Trebuie să studiem tactica cea mai nimerită pentru a învinge aceste primejdii. Vom vedea cum pot fi

folosite împrejurările exterioare» cum putem face să conlucreze la educația voinței noastre prin noi înșine, chiar și ceea ce contribuie de obicei să ne accelereze căderea morală. Atât e de adevărat că reflexiunea, inteligența, sunt niște liberatoare sigure și e atât de sigură biruința cu timpul a acestor puteri ale luminii împotriva greoaiei și oarbilor puteri sensibile !

VIII

După cum se vede, reflexia meditativă e de o rodnicie minunată în rezultate. Ea dă naștere unor puternice mișcări afective, transformă dorințele timide în hotărâri energice, neutralizează înrăuirile sugestiilor limbajului și ale pasiunii, îngăduie privirea deslușită în viitor și prevederea primejdilor de obârșie internă, împiedicând și împrejurările externe, mediul, de a ajuta lenea noastră înmăscută. Dar nu numai foloasele enumerate le putem aștepta dela această putere binefăcătoare, căci pe lângă ajutorul direct ce ni-l pune la îndemână, ea e bogată și în rezultate indirecte.

Ea ne ajută să scoatem din experiența zilnică reguli mai întâi provizorii, care merg întărindu-se, precizându-se și căpătând apoi autoritatea și limpezimea unor *principii conducătoare* ale purtării noastre. Aceste principii se formează prin depunerea înceată în fundul gândirii a unor multiple observații de amănunt, depunere care nu se încheiește la oamenii zăpăciți, nici la cei care se agită mereu, care nu se folosesc de experiențele trecutului și la care, întocmai ca la elevii neatenți, se regăsesc mereu aceleași abateri și aceleași greșeli, nuniai că la ei sunt abateri și greșeli de purtare. Dimpotrivă, ^ la acei care cugetă, trecutul și prezentul sunt ca o lecție neîntreruptă, lecție care împiedică repetarea în viitor a greșelilor care se pot evita. Și aceste lecții se condensează cu încetul, devenind reguli și fiind ca un fel de experiență concentrată din care rezultă un elixir. Formulate în maxime foarte lămurite, aceste reguli duc la disciplinarea dorințelor variabile, a mișcărilor firești care au direcții potrivnice și fac să domnească în viață o ordine statomică și sigură.

Această forță cuprinsă în orice principiu limpede formulat, provine din două cauze care tind către același scop. Mai întâi este o regulă aproape absolută în psihologie că orice idee a unui lucru ce trebuie sau nu trebuie adus la îndeplinire, dacă această idee este destul de deslușită, are, în lipsa unor stări afective contrarii, o putere de realizare care se explică prin împrejurarea că între idee și faptă nu este vreo deosebire esențială. Un lucru conceput este un fapt care a și început să existe. Preimaginația este ca o „repetiție generală” a actului ; este o semi-

încordare înaintea încordării finale, așa încât lucrul preima- ginat este repede adus la îndeplinire ; turma încli- nărilor n'are timp să-și ridice glasul. Dacă, de pildă te-ai hotărît să te întorci acasă pentru a lucra și ai prevăzut că prietenul cutare care te rugase să mergi cu dânsul la un teatru, va stărui, îți pregătești răspunsul și, văzându-l. îl preîntâmpini' „îmi pare foarte rău ; credeam că voi putea merge, dar împrejurarea cutare mă silește să mă întorc numaidecât acasă”. Tonul hotărît cu care spui acestea, îți va răpi orice putință de a-ți lua vorba înapoi și totdeauna va convinge pe prietenul tău că orice stă- ruință e zadarnică .

Întocmai cum în politică oamenii de inițiativă se hotărăsc repede, îndrăzneț și trag după dânsii pe nehotărîți, pe fricoși, pe cei care stau la gânduri, tot astfel în conștiință, stările limpezi, hotărîte rămân stăpâne pe situație, așa încât dacă-ți fixezi până'n amănunt calea ce vrei să urmezi, îndeplinirea programului dinainte hotărît, preîntâmpină sugestiile lenei și ale desertăciunii.

Iată întâia explicație a acestei puteri, în ce privește principiile. Aceasta nu este însă singura și nici cea mai importantă. Pentru a gândi, noi nu putem țări după noi o sumedenie de imagini care ne-ar împovăra. De aceea înlocuim clasele de obiecte diferite prin prescurtări iscusite, prin semne ce avem la îndemână și care nu sunt altceva decât cuvintele.

Știm că, atunci când voim, e deajuns să ne ținem un moment atenția fixată asupra unui semn oarecare» spre a vedea ivindu-se imaginile, după cum rotiferii¹⁾ uscați, învie când faci să cadă asupra lor o picătură de apă.

Același lucru e cu simțimintele noastre : sunt lucruri greoaie, împovărătoare pentru gândire, de aceea le înlocuim pentru trebuința zilnică prin cuvinte oare sunt semne scurte ce se pot mânui ușor și care, prin asociație simt foarte nimerite pentru a trezi simțimintele ce reprezintă. Anumite cuvinte vibrează de emoția pe care o arată, astfel sunt cuvintele: onoare, nobleță de suflet, demnitate omenească..., trădare, mișelie, etc. Ei bine, principiile simt și ele prescurtări concise, energice, absolut proprii a trezi simțimintele complexe, mai mult sau mai puțin puternice, pe care le reprezintă în conștiința cu care s'a obișnuit cineva.

Când meditația a provocat în suflet mișcări de iubire sau de repulsiune, e bine, deoarece aceste mișcări dispar curând, să se păstreze o formulă care să le poată

1 „Rotiferi” sau „rotitori” o specie de viermi micros- copici, înzestrați cu un fel de aparat învârtitor (n. tr.)

rechema la nevoie și care le rezumă întru câtva. Aceasta e cu atât mai folositor cu cât o formulă precisă se fixează în gândire cu o mare trănicie. Ușor rechemată, ea atrage după sine simțimintele cărora le servește ca semn practic și dela care își trage puterea. În schimb, ea le trece limpezimea ei, înlesnirea de a fi, trează, ușurința ei de transport. Dacă în educația de sine nu ai reguli lămurite, pierzi orice mlađiere, orice vedere generală în lupta împotriva mediului și a pasiunilor. Fără ele lupti pe întuneric și cele mai frumoase izbânzi rămân fără rod. Astfel regulile de purtare dau voinței noastre ho- tărrea, vigoarea grabnică care asigură triumful; ele sunt bune imbolduri ale simțimintelor ce voim să trezim. Aceste ajutoare nouă și prețuite ale liberării noastre, tot meditația reflexivă le trezește în noi, deoarece numai această meditație îngăduie spiritului de a scoate din experiențele noastre neconținute coexistențele și rânduirea statornică din care e alcătuită știința noastră despre viață, adică puterea noastră de a prevedea și a dirija viitorul.

IX

În rezumat reflexia meditativă produce în suflet avânturi afective prețioase, când știm să le folosim ; mai mult, ea este marea eliberatoare, ajutându-ne să rezistăm ciocotului simțimintelor, pasiunilor, idelilor care se năpustesc fără ordine spre lumina conștiinței. Ea ne ajută de asemenea să nu ne afundăm în puhoiul de ațăări venite din afară. Și această putere de a reveni, a ne regăsi pe noi înșine, este o prile- juire rodnică de fericire, fiindcă, în loc să ne lăsăm a fi târși în mod pasiv, fără să ne mai întoarcem vreodată, putem dimpotrivă să reluăm amintirile plăcute ale vieții, să le rumegăm, ca să zicem așa, și să le trăim din nou.

Afară de aceasta, oare nu însemnează nimic să capeți o conștiință puternică despre personalitatea ta ? Nu simți oare ceva din bucuria ce o simte un bun înotător de a se lupta cu valurile, lăsându-le să se umfle și să treacă pe sub dânsul ca o desmierdare, sau tăindu-le de-a-curmezișul ? Dacă simțimântul puterii noastre în lupta biruitoare împotriva elementelor naturii, provoacă totdeauna în noi emoții adânci și plăcute, ce interes palpitant n'ar trebui să legăm de lupta aceasta a voinței împotriva puterilor barbare ale sensibilității ! Fără îndoială că, dacă Cornedile e așa de sus pus în admirația urmașilor, aceasta se datorește felului cum a zugrăvit bucuriile stăpânirii de sine, iar dacă personagiile lui n'ar fi căpătat așa de ușor izbânda, dacă lupta lor contra fatalității firii noastre animale ar fi fost ceva mai îndelungată, teatrul lui ar fi fost mai adânc omenesc și,

înfățișându-ne un ideal foarte nobil, Corneille ar fi ajuns nu numai cel întâiu dintre poeții dramatici ai Franței, ci geniul cel mai înalt și mai admirabil al tuturor timpurilor.

CAPITOLUL II Ce înseamnă a medita și cum să

medităm.

I

Dacă reflexia meditativă are o atât de mare însemnătate în opera noastră de liberare, trebuie nu-maidecât să cercetăm cum trebuie să meditam și să examinăm ajutoarele, materiale întru câtva, pe care cunoștința legilor psihologice și experiența ni le pot procura în acest exercițiu.

Încă odată, în privința reflexiei meditative, e vorba ca aceasta să trezească în noi puternice înclinări de iubire sau de ură, să provoace hotărâri, să formuleze reguli de purtare, să ne scape de îndoitul vârtej al stărilor de conștiință, de obârșie interioară și a celor provocate de lumea exterioară. Marea regulă generală pentru a reflecta și a medita în mod folositor, decurge din însăși examinarea naturii gândirii. Noi *gândim cu vorbele*. Cum am arătat mai înainte, pentru a gândi a trebuit să ne debarasăm de imaginile reale, fiindcă acestea sunt greoaie, împovărătoare, anevoie de mănuit. Le-am înlocuit cu semne scurte, care se pot reține ușor și se pot trece altora cu aceeași ușurință. Aceste semne sunt cuvintele generale. Cuvintele asociate cu lucrurile au proprietatea de a putea evoca aceste lucruri oricând voim, cu condiția ca vorba să fie intrată în memorie după experiența lucrurilor, sau cel puțin să fi avut grijă de a i se adăugi această experiență a lucrurilor. Din nenorocire noi învățăm în copilărie mai întâi cuvintele (afară doar de ceea ce privește cunoștințele elementare, percepțiile simple, etc.) și celor mai multe din aceste cuvinte, noi n'am avut timpul ori puțința sau curajul de a „adăuga paielor și boabele de grâu”, adică de a da lucrurilor adevărata lor însemnătate. Sunt un fel de spice goale. Toți, fără deosebire, avem în memrie un număr de aceste cuvinte : „N'am auzit niciodată *tipând* un elefant”. Cuvântul *tipând* nu poate fi privit decât ca un paiu gol. Gloata are o mulțime de cuvinte din acestea. Cutare declară, spre a închide o discuție, că așa s'a rostit experiența, când el habar n'are de ce condiții trebuie să întrunească o experiență, ca să fie doveditoare. Și așa mai departe. Dacă am examina frazele cele mai întrebuințate de noi zilnic, am rămânea înlemiți de lipsa de claritate a atâtor gânduri și am descoperi chiar că până și cei mai inteligenți vorbesc adesea ca niște

papagali, fără ca vorbelor lor să le corespundă vreo realitate.

Ei bine, a medita înseamnă întru câtva a bate patele ca să cadă boabele. Regula care domină în toate acestea e de a înlocui totdeauna cuvintele prin lucruri, dar prin lucruri văzute în cele mai mici amănunte ale lor. Trebuie să ne particularizăm întotdeauna gândirea, s'o facem concretă.

Dacă e vorba, de pildă, să la cineva hotărîrea de a nu mai fuma, va trebui să examineze toate neajunsurile fumatului, dela dinții care se înnegresc până la miile de franci pe an ce costă fumatul chiar a unei singure țigări după fiecare masă ; el va constata ușor adevărul observației atât de drepte al lui Tolstoi că tutunul tocește agerimea minții. Dacă, de pildă, va încerca cineva într'o zi, când mintea îi va fi cu desăvârșire limpede, să urmărească o subtilă deducție filosofică, continuând-o apoi, fumând, va vedea îndată cât de greu e, după ce a fumat câteva țigări să-și mai fixeze gândirea asupra unui punct, să mai înțeleagă ceva. Și câteva experiențe de acest fel, îl vor convinge că tutunul tocește ascuțișul cel mai fin al unui spirit superior. Pe de altă parte, examinând lucrurile de aproape, ușor își va putea da seama că plăcerea de a fuma e una din acele plăceri curat fizice, care peste puțin timp pierd caracterul lor de plăceri, spre a lua caracterul unei deprinderi tiranice și se va gândi atunci la toate cazurile când a suferit din cauza acestei tiranii. Prin această observație și prin atâtea altele de acest fel el va da tărie hotărîrii ce a luat în momente de stăpânire de sine de a nu mai fuma. Tot așa va trebui să se procedeze, examinând fiecare amănunt mulțumirea de tot felul ce aduce munca, dacă nu se lasă biruită de tirania unei plăceri înșelătoare, ca fumatul ș. a.

În genere, numai coborându-ne până la cele mai mici amănunte ale analizei, vom putea risipi sugestiile limbajului, iluziile pasiunii, controlând migălos afirmațiile mincinoase.

Vom cerceta în partea practică a acestei cărți și afirmația atât de des repetată, că nu se lucrează bine decât în Capitală.

În sfârșit, tot numai prin observație amănunțită am putea da prevederii noastre o siguranță fără greș în privința primejdiilor care provin din pasiunea și lenea noastră, întocmai ca și prevederea primejdiilor și a ajutoarelor venite dela mediu, dela diferitele noastre legături, dela meserie, precum și dela cazurile întâmplătoare, etc.

Spre a ne ajuta în meditațiile noastre, trebuie să fugim de sgomot, să ne reculegem, apoi să consultăm cărțile care au legătură cu subiectul meditației noastre, să ne recitim notele și în sfârșit pentru o sănătoasă muncă a

imaginației» să ne înfățișăm în- tr'un chip lămurit, precis, concret, toate amănuntele primejdiei de care suntem amenințați precum și foloasele cutărui sau cutărei purtări. Nu-i deajuns a se trece prin toate în fugă, trebuie să vezi, să auzi, să simți, să pipăi. Trebuie ca printr'o reflexie intensă să faci ca subiectul examinat să-l ai înaintea ochilor, ca și cum ar fi de față în realitate, ba și mai mult: întocmai cum arta ne redă o scenă, o priveliște a naturii cu mai mult logică și mai unitară decât realitatea, tot așa imaginația trebuie să ne redea obiectul meditației noastre mai lămurit, mai logic, și mai adevărat decât în realitate, prin urmare mai viu și mai în stare de a ne înrăuri.

II

Sunt unele lucruri care ne pot fi un ajutor netăgăduit pentru ca reflexiile noastre să-și producă tot efectul. Având experiențele prețioase ale înaintașilor, folosindu-se de observațiile personale neîncetat controlate prin spovedanii, marii cărmuitori de conștiință ai Bisericii pentru care a deștepta în suflet emoții puternice nu e ca pentru noi un mijloc, ci scopul suprem, ne dovedesc câtă însemnătate au în psihologie lucrurile cele mai neînsemnate. Nu poți privi la o ceremonie într'o biserică bine orânduită, fără a fi pătruns de admirație pentru știința desăvârșită cu care s'au întocmit toate, până la cele mai mici amănunte. De pildă la o ceremonie funebră, catolică, toate gesturile, toate atitudinile, cântările, orga, până și lumina sumbră a geamurilor, conlucrează cu o logică minunată spre a preface în avânturi puternice de evlavie durerea familiei, a rudelor. Acelor ce iau parte la asemenea ceremonii cu credință cinceră, emoția trebuie să le pătrundă sufletul până la adâncimile cele mai intime.

În genere, în biserică, aceste ceremonii atât de desăvârșit organizate; produc efecte puternice. Acolo însă unde aceste efecte nu se produc, se recomandă unele proceduri drastice, foarte sigure pentru a mișca sufletele.

Fără a mai vorbi de alte cazuri ale „retragerilor lăuntrice” și pentru a nu ne ocupa decât de mijloacele recomandate a se întrebuița în singurătate, nu se poate să nu fim izbiți de ajutorul cerut dela fizic pentru susținerea moralului. Sfântul Dominic a născocit mătaniile, înviorând astfel meditația printr'o ocupație manuală și întru câțva printr'un fel de joc de mișcare a trupului. Sf. Francisc de Salles recomandă mai cu seama ca, în momentele de slăbire a atenției, să recurgem la acte exterioare, la atitudini nimerite pentru a stârni gândirea, la citirea și chiar rostirea cuvintelor cu glas tare.

Leibnitz, într'un pasaj bine cunoscut din *Systema Theologicum*, scrie : „Nu pot împărtăși părerea acelor care, sub cuvânt că-adoră pe Dumnezeu în spirit și în adevăr, izgonesc din cultul divin tot ce atinge simțurile, tot ce atăță imaginația, neținând în deajuns socoteală de slăbiciunea omenească. Nu putem nici să ne pironim atenția asupra ideilor noastre interioare, nici să ni le întipărim în minte, fără a le ajuta prin mijloace exterioare. Și semnele acestea sunt cu atât mai înăuritoare cu cât simt mai expresive”.

De aceea, folosindu-ne de experiență, trebuie ca, atunci când în reflexia meditativă nu ne vine inspirația, să recurgem la citirea unor cărți prielnice mai ales scopului nostru, trebuie să ne susținem atenția prin cuvinte rostite cu glas tare, ceea ce, după cum am văzut, este un mijloc sigur pentru a constrânge reprezentațiile noastre și a le sili să ni se supună. Trebuie chiar să ne scriim meditațiile ; într'un cuvânt trebuie, pentru a ne conduce reprezentațiile după placul nostru, să ne călăuzim de precăderea ce au asupra lor stările prezentative și în deosebi acele recomandate mai sus (cuvinte rostite, scrise, etc.). Astfel vom putea alunga din conștiință principalele piedici ce se opun reflexiei, adică amintirea plăcerilor sensibile și a distracției imaginației, sădind în locul lor ideile pe care le voim.

În ce privește timpul cel mai nimerit pentru acest fel de meditații afective, ni se pare că este săptămâna dela sfârșitul vacanței, înainte de reînceperea cursurilor. În fiecare vacanță, adică de trei ori pe an, e bine să reluăm pe de-a-întregul meditațiile folositoare și, într'un fel de „retragere” care ar fi mai plăcută dacă ne-am înfunda într'o pădure, sau ne-a/m plimba pe țărmul mării. Astfel de retrageri sunt nespuse de folositoare. Ele ștelesc voința, fac din student o personalitate conștientă. Dar și în cursul anului școlar ei trebuie să-și rezerve adesea câteva clipe de reflexii cu privire la sine însuși în intervalul activității. Seara, înainte de a adormi, sau noaptea, când te deștepți, ori în momentele de odihnă, în loc de a lăsa să-ți dea năvală în conștiință preocupările josnice, ce e mai ușor decât să-ți reinnoești bunele hotărâri luate și să-ți regulezi de mai înainte ocupațiile sau recreațiile ? Ce ocupație poate fi mai folositoare dimineața, când te trezești din somn sau pe când te îmbraci ori te așezi la lucru, decât să faci să se împrăpăteze, să „se înnoiască planta dorințelor celor bune” și să-ți însemni totdeauna planul purtării de peste zi ? Deprinderea aceasta a meditațiilor dese, se capătă foarte iute. De altfel câștigarea acestei deprinderi e așa de rodnică în bune rezultate, că n'am putea îndemna în deajuns pe tineri să facă efortul

trebuitor pentru a preface această deprindere într-o necesitate.

CAPITOLUL III Rolul acțiunii în educația voinței I

Reflexia meditativă este neapărat trebuitoare. Ea singură însă e neputincioasă, în vederea unei acțiuni comune, ea adună puterile împrăștiate ale sufletului, le dă avânt, dar, întocmai cum vânturile oale mai puternice din largul mării, sfârșesc prin a se istovi în zădărlă, dacă nu dau peste o pânză de corabie pe care s'o umfle și s'o împingă înainte, tot așa emoțiile cele mai puternice se sting fără folos, dacă nu fructifică cu fiecare izbucnire ceva din energia lor, dacă nu lasă nicio urmă în activitatea noastră.

Dacă o parte din munca ce o împlinește un student i se fixează în memorie sub formă de amintire, activitatea noastră se depune în noi în formă de deprinderi active. Nimic nu se pierde din viața noastră psihologică. Natura e un contabil minuțios: acțiunile noastre cele mai neînsemnate în aparență, dacă le repetăm cât de puțin, ele formează cu săptămânile, lunile, anii, un total enorm care se înscrie în memoria organică sub formă de deprinderi ce nu se mai pot desrădăcina.

Timpul, acest aliat
atât de prețios al
liberării noastre,
lucrează cu aceeași
îndărătnicie liniștită
împotriva noastră,
când nu-l silim să
lucreze pentru noi. El
întrebuințează pentru
noi sau contra

noastră legea
dominantă a
psihologiei, legea
deprinderii. Suverană
și sigură de izbândă,
deprinderea
înaintează cu
iscușință, părând a
nu se grăbi. S'ar
părea că ea știe ce
uimitoare putere au
acțiunile săvârșite cu
încetul, dar repetate
la infinit. Un lucru
săvârșit chiar cu
anevoință la început,
când se repetă, lucrul
se face mult mai

ușor. La o a treia, a
patra reproducere,
sforțarea scade
treptat, micșorându-
se până ce încetează
cu totul. Dar
încetează ea oare în
adevăr ? Anevoios la
început, lucrul ajunge
puțin câte puțin o
trebuiță și de unde
la început era vădit
neplăcut, el devine
ceva de a cărui
îndeplinire nu ne mai
putem lipsi

.Ce aliat prețios avem aici pentru ceea ce voim să facem !
Și cum se pricepe acest aliat de a prefăce repede într'un
drum larg și bătut cărarea pietroasă pe care ne era greu
să apucăm ! Ne trebuie o dulce silă spre a ne duce acolo
unde ne hotărîsem să ajungem, dar unde la început lenea
noastră se împotriva să meargă.

Dar această fixare în deprinderi a energiei noastre, nu reflexia meditativă o poate îndeplini, ci atenția și nu-i de ajuns a se proclama în termeni generali trebuința acțiunii. Cuvântul acțiune acoperă și adesea ascunde din vedere realitățile ce urmărește. Ceea ce ne interesează aici e acțiunea studentului. Dar a lucra înseamnă pentru dânsul a îndeplini o mulțime de acte speciale și după cum nu există voință, ci numai acțiuni voluntare, tot așa nu există acțiuni, ci numai fapte proprii. Pentru studentul în filosofie de pildă, a lucra înseamnă a se scula la ora șapte, a citi cu o atenție pătrunzătoare cutare capitol din Leibnitz sau din Descartes, a lua note, etc. Chiar și citirea cere o mare cantitate de eforturi succesive și atenție. A lucra, înseamnă și a-și vedea notele, a le învăța pe de rost, a cău'ta materialul unei conferințe» a-i fixa planul general, apoi planul fiecărui paragraf ; a căuta, a medita, a cerceta, etc.

Sunt rare prilejurile în viața unui om de a săvârși fapte de erou. După cum o excursie pe Mont Blanc cere zeci de mii de pași, sărituri, sărituri, scări tăiate în gheață, tot astfel viața celor mai mari savanți se compune dintr'o lungă serie de eforturi răbdătoare. A lucra înseamnă deci a îndeplini mii de acțiuni mărunte. Bossuet, care era un admirabil dirigitor de conștiință, prefera „în locul sforțărilor celor mari, extraordinare, la care ajungi prin avânturi energice, de unde cazii însă cu atât mai adânc, sacrificiile cele mici care sunt uneori cele mai anevoioase și mai chinuitoare”, câștigurile modeste, dar sigure, faptele lesnicioase, dar repetate și care se prefac pe nesimțite în bune deprinderi. Puținul e deaj uns pentru fiecare zi dacă în fiecare zi câștigi acest puțin. În adevăr omul. curajos nu e deloc acela numai decât, silește-te să te duci în grabă și vesel acolo unde ai fost chemat, dacă e vorba de un lucru important și de folos. Dar dacă, după curs. un amic vrea să te ia la plimbare fiindcă e vremea frumoasă, tu nu te lua după dânsul, ci pleacă iute acasă și apucă-te de lucru. Te atrage în drum o vitrină, parcă-ți face cu ochiul, dar tu dacă știi că ai de lucru, treci de partea cealaltă a străzii și nu-ți pierde vremea. Prin „auto-pedepse” de acestea te vei deprinde să învingi anumite înclinări ale tale de a fi pretutindeni și a te afla întotdeauna în treabă, căci dacă dormi, ori te plimbi, când ai de lucru, aceasta înseamnă nu că vrei să te odihnești, ci că te dai lenei.

În felul acesta, chiar de pe băncile liceului, la studii, elevul învață o știință mai prețioasă decât latina sau matematicile, anume știința de a se stăpâni. de a lupta împotriva- neatenției, împotriva greutăților și a neplăcerilor, împotriva silei de a căuta în dicționar sau în

gramatică, împotriva dorinței de a-și pierde timpul visând. Și ca urmare mângâietoare, vom vedea că progresele îndeplinite în studiu simt întotdeauna, orice s'ar zice, în proporție directă cu progresele în opera stăpânirii de sine. Atât este de adevărat că energia voinței este totdeauna cea mai prețioasă cucerire și cea mai rodnică în urmări fericite.

Niciuna din micile eforturi cerute pentru aceasta nu e pierdută; fiecare aduce partea sa întru formarea deprinderii; fiecare contribuie ca acțiunile următoare să fie mai lesnicioase. Acțiunile noastre lucrează asupra noastră, formându-ne deprinderea de a fi atenți, de a ne pune lute și la timp la lucru, de a nu ține socoteală de imboldurile unor dorințe neprielnice, așa cum nu ținem seamă de bâzâitul muștelor.

Pe lângă aceasta am văzut mai înainte că acțiunea susține puternic însăși gândirea. Introducându-ne în conștiință în fiecare moment, stări prezentative de aceeași natură cu ideile noastre, acțiunea întărește atenția și ne-o reînsuflețește când se stinge. A-ți scrie cugetările, a lua note când citești, a-ți preciza și formula obiecțiunile, acestea, cum am spus, au același rol de sprijinire a gândirii noastre ca și lucrările manuale din laborator pentru savant, sau cu formulele pentru geometrie.

Dar mai este și un alt rezultat extrem de important al acțiunii. A lucra, înseamnă și a ne manifesta, a proclama voința noastră. Acțiunile noastre ne angajează public pe un anumit drum. Toți moralisții afirmă trebuința pentru oricine vrea să aleagă un gen de viață potrivit cu datoria, să pornească „cu îndrăzneală” și deodată pe calea cea bună, împotriva tuturor deprinderilor și înclinărilor lui de mai înainte. Trebuie să înfruntăm totul, să ne smulgem din vechiul nostru „eu” și, după vorba hotărâtă a lui Veuillot, trebuie „să servim pe Dumnezeu cu îndrăzneală”.

Nu putem sublinia în deaj uns cât de mult ajută simțimentelor și voinței noastre o manifestare publică și fără ocoluri. Acțiunile noastre de mai înainte se leagă mai presus decât ne închipuim, mai întâi prin- tr-o nevoie de logică după care o viață fără rân- duală statornică ne izbește atât de neplăcut încât preferăm chiar să rămânem cei dinainte decât să ne schimbăm, fie chiar în bine, apoi printr'un respect omenesc foarte puternic și foarte îndreptățit, deoarece știm bine că lipsa de rânduială în acțiunile noastre va face impresia unei slăbiciuni de voință aproape de dementă.

Iată de ce e important ca, atunci când rupi cu viața trândavă, să faci din aceasta o chestiune de onoare, un

legământ față de tine și față de alții : îți schimbi restaurantul, locuința, relațiile ; fiecare cuvânt ce rostesc trebuie să fie o afirmare a voinței de a lucra cum trebuie ; orice sofism descurajator, trebuie să-l respingi cu politețe, dar cu energie. Nu vei lăsa niciodată ca cineva să ia în răsunca în fața ta, nici să laude viața studentului care trăește în via vânturilor. Faptul de a fi crezut de alții așa cum am vrea să fim, această trebuință atât de adâncă de aprobarea altora, chiar a unor oameni pe cari nu-i cunoaștem, îndoiește puterea noastră de a lupta împotriva slăbiciunii noastre.

Să adăugăm la aceste diferite înrăuriri ale acțiunii plăcerea ce avem lucrând, plăcere așa de vie încât mulți lucrează numai pentru a lucra, fără scop, fără folos și adesea chiar în paguba lor. Această plăcere are ceva îmbătător, ceva care te ametește și aceasta poate din faptul că acțiunea mai mult decât orice alt lucru, ne dă simțământul existenței și puterii noastre.

Din toate privințele așa dar e neapărat trebuitor ca meditației să-i adăugăm acțiunea, fiindcă numai acțiunea poate organiza deprinderi sănătoase și, mai mult încă, să transforme în trebuințe, fapte care la început erau cu totul neplăcute. Numai lucrând, ne putem oțeli în lupta împotriva trebuințelor fatale ale naturii și să triumfăm la fiecare pas asupra a tot ce e potrivnic deplinei noastre stăpâniri de sine. Mai mult, manifestându-ne în afara voinței, această acțiune ne angajează onoarea și ne întărește hotărârile pe de o parte prin acțiunea însăși, pe de alta prin chemarea la ajutor a opiniei publice, aducându-ne ca răsplată bucuriile ei vii și trainice.

I
Din păcate timpul activității voluntare e foarte scurt. Cerințele fiziologice și sociale ne iau o bună parte a vieții. Până la cinci sau șase ani copilul trăiește o viață animală. Rostul lui e doar să doarmă, să mănânce, să se joace. Îi este deajuns că are de descurcat haosul impresiilor externe care năpădesc pragul conștiinței lui; departe de a putea domina lumea exterioară e parcă zăpăcit de dânsa. Până la 38 ani are prea mult de furcă, studiind ce-au gândit alții, ca să mai poată gândi prin sine însuși. Odată școala secundară terminată, i se pare că ar putea începe să-și aparțină sieși, să se studieze el însuși, să observe societatea în care intră și toate facultățile lui ascuțite, călitate de ani întregi de cultura desinte- resată. Din nenorocire, dacă cunoaște destul de bine lumea fizică în care se dezvoltă, privirile i se întunecă deodată ; un nou se coboară de o parte între- facultățile lui de

observație și el însuși, de altă parte, între spiritul său critic și societate. Visări nelămurite, avânturi mari, fără nicio țintă, îi umple conștiința. La vârsta aceasta se produce o revoluție în corpul adolescentului, începe pubertatea. Și, la vârsta când ar fi putut să fie stăpân pe sine, pasiunile îi umple sufletul. E nenorocirea lui dacă, așa cum se întâmplă în toate universitățile din Europa și America, se vede lăsat în toată libertatea, fără sprijin, fără un conducător de conștiință, fără posibilitatea de a străbate negura deasă de iluzii care-l înăbușă. Studentul rămâne aproape amețit, nefiind în stare să se conducă, se lasă 'condus de prejudecățile ce domnesc în juru-i. Care-i omul format care ducându-se cu gândul înapoi la vârsta asta n'a blestemat neprevăderea societății care aruncă pe tineri la ieșirea din liceu sau din gimnaziu într'un mare oraș, fără sprijinitori morali, fără alte sfaturi decât stupidele formule întrebunțate spre a îmbrăca în culori strălucitoare ceea ce nu e de fapt decât o vieță de bestialitate ? Lucru ciudat! La mulți părinți de familie găsești un fel de prejudecată împotriva vieții de student muncitor și cihstist, atât e de mare înrăurirea ideilor curente.

Adăugați la aceasta că în izolarea lui, tânărul nici nu știe să lucreze : niciodată nu i s'a arătat o metodă de lucru potrivit cu puterile lui și cu natura spiritului său. De aceea anii de studii superioare sunt în genere pierduți pentru opera liberării de sine. Și totuși, anii aceștia sunt cei mai frumoși, cei mai fermecători ai vieții lui. Studentul își aparține aproape pe de-a-ntregii. Miile de greutăți ale vieții sociale abia dacă le simte. Nu vezi la dânsul niciun gând al unei meserii sau al unei cariere. Nu-și dă seama deloc de grijile ce va avea când va fi cap de familie ; zilele lui sunt ale lui, numai ale lui. Dar, ce valorează, libertatea exterioară pentru omul care nu este stăpân pe sine ? „Aici poruncești tuturor”, i se poate spune. „numai ție însuți nu”, cum spune Beaumarchais în „Nunta lui Figaro”. Și zilele trec foarte adesea fără niciun folos. De altfel, chiar în această deplină libertate, fatalitățile existenței răpesc mult timp. Dimineața până se scoală, apoi jumătate de oră pentru toaletă, drumul de acasă până la facultate și înapoi, de acasă la birt, masa, timpul digestiei, care nu se împacă cu munca spiritului ; câteva vizite, câteva scrisori, deranjamente neprevăzute, plimbările trebuitoare, orele răpite de unele indispoziții ; toate trebuințele acestea neapărate absorb, dacă mai punem și cele opt ore de somn,, trebuitoare aceluia care muncesc, aproape șaisprezece ore pe zi. Socoteala e ușoară de făcut. Mai târziu se adaugă la aceste trebuințe grijile carierei, și atunci, chiar tăind cât de mult din timpul

mesei și al plimbării, vor fi rari studenții care vor dispune de cânci ore pe zi numai pentru ei, pentru munca ce le e plăcută, pentru meditația liniștită. Pe de altă parte, dacă din munca aparentă vom scoate timpul citirii, al copierii, al scrierii și timpul reținut pentru respirație — când nu e cu puțință nicio efortare — se poate vedea cât de scurt e timpul unui *efort real al spiritului*. Și oricine va sta să judece cu sinceritate, se va revolta împotriva acelor biografii mincinoase și atât de descurajatoare pentru tineri **!!!** care ni se arată savanți sau mai ales oameni politici, *lucrând* câte cincisprezece ore în fiecare zi. Din fericire, după cum observă Bossuet într'un pasaj citat mai înainte, oricât de puțin ai lucra, dacă puținul se adaugă zilnic, aceasta ajunge ca să faci un drum bun, mergând chiar cât de încet, numai să nu te oprești mereu din drum. Ceea ce e important pentru munca intelectuală, este, nu vom zice regularitatea, dar continuitatea. S'a spus că geniul nu e decât o îndelungă răbdare statomică. Toate marile lucruri s'au îndeplinit prin răbdare stăruitoare. Newton a descoperit gravitatea universală numai purtând-o necontent în minte. „E de necrezut ce poți face cu vremea, când ai răbdare să aștepti; să nu te grăbești” scrie Lacordaire.

Priviți natura : uri
 suvoiu ca acela care
 a pustiit valea Saint-
 Gervais nu aduce
 decât o cantitate ne-
 însemnată de
 materii. Dimpotrivă,
 acțiunea înceată a
 ploilor și a
 înghețurilor, mersul

abia simțit al
ghețarilor, rod pe
fiecare an piatră cu
piatră pereții stâncoși
și duc la vale grămezi
uriașe de aluviuni. Un
șuvoiu care
rostogolește pietriș,
mănâncă pe fiecare
zi granitul peste care
trece și ajunge în
câteva secole să
sape gături foarte
adânci în stâncă. Tot
așa e cu lucrurile
omenești: toate se
fac prin acumularea
unor eforturi atât de

mici încât, privite în
ele înșile, par în afară
de orice proporție cu
opera ce îndeplinesc.
Galia, odinioară
acoperită cu păduri și
mlaștini, a fost
deștelenită, brăzdată
cu drumuri, cu
canale, cu căi ferate,
semănată cu sate și
orașe, prin zeci de
mii de eforturi
musculare
neînsemnate în ele
înșile. Fiecare literă
care compune
gigantica operă

„Some” a Sfântului
Thomas d'Aquin, a
trebuit ca acest
gânditor s'o scrie cu
mâna proprie ;
pentru ti* părirea ei a
trebuit ca lucrătorii
să ia în mână una
câte una literele le
tuciu, muncind fără
întrerupere câteva
ore pe zi, timp de
cincizeci de ani.
Numai astfel a putut
fi tipărită această
operă uriașă

.Acțiunea, activitatea Curajoasă capătă în adevăr două forte de valoare neegală. Uneori ea procedează prin mari încordări, prin scurte izbucniri de vigoare, alteori, dimpotrivă, se ajunge la rezultat prin- tr'o muncă regulată, răbdătoare, stăruitoare. Și în războiu rezistența împotriva oboselei și a descurajării este însușirea cea mai temeinică și adesea iz- bânzile cele mari se datorează numai acestei însușiri. Când e vorba însă de muncă, rachetele acestea n'au ce căuta : rezezele acestea de lucru peste măsură, nu sunt recomandabile din niciun punct de vedere și mai totdeauna simt urmate de perioade foarte lungi de lăncezeală și de lene ; adevăratul curaj stă deci în răbdarea îndelungată și stă ruitoare. Lucrul important pentru student e să nu stea niciodată fără treabă. Dacă timpul are o valoare fără seamăn, aceasta este fiindcă momentele ce se pierd, sunt pierdute pentru totdeauna. Trebuie deci să le economisim. Cu toate acestea noi nu suntem cât de puțin pătași ai acestor reguli severe, al „tablourilor” foarte exact alcătuite, cu indicarea anticipată a folosirii fiecărui ceas de lucru. Rare ori planul e îndeplinit cu exactitate, iar lenea omenească e atât de iscusită pentru a-și crea aparențe de rațiune, încât ne servim adesea de ele pentru a nu face nimic în orele neindicate pe tablou. Singurele paragrafe respectate cu sfințenie, sunt acelea care indică repausul, plimbarea. Pe de altă parte neputința de a te constrânge să urmezi toate regulile în amănuntele hotărâte, obișnuște ușor voința de a se vedea bătută în sforțările ei și simțământul acesta că suntem și vom fi întotdeauna învinși în lupta pentru regula făcută dinainte, e unul din cele mai proprii pentru a ne descuraja. Apoi se întâmplă adesea că ești rău dispus pentru lucru în orele hotărâte pentru aceasta și, dimpotrivă, bine dispus în orele rezervate plimbării .

În munca intelectuală trebuie mai multă libertate și mai multă spontaneitate. Și scopul ce trebuie să urmărim în această educație a energiei noastre, nu e deloc în supunerea oarbă la un fel de lozincă de caporal. Scopul ce trebuie să-și propie studentul e cu totul altul: să caute a fi totdeauna și pretutindeni activ. Pentru aceasta nu se cer ore anumite, fiindcă toate orele sunt deopotrivă de bune. A fi activ înseamnă să sari dimineața curajos din pat, să-ți faci repede și îngrijit toaleta, dar fără multă pierdere de timp ; să te pui la masa de lucru fără soviaială și nelăsând să pătrundă în spirit nicio preocupare străină. A fi activ la lucru mai înseamnă a nu citi niciodată pasiv, ci a face totdeauna sforțări pentru a pătrunde cât mai bine înțelesul celor citite. Și tot a fi activ, înseamnă când te scoli hotărât să faci o plimbare sau să vizitezi un

muzeu, atunci când îți simți sleindu-se rezerva de putere nervoasă și eforturile tale încetează a fi rodnice. Căci este cu totul neindicat a se stăruî multă vreme în eforturi sterpe care te istovesc și te descurajează. Trebuie să știi să profiți însă de acele clipe de întreruperi a lucrului pentru a vizita expozițiile de artă sau a convorbi cu prieteni inteligenți. Poți fi activ chiar și când mănânci, silindu-te să mesteci bine alimentele, așa încât să ferești stomacul de o sporire de muncă. Mizeria cea mare a studentului, sunt aceste momente de inerție, de orice lipsă de voință, risipite prosteste în lene. A-ți pierde ore întregi cu toaleta, a lăsa să-ți treacă ore întregi câscând sau frunzărind în lene o carte, apoi alta, a nu ști să ieși nicio hotărâre, nici a lucra și nici a nu face absolut nimic în ziua aceea, este în adevăr o stare nenorocită, mai ales dacă nu-i deloc nevoie să cauți a fi activ, căci ocaziile îți se înfățișează toată ziua, de dimineața până seara. Mijlocul de căpetenie ca să ajungi la stăpânirea energiei tale, este să nu te culci niciodată seara înainte de a hotărî lămurit ce vei lucra a doua zi. Nu e vorba de cantitatea lucrului, căci la aceasta s'ar putea aplica cele spuse mai sus despre tablourile prin care se fixează felul întrebuirii timpului, ci e vorba numai de *felul lucrului*. A doua zi dimineața, odată sculat, îți aduni gândurile, îți lămurești spiritul, chiar în timpul cât îți faci toaleta, nelăsându-l să apuce în altă parte, și silindu-l să se inhame îndată la lucru.

Dacă la plimbare sau în timpul cât citești ceva, simți în conștiință remușcarea că nu faci nicio treabă, trebuie să ieși folosești numaidecât de florul cald al pomirii bune ce ți se naște în suflet. Nu trebuie să faci ca aceia care vineri dimineața hotărâsc vitejește că de luni se vor pune negreșit la lucru. Dacă aceștia nu încep să lucreze îndată, pretinsa lor hotărâre nu-i decât o minciună, o înșelare de sine, o pomire neputincioasă. Trebuie, cum zice Leibnitz, să ne folosim de pomirile cele bune „ca de glasul lui Dumnezeu care te cheamă”. A pierde aceste prilejuri, a înșela aceste pomiri bune, amânând îndeplinirea lor ; a nu ne folosi îndată de ele spre a crea bune deprinderi și a face ca sufletul nostru să guste bucuriile întăritoare ale muncii, așa ca să le păstreze mult timp aroma, e cea mai mare crimă ce poate săvârși cineva împotriva educației energiei.

Scopul nefiind de ați robi activitatea unei reglementări severe, ci de a lucra viguros pretutindeni și totdeauna, trebuie să folosești până și sferturile de oră și chiar minutele. Iată ce spune despre Darwin fiul său. „O particularitate a caracterului tatălui meu, era respectul pentru timp. Nu uita niciodată ce lucru prețios e timpul. Economisea și minutele. Niciodată nu pierdea minutele ce i-ar fi rămas libere, închii- puindu-și că nu făcea să se apuce atunci de lucru.

El îndeplinea totul repede, cu un fel de ardore stăpânită”.

Aceste minute, aceste sferturi de oră pe care toți, aproape toți, le pierd așa de prosteste, sub cuvânt că nu face să se apuce de lucru în momentul acela, ajung la sfârșitul anului să alcătuiască un enorm capital pierdut. D'Aqueseau, care pretuia și el timpul, fiindcă soția lui cam întârzia să servească masa de prânz, îi înfățișă într-o zi o carte scrisă în timpul acelor sferturi de oră de așteptare. E așa de ușor ca în timp de cinci sau zece minute să-ți încordezi spiritul, să citești cu zel un paragraf, să-ți înaintezi lucrul cu câteva linii, să copiezi câteva rânduri, să-ți pui la curent tabla de materii a notelor și a citirilor.

De aceea avem dreptul să spunem că niciodată nu se poate plânge de lipsă de timp acela care știe ce să facă cu dânsul. S'a observat însă că tocmai acei care au mai mult răgaz nu găsesc niciodată timp să facă ce au de făcut, atâtea e de adevărat că, a te plânge că n'ai timp să lucrezi, nu înseamnă altceva decât a mărturisii că ești fără vlagă și că-ți e groază să faci un efort.

Dacă cercetăm însă cauza pentru care ne pierdem adesea timpul fără folos, vedem că în cele mai multe cazuri slăbiciunea noastră se datorește într-o cârta și faptului că nu ne-am lămurit bine lucrul ce avem de făcut. Este o experiență foarte cunoscută pentru mulți, că dacă seara, înainte de a se culca, nu văd împede ce au de făcut a doua zi, își pierd dimineața fără niciun folos.

Nu trebuie niciodată să fixezi un scop general. Să nu zici niciodată : „măine voi lucra”, nici chiar „măine mă voi ocupa de studiul moralei lui Kant”, de pildă, ci trebuie totdeauna să-ți fixezi lămurit ce anume ai de făcut; să-ți zici, de pildă : „măine voi citi neapărat *Rățiunea practică* a lui Kant, sau : „voi studia și voi rezuma cutare capitol din fiziologie”.

La această povară de a-ți hotărî totdeauna lămurit ce ai de făcut, trebuie să mai adăugăm și aceea de a termina totdeauna conștiincios lucrul început, spre a nu fi silit să revii la același lucru, sau să o iei delă capăt. A nu avea niciodată nevoie de asemenea reluări, a căuta ca ce facem să fie un lucru definitiv, înseamnă o mare economie de timp. De aceea studentul trebuie să citească cu vigoare și cu pătrundere tot ce citește ; să facă rezumat în scris, să copieze, dacă e nevoie, extrasele ce prevede că-i vor fi trebuitoare și să-și împartă neapărat notele sub titlurile tablei de materii care îi va înlesni să le găsească ușor oricând va voi. În felul acesta nu va mai avea niciodată nevoie să recitească același lucru, afară numai dacă e vorba de o operă de căpetenie, a cărei cercetare trebuie repetată.

Lucrând astfel, mergi încet, dar, nefăcând niciun pas înainte fără să-ți fi asigurat bine spatele, n'ai să fii silit niciodată să dai îndărăt. Și, cu pasul domol dar hotărât și continuu, înaintezi cum trebuie, ba chiar, întocmai ca broasca țestoasă din fabulă, ajungi înaintea iepurelui, care e mai sprinten, dar nu așa de metodic. Credem că nu există vreo regulă mai esențială pentru lucru : *Age quod agis*; să faci fiecare lucru la rândul lui, temeinic, fără grabă, fără enervare.

Marele om de stat Ioan de Witt, prim-ministru al Olandei, conducea toate treburile republicii, găsind totuși timp să facă vizite și să ia masa de seară în tovărășia prietenilor. Dacă-l întreba cineva cum găsea timp să termine atâtea treburi și să mai și petreacă puțin, el răspundea liniștit: „Nu-i nimic mai ușor; e vorba numai să faci fiecare lucru început și care se poate termina, *atunci*; să nu-l amâi; să nu lași niciodată pe a doua zi, ceea ce poți face astăzi”. O activitate care nu se supune acestei reguli de a termina totdeauna cât mai neîntârziat lucrul început, ca să nu fie nevoie de reluări, este o activitate desordonată, lipsită de unitate ; ea sboară dela un obiect la altul și este poate mai rea decât trândăvia, fiindcă trândăvia se desgustă de ea însăși, pe când agitația, sbuciumul acesta nerodnic, sfârșește prin a te desgusta de lucru, înlocuind bucuria atât de adâncă a muncii împlinite cu indispoziția, zăpăceala, sila produsă de multe lucruri ce ai făcut și pe care nu le poți aduce la capăt.

Sfântul Francisc de Sales, vede în aceste întreruperi și schimbări veșnice o viclenie a diavolului. „Nu trebuie”, zice el, „să te apuci de mai multe lucruri deodată și laolaltă, căci adesea dușmanul ne îndeamnă la acest fel de a lucra, pentru ca, împovărați de prea multă muncă, să nu mai isprăvim nimic, lăsând totul pe jumătate. Câteodată el ne inspiră chiar voința de a ne apuca de o treabă minunată, pe care el crede că nu o vom aduce la îndeplinire, spre a ne împiedeca de a întreprinde alta, de mai puțin însemnată dar pe care o putem duce cu înlesnirile la bun sfârșit”.

Pe de altă parte, o observație pe care am făcut-o adesea, e că lucrurile începute și neisprăvite, te fac să pierzi mai multă vreme ; îți lasă parcă o indispoziție la fel cu aceea pe care îți-o produce căutarea soluției unei probleme urmărită de multă vreme în zadar. Simțim atunci o nemulțumire ; lucrarea părăsită se răzbună pentru disprețul nostru, preocupându-ne mintea, stingerindu-ne în celelalte lucrări. Aceasta se întâmplă din cauză că ateshtia trezită nu și-a primit satisfacția ei legitimă. Dimpo- potrivă. Lucrul îndeplinit cu dragoste, lasă în spirit un simțimânt de mulțumire și întru căva de dorință satisfăcută gândul se liberează de o grijă și e liber să se îndrepte spre alte ocupații.

Ceea ce e adevărat despre un lucru întrerupt, e tot așa de adevărat despre un lucru ce trebuie să-l faci și nici nu te apuci de dânsul. Ai, de pildă, foarte lămurit simțimântul că trebuie să scrii o anumită scrisoare, dar n'o scrii. Zilele trec ; gândul nevoiei ce aveai de a scrie această scrisoare îți stă pironit în minte ca o remușcare ce merge crescând, dar tot n'o scrii. În cele din urmă această povară îți devine atât de apăsătoare, încât te hotărăști să te așezi și să faci scrisoarea, dar e zadarnic, scrisul nu-ți mai aduce acum bucuria ce produce orice treabă făcută la timpul său.

Să facem deci fiecare lucru în momentul când trebuie să-l facem și să ducem totul la bun capăt în timpul cuvenit. III

Când în sufletul unui tânăr s'a consolidat această însemnată și rodnică deprindere de a se decide repede să lucreze fără înfrigurare, simplu, cu bună voie, fără ocoliri, nu e nicio situație înaltă la care să nu poată răvni. Dacă i se pare că are oarecare idei nouă asupra lucrului, sau vede într'un fel nou unele chestiuni vechi, el poate purta în minte aceste idei, aceste gânduri oricât de mult timp, chiar și opt-zece ani. Cu muncă stăruitoare, va aduna în acest timp su'te de imagini, de asemănări ascunse pentru toți. Ideile vor organiza materialul, se vor nutri cu **dânsul**, se vor întări, vor crește. Și precum din ghinda stejarului ies copaci uriași, din aceste idei, rodite timp **de ani** de atenție, vor ieși cărți bune, lucrări viguroase, de care se vor servi atâția în lupta împotriva răului; vor fi pentru aceștia ceea ce sunt pentru ostași trâmbițele, când sună atacul, sau, aceste produse viguroase ale minții se vor concretiza, se vor intrupa într'o **vieață** frumoasă, conștientă, onestă, plină de o activitate generoasă. Și nu trebuie să ne ascundem: dacă am avut fericirea de a ne putea înălța până la domnia inteligenței, această aristocrație ce ne acordă învățătura ar putea deveni tot atât de vrednică de ură ca și aristocrația banului, dacă nu vom face ca superioritatea noastră intelectuală să concorde cu viața noastră morală.

Voi toți care la ieșirea din școala secundară ați devenit studenți în drept, în litere, în științe, în medicină, aveți datoria să fiți cei mai activi, mai constanți binefăcători ai acelor care își câștigă cu greutate existența, fără a putea să arunce o privire dincolo de trăirea zilnică. Studenții sunt meniți a forma clasa conducătoare în toate țările, chiar și în acele cu vot universal. Căci mulțimea care nu e în stare a se conduce singură, se va încrede întotdeauna în această privință, în lumina acelor care și-au mlădiat sufletul, și-au întărit mintea și judecata prin atâția ani de cultură desinteresată. Această situație crează însă datorii foarte lămurite tuturor tinerilor care s'au împărțit de binefacerile învățământului superior, fiind împede că,

spre a conduce pe alții, trebuie să știi mai întâi să te conduci pe tine însuși.
Spre a predica altora cumpătarea, desinteresarea, devotamentul, trebuie să înfățișezi acestea prin exemplul vieții tale și să știi să primești cu inima deschisă sarcinile ce vei avea de împlinit, ducând o viață de muncă și de activitate viguroasă, cu cuvântul și cu fapta.
Dacă în fiecare an câțiva studenți s'ar întoarce în satele sau în orașele lor ca doctori, ca адвоаți, ca profesori, hotărâți a folosi fiecare prilej pentru a vorbi, a lucra pentru binele obștesc, a arăta fiecărui om, oricât de modestă ar fi situația lui, cel mai mare respect; a nu lăsa să se petreacă nicio nedreptate, fără a protesta energic și strânuitor, a introduce în raporturile sociale mai multă bunătațe, mai multă dreptate adevărată, mai multă îngăduință, în douăzeci de ani s'ar constitui, spre fericirea tuturor țărilor, o aristocrație nouă, cu desăvârșire respectată și care ar fi atotputernică pentru binele general.
Orice tânăr care iese din universități și nu vede în advocatură, în medicină, etc. decât banii pe care-i pot aduce aceste cariere și care nu se gândește decât să petreacă proteste, nu-i decât un mizerabil și, din fericire, în această privință, opinia publică se înșeală din ce în ce mai puțin.
Dar, ni se va obiecta poate că munca neîncetată, preocuparea statomăică a unei idei, o asemenea activitate totdeauna trează, poate fi vătămătoare sănătății. Această obiecțiune vine dela ideea greșită ce ne facem despre munca intelectuală. Continuitatea e luată aici în înțelesul omenesc. E împede că somnul, întrerupând munca, aduce odihnă ; e împede pe de altă parte, după cele spuse mai sus, că cea mai mare parte din zi e, de voie de nevoie, distrasă dela ocupațiile intelectuale. A lucra, înseamnă numai a ne sili mintea să nu se gândească decât la obiectul studiului, tot timpul cât nu avem altceva de făcut. Pe de altă parte cuvântul muncă nu trebuie să trezească în mintea noastră icoana unui student, stând mereu pe scaun cu pieptul aplecat pe masă. Poți foarte bine să citești, să meditezi, să compui, plim-bându-te; aceasta este chiar metoda cea mai bună, cea mai puțin obositoare și cea mai rodnică în descoperiri. Plimbarea înlesnește într'un mod deosebit lucrarea de asimilare a materialelor și a întrebunătării lor.
În adevăr, a fi un muncitor intelectual nu presupune de loc că trebuie să fii neprevăzător. Astăzi mai ales, când cunoaștem atât de bine raporturile între fizic și moral, am fi vrednici să ajungem de răsul ignoranților, dacă n'am ști să ne cruțăm sănătatea.
Mai ales când adunarea materialelor e partea inferioară a lucrării noastre, alegerea și organizarea lor au cu totul altă importanță. Nu e savant cărturarul care știe cele mai multe amănunte, ci acela oare are un spirit totdeauna activ, totdeauna în lucru. Nu trebuie să confundăm știința cu erudiția. Erudiția e prea adesea lenă de spirit. Pentru a crea nu e de-a-juns să ai o bună memorie, trebuie ca spiritul să domine materialele și acestea să nu-l îngreueze.
Cu toate că e desigur ceva foarte distins a părea bolnav de prea multă muncă și că aceasta pare a face cinste voinței noastre, trebuie să recunoaștem că e nevoie să se dovedească mai întâi dacă în adevăr *numai* munca poate fi cauza slăbirii puterilor noastre. Proba aceasta e însă cu neputință de făcut. Ar trebui să se poată face socoteala tuturor celorlalte cauze de sleire a puterilor, ceea ce ar fi o întreprindere ridicolă. Și, s'o spunem hotărât: nu vom putea să știm niciodată dacă ceea ce se atribuie prea multului lucru, nu vine poate mai degrabă din senzualitate. Nu cred să se vadă des liceeni și mai târziu studenți *cu desăvârșire cuminiți*, care să fie surmenați de muncă : singurul surmenaj la vârsta asta e pricinuit de deprinderile vicioase.
Acolo unde nu aceasta e cauza surmenajului, ea trebuie căutată în desamăgiri, în invidie, în gelozie și mai ales într'un amor propriu bolnăvicios, atâtât peste măsură, provenind dintr'o privire, dintr'o înțelegere greșită a locului nostru în lume și dintr'un simțimânt exagerat al personalității noastre. Dacă cineva este îndeajuns de energic pentru a îndepărta din conștiință aceste simțiminte mistuitoare, prin însăși faptul acesta se înlătură cea mai mare parte din cauzele oboselii.
Noi credem că munca intelectuală bine orânduită, care respectă igiena, adică viața și timpul totdeauna, este ceea ce ne poate înlesni o înaltă dezvoltare a cugetării: muncă fără greșelile senzualității, munca veselă și încrezătoare, fără invidie, fără vanitate rănită, este cea mai proprie pentru întărirea sănătății. Dacă procuri atenției ideii frumoase și rodnice, gândirea le frământă și le organizează ; dacă lași impresiile întâmplătoare să adune materialele, osteneala e vădit aceeași ca și cum ar fi prezidat voința la alegerea lor. E rar însă ca întâmplarea, acest dușman al odihnei noastre, să nu aducă totdeauna și un rol de contrarietăți. De fapt omul trăiește în societate și are nevoie de stimă și chiar de laudele altora. Și cum rar se întâmplă ca alții să aibă despre noi aceeași părere bună ca noi înșine, iar pe de altă parte atâtia din semenii noștri sunt lipsiți de tact și adesea de iubire creștinească, se întâmplă îndeobște, în toate situațiile, că viața socială e plină de jigniri de tot felul. E o încurajare mai mult pentru omul muncitor când vede că trădăviile își ispășesc crud lenea, fiindcă în mintea lor stearpă, cresc, ca pe un ogor rău cultivat, o

multime de buruiene rele. Ei își petrec vremea rumegând idei mediocre, jigniri mediocre, invidii, ambiții mediocre. Nimic nu e mai bun pentru fericirea noastră decât a înlocui asemenea preocupări cu munca sănătoasă și, cine zice fericire zice sănătate. Atât e de adevărat că munca e legea obștească a omenirii și oricine se leapadă de această lege, renunță totdeodată la toate bucuriile înalte și trănice.

La aceste observații trebuie să mai adăugăm că munca *risipită*, fără metodă, obosește și că adeseori 'se impută muncii în sine, ceea ce pornește dintr'o îndrumare greșită a muncii. Ceea ce obosește, e mulțimea ocupațiilor dintre care niciuna nu aduce cu ea bucuria tihnită a lucrului isprăvit. Spiritul hărțuit din toate părțile, păstrează în orice lucrare un fel de neliniște surdă. Lucrările părăsite după ce au fost numai schițate, produc o frământare intelectuală foarte supărătoare. Michelet spunea lui Goncourt, că pe la treizeci de ani suferea de dureri de cap îngrozitoare, provenind dela mulțimea de lucruri ce făcea ; se hotări atunci să nu mai citească cărți, ci să scrie el însuși.

„Din ziua aceea, când mă sculam, știam foarte bine ce aveam de făcut și gândirea mea ne mai îndrep- tându-se decât la un singur obiect, când lucram, m'am vindecat". Nimic nu-i mai adevărat: a voi să faci mai multe lucruri deodată, înseamnă să te expui negreșit la oboseală : *Age quod agis*, să facem cu te- meu ceea ce facem. Nu numai că acesta e mijlocul de a merge lute, după cum am văzut, dar e și mijlocul sigur de a te feri de oboseală și a culege din belșug bucuria lucrului dus la bun capăt. În rezumat, dacă meditația răscolește în suflet emoții puternice, nu le poate valorifica sub formă de deprinderi. Educația voinței însă e cu neputință fără crearea unor deprinderi bune și trănice. Fără acestea ar trebui să reîncepem totdeauna aceleași eforturi. Numai deprinderile ne îngăduie să fixăm biruințele și să mergem înainte. Știm însă acum că aceste deprinderi numai acțiunea le poate crea.

Prin a lucra trebuie să înțelegem îndeplinirea curajoasă a tuturor acțiunilor mărunte care tind spre atingerea la țel. Acțiunea fixează cugetarea: ne leagă public într'o anumită direcție și produce totodată și adâncă bucurie. Timpul așa de scurt al activității noastre este însă și mai împuținat prin lipsa de metodă a studentului în munca lui. Cu toate acestea, am spus-o : „Cât de puțin ajunge pentru fiecare zi, dacă ziua aduce puținul acesta". Răbdarea eforturilor înnoite neconținut, produce rezultate gigantice. Așa dar studentul trebuie să-și însușească deprinderea activității neconținute. Pentru a izbuti, trebuie să-și fixeze în fiecare seară lucrul ce are de îndeplinit a doua zi; să profite de toate înclinările sale cele bune, să termine orice lucrare începută, să nu facă decât un singur lucru deodată și să nu-și risipească nicio părticică din timpul său. Asemenea deprinderi îl vor îndreptăți să nădăjduiască cele mai înalte situații intelectuale și-l vor pune în stare de a plăti societății datoria de recunoștință pe care binefacerile ce a primit dela dânsa, îl obligă să o recunoască.

Munca astfel înțeleasă, nu poate să surmeneze niciodată. Oboseala ce se pune pe seama muncii, provine mai totdeauna din excesele de sensualitate, din neliniște, din emoțiile egoiste, dintr'o greșită metodă de lucru. Munca bine înțeleasă, obisnuința gândirilor nobile și înalte, nu pot decât să întărească sănătatea, și aceasta este o condiție fiziologică minunată pentru a putea fi cineva liniștit, împăcat, fercit.

CAPITOLUL IV

Igiena trupezască a studentului, privită din punct de vedere al educației voinței.

Am cercetat până acum numai partea psihologică a subiectului nostru. Ne rămâne să examinăm condițiile fiziologice ale stăpânirii de sine. Voința și forma ei cea mai înaltă, atenția, sunt strâns legate de un sistem nervos. Dacă centrul nervos se istovesc repede, sau dacă odată istovită nu-și mai regăsesc vigoarea decât cu o extremă încetineală, niciun efort, nicio stăruință nu sunt cu putință. Debilitatea trupezască e însoțită de o voință sovăielnică, de o atenție scurtă și lăncezândă. Și dacă ții seama că în orice fel de activitate, izbândă atârnă mai mult de o energie neobosită decât de orice alte împrejurări, va trebui să crezi că întâia condiție a oricărui succes în cucinerea de sine este de a fi, după o vorbă celebră, „un bun animal".

Mai totdeauna entuziasmul moral merge mână 'n mână cu aceste momente de vioieșie în care trupul își îndeplinește funcția armonică, ca un instrument bine acordat, fără a distrage conștiința intimă și a o îndrepta asupra-i. În aceste momente de deplină vigoare, voința e atotputernică în noi >și atenția poate fi puternic încordată. Dimpotrivă dacă suntem slabi, fără vigoare, simțim adânc lanțurile grele ce ne leagă spiritul de timp și înfrângerile voinței noastre se datoresc adesea unor indispoziții de ordin fiziologic. Adăugați la acestea răsplata firească a oricărei munci care întrebunțează puterile fără a le istovi, e un simțământ de bună stare, de bucurie care ține destul de mult timp.

Dacă istovirea se produce dela începutul lucrului, atunci nu se ivește acest simțământ plăcut de putere sporită, ci îi ia locul o senzație nesuferită de oboseală și de desgust. Pentru nenorocții acestia lipsiți de putere, munca despoiată de bucuria adâncă a răsplătii, este o trudă, o pedeapsă, o durere.

Mai mult încă, toți psihologii sunt de acord asupra importanței condițiilor fiziologice pentru omenire. Când o

circulație activă emite în creier un sânge curat, bine nutrit, amintirile, și prin urmare deprinderile, se înpăresc repede și pentru multă vreme. Condiție a unei vrei și a unei atenții prelungite și viguroase, cu deosebire prielnică memoriei, sănătatea nu se mărginește numai a răsplăti munca prin bucuria care este urmarea ei, ci are pe lângă aceasta o înrăurire nemărginită asupra fericirii. Ea este, cum s'a zis, cifra care, pusă înaintea zerurilor vieții, dă acestora valoarea lor: Imaginea e fericită și Voitaire spunea lui Harbey, care avea o femeie încântătoare și toate darurile bogăției : „N'are nimic, dacă nu mistue”. Din nenorocire munca intelectuală rău înțeleasă, poate fi vătămătoare, Ea impune nemișcarea trupului. vieța sedentară, închiderea în încăperi rău așezate, în sfârșit a sta ținut pe scaun. Aceste neajunsuri grave, la care se mai adaugă o rea igienă alimentară, nu întârzie a slăbi stomacul. Digestia devine anevoioasă și, deoarece stomacul e învăluit într'o rețea deasă de nervi, turburările acestor organe au o puternică înrăurire asupra sistemului nervos. După masă capul se congestionează, picioarele se răcesc întru câțva, simți un fel de iritabilitate care contrastează ciudat cu bucuria de după masă a țărănilor și meseriașilor. Starea nervoasă se înrăutățește din ce în ce și mulți muncitori intelectuali ajung de nu-și mai pot stăpâni impresiile; inimi le palpită la cea mai mică contrarietate, stomacul li se spârcește. Acesta este întâiul grad al *nervosismului*, căci nervosismul are aproape totdeauna ca punct de plecare o stare defectuoasă a funcțiilor nutritoare. Creierul încetează de a mai fi marele regulator și în locul ritmului liniștit, viguros al vieții sănătoase, vine iritabilitatea și turburările unei vieți bolnăvicioase.

Și cu toate acestea, atotputernicia ce ne dăruiește timpul în opera stăpânirii de sine, aceasta ni se dă pentru a ne schimba temperamentul și a ne întări sănătatea. Într'o pagină celebră Huxley ne compară cu niște jucători de șah ; avem ca tovarăși la joc un potrivit răbdător și fără milă, care nu ne iartă nici cea mai mică greșeală, dar care plătește cu o dămicie îmbelșugată pe jucătorii cei buni. Acest potrivit este natura și e cu atât mai rău pentru cine nu cunoaște regulile jocului. Studiind aceste reguli, care sunt descoperite de savanți și mai ales aplicându-le, ești sigur că vei câștiga la joc și câștigul e sănătatea. Dar cu această cucerire a sănătății e același lucru ca și cu cucerirea libertății noastre : ea nu este rezultatul unui *fiat*, ci al unei mulțimi de acțiuni mărunte, pe care le îndeplinești de sute de ori pe lună, sau pe care refuzi a le îndeplini. Trebuie să-ți îndrepti atenția asupra mai multor puncte și să atributei fiecărui amănunt importanța sa. Trebuie să ai grijă de căldură, de frig și de umezeală, de curățenia atmosferei, de luminatul odăiei, de ceea ce mănânci; să faci exerciții îndestulătoare. Dar, ar putea striga cineva, asemenea griji ar face vieța ridicolă și ți-ar absorbi tot timpul! E un simplu sofism. Aceste griji sunt o chestie de obișnuință. Nu-ți trebuie mai mult timp pentru a mânca după regulile igienei decât a mânca oricum. De asemenea nu-ți trebuie vreme mai multă pentru a te plimba puțin, decât să stai leneș într'un fotoliu pentru o digestie nesănătoasă, sau să citești ziarele la cafelea. Nu-i mare pierdere de timp nici dacă îți vei mai aerisi din când în când camera de lucru. E de ajuns să-ți fixezi odată pentru totdeauna schimbările ce trebuie să faci în felul tău de viață. Singurul motiv de a nu lucra cu rutină e lenea, lene intelectuală de a prevedea, lene fizică de a duce la îndeplinire.

Încă odată, răsplata va fi sănătatea, care este condiția tuturor celorlalte, a succesului și a fericirii tale. Funcțiile asupra cărora trebuie să ne îndreptăm mai mult atenția, sunt funcțiile de nutriție. Chestia cea mai importantă aici este felul și cantitatea alimentelor. Până la lucrarea lui Berthelot, chestia alimentației rămăsese empirică. Astăzi însă problema se pune într'un fel foarte limpede. Se știe că nici xim aliment gras sau hidrocarbonat nu poate înlocui albumina în reconstituirea țesuturilor. Albumina este deci trebuitoare alimentației. Pe de altă parte, însă, dacă în loc de a se lua o doză suficientă de albumină, se mărește prea mult doza, rezultatul e cu totul ciudat. Această depășire a dozei provoacă o precipitare a albuminei, în dauna organelor noastre, într'o cantitate mult mai mare decât cantitatea de albumină înghițită. E de ajuns dacă vom înghiți în fiecare zi albumină azotată în cantitate cam de 75 de grame.

Tot ce se absoarbe peste această cantitate, departe de a se asimila, tinde a provoca o precipitare a albuminei mușchilor. Iată dar ce reese de aici: studentul mănâncă în restaurant de două sau trei ori mai multă carne decât trebuie să mănânce. Pe lângă aceasta, oricare ar fi cantitatea de albumină înghițită, dacă nu absorbim totdeauna și alimente grase sau hidrați de carbon, precipitarea de albumină se săvârșește totuși și în acest caz ; în cazul contrar, încetează. Din această cauză li s'a dat acestor alimente denumirea de doză azotată protejată, când se amestecă cu cele 75 grame de albumină.

De altă parte, se știe că munca provoacă în deosebi

descompunerea grăsimii sau a feculelor. Se știe apoi că omul cheltuește pe fiecare zi dela 2800 pâra la 3800 de calorii, dacă munca este intensă¹). 75 grame de albumină dând 307 calorii, dacă luăm ca mijlocie superioară 3000 de calorii, rămâne ca muncitorul intelectual să mai găsească aproape 2700 calorii. Fiindcă nu asimilăm mai mult de 200 până la 250 grame de substanțe grase ($225 \times 9.3 = 2092$ calorii), urmează să mai căpătăm cam 600 de calorii din alimente hidrocarbonate (vreo 150 _ gr.). N'avem decât să căutăm în cărțile speciale valoarea fiecărui aliment în albumină, în substanțe grase și în elemente hidrocarbonate, spre a ne compune alimentația zilnică

¹ Un gram de albumină dă 4,1 calorii. Un gram de grăsime dă 9.3 calorii. Un gram de hidrat de carbon dă 4.1 calorii.

.Înceheerea ce se impune, odată experiența făcută, e că
mâncăm prea mult, prea multă carne mai ales.
Impunem stomacului și intestinelor o muncă peste
măsură. La cei mai mulți oameni din clasa bogată, partea
cea mai mare a puterilor câștigate prin opera digestiei
sunt întrbuințate pentru 3 mistui. Să nu se creadă că
exagerăm. Într'adevăr, în timpul digestiei noi ne-am
mistui pereții stomacului și ai intestinelor, dacă suprafața
lor n'ar reînnoi neconținut țesutul care le apără și care se
face cu o mare repeziciune, pe măsură ce membrele
digestive îl atacă. Această singură muncă e enormă.
Intestinele au de șapte sau opt ori lungimea corpului, pe
o lățime de 30 cm. Suprafața de lucru a intestinelor și a
stomacului e cel puțin de 5 metri pătrați. Adăugați la
aceasta munca însemnată ce constituie reînnoirea
neconținută, timp de mai multe ore pe zi, a perişorilor
care câptuşesc o suprafață așa de mare; mai puneți și
puterile întrebuințate pentru a mesteca, puterile cheltuite
de mișcările peristaltice ale stomacului pentru formarea
unei cantități însemnate de salivă, pentru producerea
sucurilor digestive ale stomacului, ale pancreasului, ale
beșicii fierei și ne vom da seama de uriașa cheltuială de
puteri ce reclamă actul digestiei.
Deci, nu e limpede oare că oamenii care mănâncă prea
mult sunt curate animale, reduse la rolul puțin onorabil de
slujitori ai tubului digestiv ? Mai puneți pe lângă aceasta
că cei mai mulți, în fața mulțimii de alimente ce trebuie să
înghită, găsesc că e obositor să le mestece bine și în felul
acesta mai îngreuiază munca digestiei și o prelungesc,
deoarece sucurile digestive nu pot pătrunde decât cu
încetul prin grămada de alimente nesfărâmate bine.
Cât de folositoare ar fi, o broșură în care să se arate
pentru fiecare aliment proporția de albumină, de
substanțe grase, de elemente hidrocarbonate asi-
milabile ! Toate tratatele speciale dau proporția de azot.
Azi știm însă că mulți din compuşii azotați nu sunt, la
drept vorbind, alimente reparatoare. Cu un asemenea
indicator studentul și-ar putea alcătui lista de bucate
pentru fiecare masă cu înădăit folos de a se hrăni bine și
de a-și feri organele digestive de o muncă peste măsură,
produsă în dauna muncii intelectuale.
Chestia numărului și a orei mesei, apare ca ceva cu totul
neînsemnat pe lângă importanța capitală a dozajului
alimentelor. Nu doar că am vrea să vedem pe student
cântărindu-și la fiecare masă bucatele cum făcea
Cornaro, dar, după ce le va fi cântărit de câteva ori,
tânărul își va da seama cam cât tre- buie să mănânce și
se va feri cel puțin de risipa enormă de puteri la care este

osândit acela care își ia masa la birturi și oare, în sgomotul conversațiilor, mănâncă până la ghiftuire³). Igiena respirației e cu mult mai simplă. La drept vorbind, a respira un aer curat, unora nu le pare de loc a fi o trebuință ; am văzut atâția tineri care preferă a respira mi aer stricat, respingător, decât să pătrundă în camera lor cu aerul curat și puțin frig. Igiena multor așezăminte de educație și a atâtor locuințe⁴ a rămas în această privință în stare primitivă. Cu toate acestea e dovedit că aerul stricat te face să fii supărăcios, nemulțumit, neliniștit. Organismul neavând stimularea sănătoasă ce i-o dă aerul curat, e silit să caute stimulări vicioase. Studentul nu e de loc nevoit să „rumege” în camera lui același aer prea des respirat; poate aerisi adesea, ba încă și mai bine, poate lucra în aer liber. Pe lângă aceasta se poate plimba prin odale și să citească, sau să vorbească cu glas tare. Se știe că surdo-mușii neexercitați pentru a vorbi, au plămânii foarte slabi și abia sunt în stare să stingă o lumânare așezată la câțiva centimetri de gura lor; vorbirea e o gimnastică energică a plămânilor. Trebuie să notăm că poziția gârbovită a celui care scrie sau citește, stingherește foarte mult mișcările respiratoare, ceea ce cu timpul poate ajunge vătămător pentru student. Spre a lupta împotriva acestei cauze de slăbire a organismului, trebuie să ne deprindem a ține bustul cât se poate mai drept, spre a da pieptului libertatea și înlesnirea în mișcările respiratoare. Toate aceste măsuri sunt însă neîndestulătoare și trebuie să ne întrerupem lucrul adesea. Să ne sculăm în picioare, spre a face câteva mișcări pe care Lagrange le numește „gimnastica respiratoare”. Aceste mișcări se compun din inspirații lungi care se pot face artificial, imitând ceea ce se petrece dimineața instinctiv, când ne întindem.⁵ Ridicând foarte încet în sus amândouă brațele, ți le depărtezi imul de altul, respirând cât se poate mai adânc, apoi lași în jos brațele, dând afară aerul inspirat. Afară de

1 Nu putem părăsi acest subiect fără a vorbi de întrebuințarea cafelei. Nu trebuie s'o izgonim dela masă. Luată în mare cantitate și fiartă la foc, enervează; pregătită însă după obiceiul arab — infuzată în cești mici — e mai puțin iritantă, ajută foarte mult digestia. Chiar în afară de ora mesei, o cantitate mică, dimineața de pildă, poate să risipească acea greutate a spiritului de care se plâng atâția înși care lucrează ou mintea și să provoace un viu imbold intelectual, ou condiția să nu se abuzeze; pe de altă parte să profiți neapărat de acest imbold spre a te așeza la lucru, întrebuințarea cafelei în aceste aonditid, nu aduce ni ci un neajuns.

aceasta e foarte folositor ca, ridicând brațele, să te înalți în vârful picioarelor, ca și cum ai încerca să te faci mai înalt: operația aceasta provoacă desdoirea coloanei vertebrale, desdoire care îngăduie coastelor să descrie de jos în sus un segment de cerc cu mult mai mare decât arcul obișnuit. Pe lângă că exercițiul acesta împiedică înțepenirea coastelor, mai deschide apoi un mare număr de vezicule pulmonare astupate, în care nu mai putea pătrunde oxigenul. Astfel, suprafața de schimb între sânge și aer se mărește, ceea ce explică fenomenul constatat de Marey, că ritmul respirației rămâne nemodificat chiar și în timpul de re- paos, după mai multe exerciții de acestea. Să notăm apoi că întrebuințarea greutăților este aici contraindicată, fiindcă nicio sforțare nu e cu puțință fără oprirea respirației. Aceste măsuri care priesc foarte mult, nu sunt totuși decât paliative, care nici într'un caz nu ne pot scuti de exercițiul propriu-zis. Evident că exercițiul nu crează nimic prin el însuși. El lucrează indirect, îmbunătățind cu totul funcțiile de nutriție. După cum am văzut, îți poți mări în camera ta capacitatea respiratoare prin exerciții corporale la care recurgi din când în când, nu poți face însă ca sângele să circule mai repede și prin urmare să treacă mai des prin plămâni. Funcția respiratoare și cea circulatorie, simt întru câtva aceeași funcție, privită din două puncte de vedere. Tot ce activează pe una, lucrează și asupra celeilalte. Într'o comunicare făcută la Academia de Științe în 1879, Lavoisier atrăgea atenția asupra faptului că un om când e flămând, după o muncă musculară, asimilează aproape de trei ori mai mult oxigen decât când e în repaos. Prin urmare primul efect al exercițiului, e de a face să pătrundă în organism o cantitate însemnată de oxigen. Și, pe când studentul care de obicei stă mult timp fără mișcare se vîlă- ghește cu încetul, cel care se mișcă în aer liber, muncește cu un sânge mai bogat, cu o respirație mai activă. Creierul ajunge în stare de eforturi mai energice și mai prelungite. Însăși inima lucrează mai puțin, deși dă mai mult, fiindcă în vreme ce nemișcarea produce o stagnare a sîngelui în capilare, stagnare însoțită de încetinirea combustunilor vitale, dimpotrivă în timpul mișcării, al exercițiului, printr'o acțiune de „vecinătate”, cîrulația în capilare e provocată de mușchii care lucrează și această „inimă periferică” alcătuită de elasticitatea arterelor fine, reduce prin munca sa proprie, munca organului central. Acestea nu sunt însă singurele binefaceri ale activității musculare, fiindcă, după cum a demonstrat Paul Bert,

mușchii sunt fixatori ai oxigenului. Ei sunt propriu zis organe respiratoare ; în ei se operează un schimb foarte important între oxigenul inspirat și acidul carbonic care trebuie să se elimine. Și cu cât aceste schimburi sunt mai energice, cu atât arderea substanțelor grase din alimente este și ea mai energică. Nemișcarea împiedicând arderea rezervelor de substanțe grase, ea îngăduie depunerea acestor substanțe pretutindeni și duce de-a-dreptul la îngrășare. Aceste depozite nu simt de altfel singurele neajunsuri ale leneviei corporale, dacă este adevărat, cum pare a fi dovedit, că artritisul, po- dagra, piatra, respirația anevoioasă, au drept cauză esențială produsele incomplet arse din cauza lipsei unei respirații destul de energice. Această respirație atât de importantă a mușchilor nu ține însă numai în timpul muncii căci, după cum am văzut, aceste organe păstrează mult timp o supra-activitate respiratoare. Trebuie să notăm de altfel că mișcarea e neapărat trebuitoare pentru cea mai mare parte din tinerii familiilor bogate și a tuturor acelora care mănâncă prea mult. Mișcarea, chiar și un exercițiu violent, le este trebuitor pentru arderea prisosului de alimente înghițite. Omului care mănâncă mult și duce o viață de trândăvie i se astupă toate vasele care primesc chilul¹⁾). E cuprins adesea de indispoziții, de desgușt mai ales dimineața când repaosul de peste noapte contribuie a înrăutăți efectul supra-nutriției. Stomacul nelucrând, sângele se îngroașe, se încarcă adică cu materii narse. Se produce astfel la deșteptare o stare de contrarietate foarte frecventă. E ușor de înțeles această toropeală, această lene a spiritului, provenită din îngrămădirea rezervelor. Există o dovadă săritoare în ochi că în adevăr aceasta este cauza oboselii : dacă te așezi cu hotărîre la lucru, în loc ca oboseala să crească, ea scade dimpotrivă, după cum scad prin oxigenarea lor materiile îngrămădite de prisos în sânge. În rezumat, mișcarea provoacă o vie și energică operă de asimilare, transportul repede al unui sânge bogat și, din contra, eliminarea în scurt timp a materiilor de desasimilare. Afară de aceste efecte generale asupra sănătății« aproape nu mai e nevoie să vorbim despre efectele fericite ale plimbării, asupra mișcărilor peristaltice ale stomacului *).

II.

1 Lichid ce iese din alimente și intră în, sânge (n. tr.).

Am înfățișat până acum rolul mișcării, al exercițiului, numai din punct de vedere al funcțiilor de nutriție. Acesta e punctul de vedere esențial pentru subiectul nostru, fiindcă voința și atenția sunt în legătură foarte strânsă cu buna stare a organismului. Exercițiul muscular are pe lângă acestea și legături mai puțin importante, dar mai intime cu voința. În adevăr, la copil voința prinde cu sfilă a se încerca prin acte musculare. Deprinderea îndelungată de care avem nevoie fiecare pentru a deveni stăpâni pe mișcările noastre, ne oțelește voința și ne disciplinează atenția. Care din noi n'are simțământul foarte deslușit că și la vârsta noastră, în orele de adâncă lene, a încerca să faci o mișcare, a te ridica, a ieși din casă, etc. este adesea un act de voință anevoios ? Și cine poate nega prin urmare că activitatea musculară, sau mai bine zis mișcările vii, precise, căci mersul neîntârziind a deveni curailt automatic, nu mai are valoare din acest punct de vedere), nu sunt niște mișcări minunate de voință și de atenție ? Aceasta e atât de adevărat încât nevropatilor, care nu sunt în stare de atenție» li se ordonă exercițiul muscular. O sforțare cuprinde în sine voința și voința se desvoltă, ca toate facultățile noastre, prin repetiție Mai mult, munca musculară, de îndată ce începe a fi folositoare, devine o durere. Și a ști să rezisti unei dureri, aceasta nu se poate numi decât voință și încă cea mai înaltă. De aici se vede deci bine că exercițiul este direct, prin el însuși, ca un fel de școală primară a voinței. Ar însemna însă aceasta că exercițiul n'are nicio înrăurire asupra inteligenței ? De loc. Înărăurirea aceasta e reală ; lenea corporală e vătămătoare ; percepțiile noastre se reinnoesc foarte puțin; stăm bucuos închiși într'o monotonie posomorită; ne lăsăm a fi cuprinși de urât și de silă, și felul acesta de a fi atât de trist, a cărui experiență am făcut-o cu toții, provine numai din cauza vieții fizice greoaie, a idelilor care se trezesc anevoie din cauza lipsei de imbolduri, de excitații exterioare. Starea aceasta contrastează puternic cu limpezimea idelilor și cu marea vioiciune și bogăție de impresii a celui care meditează plimbându-se pe câmp. Nu se poate nega deci înărăurirea extremă a exercițiilor corporale asupra facultăților noastre.

III.

Cu toate acestea studentul trebuie să privească de aproape greșeliile mari ce se făptuiesc cu privire la acest exercițiu ale cărui binefaceri le-am dovedit. Se confundă adesea două lucruri foarte diferite : sănătatea și forța musculară. Sănătatea robustă o con- stitue vigoarea organelor respiratoare și ale aparatului digestiv. A fi „sănătos înseamnă a mistul bine, a respira liber, a avea o

circulație a sângelui energetică și regulată ; mai înseamnă, de altă parte, a rezista cu înlesnire variațiilor de temperatură. Aceste însușiri de rezistență n'au însă nicio legătură de cauzalitate cu forța musculară. Atletii de bălciu și puternicii halei pot avea o sănătate subredă, pe când cutare om de cabinet poate să aibă o sănătate de fier și o putere musculară mediocră. Nu numai că nu trebuie să râvnim forța athletică» ci trebuie să fugim de dânsa, deoarece ea nu se întărește decât prin exercițiul violent și asemenea exerciții împiedică jocul regulat al respirației, provoacă o congestie vădită în vinele gâtului și ale frunții și simt de sigur istovitoare. Este apoi cu neputință a se face în același timp eforturi fizice intense și eforturi intelectuale energice. Mai mult încă, sleirea de puteri produsă de aceste sfortări, predispune trupul la răceli, atât de obișnuite la țărani și la oamenii dela munte.

Să mai adăugim că exercițiul corporal violent nu-i folositor decât în cazul când trebuiesc arse rezervele nutritive provenind dintr'o supra-nutriție. Dar muncitorul intelectual care face eforturi energice de atenție, cheltuiește tot atâtea, ba poate chiar mai multe materii hrănitoare decât țăranul care lucrează pământul. Astfel încât studentul vrednic de acest nume, nu se poate asemăna de loc cu acei funcționari de birou care au de îndeplinit totdeauna aceeași treabă și a căror inteligență nu cere decât slabe sfortări, lăsând mintea tot atât de leneșă ca și trupul. Cu cât lucrezi mai mult intelectualcește, cu atât mai puțin ai nevoie de acest exercițiu muscular, menit să ardă prisosul de materii neîntrebuțate.

Lucru ciudat: noi lăudăm în Franța educația athletică ce o primesc tinerii englezi și o admirăm fără vreo pătrundere a lucrurilor, cu lipsa totală de spirit științific ce caracterizează spiritul public din vremea noastră. Suntem ca orbiți de câteva mari licee unde căminul costă până la 5.000 franci pe an și de bogații fii de lorzi care frecventează universitățile ca amatori, și nu vedem că această minoritate trebuie comparată tocmai cu minoritatea oamenilor de sport dela noi. Englezii inteligenți nu privesc de loc cu plăcere această exagerare a exercițiilor fizice în școlile engleze. Wilkie Collin în prefața lucrării sale „Soț și soție”, scrisă la 1871, constată o supărătoare desvoltare de grosolanie și brutalitate în societatea britanică. Și abuzul exercițiilor fizice, zice autorul, a contribuit în cea mai mare parte la aceasta. Mathew Arnold, a cărui nepărtinire nu o va contesta nimeni, invidiază sistemul de educație francez. Ceea ce caracterizează, după dânsul, pe barbari și pe burtă-verzi,

e că celor dintâi le plac numai demnitățile, satisfacerea vanităților lor, exercițiile corporale, sportul, plăcerile sgomotoase, iar cei de al doilea nu prețuiesc decât înfrigurarea și vuetul afacerilor; meșteșugul de a câștiga bani, traiul bun, palavrele. Și, după dânsul, educația engleză tinde a mări numărul burtă-verzilor și barbarilor. El observă cu dreptate că „purii muncitori ai inteligenței sunt tot așa de morali ca și purii atleți”. Ar fi putut să adauge că gimnaziile grecești, unde exercițiul fizic era în mare cinste, erau mângjite de obiceiuri împotriva naturii. De altfel, este oare vreun muncitor intelectual care să nu-și poată consulta experiența personală ? Capitalul nostru de puteri nu e așezat în două încăperi despărțite prin ziduri : încăperea puterilor cerebrale și a puterilor fizice. Tot ce cheltuim peste cât trebuie, în exerciții violente, e pierdut pentru lucrările minții. Nătarăul, omul incapabil de a cugeta, n'are decât să se ghiftuiască ou alimente și băuturi de tot felul, apoi să-și cheltuiască puterile ce-i lasă digestia în exerciții oboseitoare ; n'are decât să-și contemple cu mnădrie mușchii de atlet. Ca să propunem însă viitorilor noștri medici, viitorilor noștri avocați, învățaților noștri, literaților noștri asemenea preocupări, nu ne trece prin minte. Marile victorii omenești nu se câștigă nicăieri cu mușchii, ci se câștigă ou descoperiri științifice, cu invenții, cu simțiminte înalte și idei rodnice. Noi am da mușchii a cinci sute de lucrători volnici, împreună cu mușchii cu desăvârșire nefolositori ai atleților și oamenilor de sport pe inteligența puternică a unui Pasteur, a unui Ampère sau unui Mal- branche. De altfel omul cel mai bine antrenat nu va întrece niciodată la alergări un cal și nici chiar un câine, iar un goril nu se teme, în luptă, de un hercule de bălcu. Superioritatea noastră nu constă dar în greutatea mușchilor. Dovadă e că omul a domesticit animalele cele mai puternice și a băgat în cușcă tigri și lei, pentru bucuria copiilor care vizitează grădinile publice. E foarte vădit că rolul puterii musculare scade din zi în zi, fiindcă o înlocuiește inteligența, prin puterile neasemănat mai mari ale mașinilor, iar de altă parte soarta oamenilor puternici prin mușchii lor, e de a fi din ce în ce reduși la rolul de mașini ; un întreprinzător care nu lucrează cu brațele, căr- muște pe lucrători, iar întreprinzătorii sunt la rândul lor cărmuiți de un inginer cu mâinile fără bă- tături. În rezumat: războiul ce duc unii spre a face din copii noștri niște atleți, este un lucru fără judecată. Acest războiu se reazimă pe o confuzie grosolană între sănătaite și puterea musculară; el tinde a face din tinerii

noștri, în paguba puterii lor intelectuale, niște luptători fără delicateță. Când e vorba să alegem între tinerii tari în teme și în cei tari în box, nu putem sta la îndoială. Să nu luăm drept progres această tendință de a ne readuce la animalitate. Exces pentru exces. Eu aș prefera pe cei din școlile evului mediu, care ne-au dat pe Sfântu Thomas d'Aquin, pe Montaigne, pe Rabelais, în locul acelor din școlile oare ne vor da învingători la lăpășică!). Să o spunem verde. Dacă s'ar lua luptelor acestora prețul ce le dă o vanitate neroadă (neroadă, căci, altfel cum ar putea fi privită ca superioară vanitatea legată de unele lucruri care sunt de fapt inferioare pornirilor animalice! Nimeni nu și-ar mai impune oboseli ce reclamă pregătirea unor lupte de întrecere cu lăpășică. Nu trebuie să imităm în această privință mentalitatea tipică și brutală din Anglia, ci amintim că în școlile din Suedia s'a renunțat cu totul la ruinatele eforturi fizice. Acolo oamenii se îngrijesc să formeze tineri robusti și sănătoși și au înțeles că abuzul exercițiilor fizice, duce la sleirea puterilor, la surmenaj, cu mult mai sigur decât studiul socotit a fi peste măsură.

Dine cele ce preced rezultă lămurit că în alegerea exercițiilor fizice ce e bine să recomandăm studenților trebuie să se ție seamă de o regulă neclintită : aceste exerciții nu trebuie nici să enerveze și nici măcar să meargă până la obosirea peste măsură.

IV.

Dacă se fac greșeli așa de primejdioase ou privire la exercițiul fizic, apoi greșeli nu mai puțin nenorocite se fac, în ce privește munca intelectuală. Toți își închipue că această muncă trebuie să fie neapărat sedentară. După cum am mai spus, ideea unui muncitor intelectual ne deșteaptă numai decât imaginea unui om stând pe scaun ou capul între mâini, pentru a medita, sau cu pieptul strivit de masa la care scrie. O spunem încă odată : nicio idee nu e mai greșită. Este drept că cele dintâi lucrări nu se pot face decât la masa de lucru. Spre a traduce, trebuie gramatică și dicționar ; spre a citi, trebuie să-ți susții atenția și să-ți fixezi amintirile, luând note, așter-nând pe hârtie sugestiile trezite de autor. Dar, adiată acest lucru terminat, orice lucrare de memorie propriu zisă, nu numai că poți s'o împlinesti afară din casă, dar câștigi mult dacă o faci la aer, într'o grădină publică, de pildă, sau chiar pe câmp. Afară de lucrarea de memorie, meditația și căutarea unui plan de organizare a materiei, sunt multe înlesnite prin plimbarea în aer liber.

Intru cât mă privește, mărturisesc că toate ideile nouă ce am avut fericirea să descopăr, mi-au venit în timpul plimbărilor mele. Mediterana, Alpii sau pădurile Lorenei,

formează un tablou de bază al tuturor concepțiilor. Spencer, care nu poate fi bânuit de lene, spune că „organizarea cunoștințelor e cu mult mai importantă decât câștigarea lor : pentru această organizare sunt necesare două lucruri : timpul și lucrarea spontană a gândirii”. Iar Cicero ne spune: *Quidquid conficio aut cogito, in ambulationis fere tempus confero*¹). Mișcarea ce faci plimbân- du-te, sângele care circulă cu mai multă vioiciune, aerul curat care îmbibă trupul cu un oxigen mai bogat, toate acestea contribuie oa gândirea să aibă o vlagă, o spontaneitate ce arare ori o poate căpăta cineva în munca sedentară. Mill povestește în „Memorii” că și-a compus cea mai mare parte din *Logica* sa, în drumul spre biroul Companiei Indiilor. Atât este de adevărat că munca rodnică poate fi îndeplinită într-o măsură foarte largă în aerul liber și în plină lumină a soarelui.

V.

Acum după ce am vorbit de exercițiul fizic, ne rămâne să vorbim de repaos. Odihna nu înseamnă lene. Mai mult încă, lenea nu se împacă cu odihna. Repaosul presupune mai întâi muncă, după care ur- mează, dacă nu oboseala, cel puțin nevoia de întremare. Niciodată n'a gustat vreun leneș bucuria odihnii cu drept câștigată, căci dacă, după cum zice Pascal, frigul face plăcută căldura, munca face plăcută odihna. Repaosul fără osteneala care să-l justifice, înseamnă trândăvie, cu urîtul și posomoreala ei de nesuferit. După cum spune Ruskin „repaosul glorios e al căprioarei care îngenunche găfăind pe patul ei de granit și nu al boului care-și rumegă nutrețul în grajd”. Repaosul adevărat, e somnul. Liniștit și adânc, somnul aduce o întremare completă. Puțin după deșteptare, te simți învioart și cu provizie de energie pentru muncă. Din nenorocire chestia somnului e una din cele mai pline de idei greșite. Cu mania de a reglementa totul cu o autoritate cu atât mai ridicolă cu cât temeiul acestor reglementări nu e decât o adunătură de legi empirice, igienistii mărginesc la șase sau șapte ore durata somnului. Singura regulă ciaire se poate aplica aici, este numai una, foarte generală, adică : de a nu te culca prea târziu și a sări din pat îndată cum te-ai trezit. A nu ne culca prea târziu, este o poruncă ; tre- bue să osândim cu tot dinadinsul lucrul prelungit până la miezul nopții. Temperatura sângelui începe a se coborî pe la ora patru după-miază și sângele are tendința de a se încălca

1 Acum mîngea nu se mai bate cu lopățica, ci cu ra- cheta sau cu piciorul (n. tr.).

în amurg ou materii de des- asimilare. Niciodată nu poate fi vreo efortare intelectuală ceva mai intensă la ora aceasta. Și dacă ți se spune că ești bine dispus, mai bine decât peste zi, se prea poate ca aceasta să fie o iluzie provenită din cauza că spiritul slăbit, se mulțumește ușor cu o muncă mediocră.

Mai mult, această încordare tardivă a spiritului, e dăunătoare somnului și pricinuește o agitație care poate face ca odihna de urmează să nu fie îndestulătoare. Poți crea un fel de înfrigurare în momentul când totul te îmbie la somn, dar este o socoteală proastă. Îți surmenezi creierul pentru o muncă mediocră, în dauna frăgezimii și vigoarei meditației de a doua zi. Rezultatul cel mai sigur al acestei nesocotiri a legilor naturii, este numai sporirea excitării. Nu. Pentru seară trebuie păstrată munca materală, de pildă notele însemnate cu creionul pe carte și pe care trebuie să le culegi, să cauți părțile ce vorești să citezi într-o lucrare proiectată, diferite lămuriri, etc.

Nu văd nici folosul muncii prea de dimineată. Mai întâi, rar ai putea să te scoli mai multe zile de-a-rân dul la ora patru. Trebuie să te bizui pe alt ajutor decât acela al voinței tale, ajutor care e totdeauna slab, când e vorba, de pildă, să treci din căldura plăcută a patului în atmosfera rece a camerei. Aveam odată o cameră la un brutar ai cărui lucrători aveau ordinul ca, ieșind în zorii zilei dela lucru, să vie să mă scoale, cu toate protestările mele. O iarnă întreagă m'am așezat la masa de lucru dela ora cinci dimineată. Din această experiență am scos încheerea că, deși mă porneam cu greu, totuși, stăruiind, izbuteam să lucrez. După biruirea primelor greutăți ale omului sculat din somn, treaba începea să meargă. Mărturisesc că toate cunoștințele ce câștigam în acele ore matinale, erau definitive ; restul zilei însă eram oam somnoroși și și la urma urmei a trebuit să constat că folosirea orelor de peste zi, menite pentru muncă, erau cu mult mai prețioase decât acea sculare prea de dimineată. Singurul folos al metodei de pornire regulată a lucrului de dimineată, este că nu pierzi nicio dimineată și-ți faci zilnic lucrul trebuitor, pe când altfel ești în primejdie de a-ți risipi în alt mod timpul necesar efortului intelectual . În genere însă, nu trebuie să prelungim prea mult șederea în pat, pentru două motive : întâi fiindcă, prelungit peste timpul trebuitor — care bine înțeles este variabil pentru fiecare — somnul îngroașă sângele. .Ți-ai pierdut toată dimineata ; ți-e lene, ești supărațios, trist, ți-e frig adesea, ești prea impresionabil. Dar nu acesta este neajunsul cel mai grav al somnului peste măsură : se poate stabili o regulă obișnuită, fără excepție, anume că

orice student care trândăvește în pat până târziu, care stă culcat mult timp după ce s'a trezit, e mânat fără doară spre practici singulare. Spune-mi la ce oră te scoli și-ți voiu spiine dacă ești vicios.

VI. Afară de somn, odihna se găsește și sub forma de recreație. Este neapărat necesar să nu lucrezi într'un mod neîntrerupt. Vechea comparație a spiritului cu arcul pururea încordat și care la urmă își pierde orice tărie, este exactă. Munca fără răsplata ei naturală, oare este odihna, ajunge o corvadă. Și pentru des- voltarea și rodnicia lor, trebuie să lăsăm oarecare timp între diferitele lucrări. Acest repaos este un adevărat câștig pentru lucrul însuși. În adevăr, munca intelectuală nu se poate împlini fără o lucrare activă în centrul nervoși. Invers, o lucrare activă în centrul nervoși, face adesea să înainteze cercetările noastre intelectuale, chiar dacă această lucrare nu-i însoțită de nicio conștiință. Astăzi nu mai este nevoie să apărăm această rodnică descoperire a legăturii între idei și un „substrat nervos”. Astfel, când lucrarea intelectuală încetează, activitatea centrilor nervoși nu se oprește și ea numaidecât: lucrarea continuă inconștientă și la urmă fixarea și elaborarea amintirilor profită din aceasta. De aceea e o prostie să treci fără niciun răgaz la altă lucrare. Mai întâi pierzi câștigul lucrării spontane care se îndeplinește în regiunile subconștient» ale spiritului, iar pe de altă parte trebuie întru câtva să pui stavilă curentelor de sânge stabilite și să le readaptezi după un alt pian. Este ca și cum ar trebui să oprești un tren pornit și să-l dai înapoi spre a-l împinge apoi pe altă linie. Mai bine e să lași ca avântul să se potolească dela sine, dându-i câtva timp odihnei, făcând puțin exercițiu fizic și așteptând să se restabilească liniștea în circulația cerebrală. În îndelungata mea practică în învățământ, am văzut adesea elevi care numai anevoie puteau urmări mersul cursului și care nu vedeau lămurit legătura dintre chestiuni, dar care, după cele cincisprezece zile de repaos din vacanța Paștilor, se înapoiau cu desăvârșire schimbați. În pauza făcută, s'a operat în gândirea lor o așezare, o limpezire, s'a desăvârșit o rânduire a materiei, făcându-i cu totul stăpâni pe curs. Fără acest repaos binefăcător, schimbarea nu s'ar fi putut îndeplini. Nu s'a scris în deajuns asupra trebuinței repaosu- lui pentru acei care muncesc. Câtă dreptate are Top- ferl „Trebuie să lucrezi, prietene, când e de lucru și apoi să faci un popas: să vezi lume, să iei aer, să hoinărești, fiindcă astfel mistui ce ai învățat, observi și legi știința cu vi ea/ta, în loc de a o lega numai cu memoria”. Nu trebuie însă să căutăm odihna ca un scop. Ea nu este și nu trebuie să fie decât un mijloc pentru a ne reinsufleți

energia. Simt însă multe feluri de a te odihni și alegerea distracțiilor nu poate fi ceva indiferent pentru cine vrea să-și întărească voința. Caracterele esențiale ale unei bune distracții trebuie să fie mai cu seamă de a lăsa circulația și ritmul respirației și în deosebi de a provoca o acțiune mai intensă a mușchilor pieptului, a șirei spinării, a învelișurilor musculare ale stomacului și de a odihni vederea. Dela început aceste condiții cerute ne hotăresc să izgonim cu desăvârșire jocul de cărți, șahul și în genere toate jocurile la care nu putem lua parte decât stând în locuri închise, într'un aer supralîncărat de fum de tutun, fiindcă acestea au și neajunsurile șederei pe loc și, foarte adesea, neajunsurile unei atmosfere nesănătoase.

Dimpotrivă, plimbarea pe câmp, hoinăreala plină de farmec prin pădure, îndeplinesc o parte din programul impus, dar numai o parte, deoarece lasă în nemiscare mușchii șirei spinării oare interesează respirația și mușchii care învâluie stomacul. În schimb însă umple plămânii cu aer curat și odihnesc în mod plăcut ochii. Iama, patinajul, este cea mai intensă dintre plăcerile exercițiului fizic și una din cele mai complete ca varietate de mișcări, iar în timpul verii, înotul este cel mai viguros din exercițiile respiratoare; ambele au o minunată putere de recreare pentru muncitorul intelectual. La aceasta se adaugă vâslitul, cu frumoasele priveliști de pe malurile apei; grădinaritul cu mișcările felurite ce impune³⁾. Acasă, pe vreme de ploaie, biliardul sau lucrările de tâmplărie, sunt îndeletniciri minunate. Apoi popicele, mingea, aceste jocuri bătrânești care n'ar trebui să fie înlocuite nici cu croketul, nici cu tenisul. În timpul vacanței nimic nu e mai sănătos decât excursiile vesele cu sacul de-a-spinare prin Alpi, prin Pirinei, în Vosgi sau în Bretania, cu toată oboseala ce pot produce aceste excursii. Trebuie să avem însă grija de toate exercițiile care produc asudarea, ca acestea să nu obosească peste măsură, deoarece excesele la munca intelectuală, pot produce neurastenlia.

1 Nu vorbim aici de vânătoare, care adesea e istovitoare și care nu poate fi în niciun caz exercițiu obisnuit, nici de scrimă care, fiindcă provoacă o oboseală nervoasă, e cu desăvârșire oprită tinerilor care lucrează cu creierul (Lagrange. „Exercițiul la adulți”).

Pe lângă binefacerile imediate ale distracțiilor, plăcerea exercițiilor sănătoase are un foarte mare rol igienic, ca orice emoție plăcută. S'a zis că cel mai bun întăritor este mulțumirea o e o simți. Mulțumirea fizică e ca un cântec de trimf al organismului bine echilibrat. Și când la mulțumirile animalice se adaugă înalte satisfacții ale muncii intelectuale, care nu sunt potrivnice nici unui fel de fericire, ci dimpotrivă dau o savoare minunată tuturor celorlalte plăceri, atunci fericirea este desăvârșită. Pentru tinerii destul de stăpâni pe sine, spre a-și regula viața în felul cel mai bun, viața merită a fi trăită. Din această cohortă de elită putem face parte toți, dacă vom ști *să voim*.

VII. În rezumat, energia voinței, a voinței stăruitoare, cuprinde puțința unor îndelungate eforturi. Dar, fără sănătate, eforturile durabile sunt cu neputință. Sănătatea este deci o condiție a energiei morale. „Nimeni nu intră aici, dacă nu este geometru”, zicea Platon; nimeni nu intră aici, vom zice noi, dacă nu se ține de legile igienei, în ce au acestea mai sigur. După cum voința se alcătuește din eforturi mici dar repetate, tot așa temelia ei se sprijină pe observarea câtorva reguli igienice : regulă în privința hranei, a aerului ce respirăm, a circulației sângelui. Ea presupune odihnă și exerciții fizice bine înțelese. În privința aceasta a trebuit să combatem exagerările, astăzi la modă, provenite din imitarea fără nicio măsură a Angliei.

Ne-am străduit a trece în revistă, pe scurt, distracțiile vătămătoare și cele folositoare, nu fără a fi lămurit în treacăt condițiile unei munci intelectuale rodnice. Adânca noastră convingere este că inteligența, sensibilitatea și voința atârnă în cea mai mare parte de starea corpului. Dacă, după cum zice Bossuet, sufletul e stăpân pe trupul ce-l însufletește, el nu poate păstra mult timp această stăpânire, dacă trupul e slăbit, ruinat. În asemenea condițiuni de sănătate, putem să încercăm și chiar să izbutim să facem un efort eroic ; dar acest efort nu va putea fi urmat îndată de altele, căci cel dintâiu va avea ca rezultat o istovire desăvârșită. Și, în viața de azi, așa cum ne-a făcut-o civilizația, prilejurile de eroism sunt rare, atât de rare încât nu trebuie să ne pregătim pentru ele³⁾, ci pentru eforturile mici dar repetate în fiecare zi, în fiecare oră. O voință oțelită prin

1 Autorul nu s'a gândit prooabil cu cât se vor înmulți prilejurile de eroism ce prezintă epoca de războaie în care trăim (n. tr.).

asemenea eforturi neconținute, ne va găsi cu mult mai pregătiți decât altele la fapte mari, când va bate ceasul să le împlinim. Dar aceste eforturi repetate se chiamă statomicie, spirit așezat și, îndată oe e stăruință în eforturi, trebuie să fie stăruință și în desvoltarea puterilor. Nu ne gândim niciodată cât de multă dreptate aveau cei vechi, când rosteau frumoasele lor maxime : *mens sana in corpore sano*. Să fim deci sănătoși și în putere, spre a pune la îndemâna voinței noastre proviziile de energie fizică fără de care orice efort, de orice fel, rămâne neputincios și sterp.

CAPITOLUL V Privire generală.

Iată-ne ajunși la sfârșitul părții întâia a tratatului nostru. Mai întâi am lămurit natura dușmanilor ce avem de câmbătut în această luptă atât de nobilă și de rodnică împotriva puterilor inferioare ale firii noastre. Am văzut că pasiunile au atâta însemnătate în lupta aceasta pentru cucerirea de sine numai prin ajutorul ce le dă marea noastră dușmană, care este lenea, puterea de inerție care tinde fără încetare a face pe om să cadă din nou pe treapta de unde s'a ridicat așa de greu prin secole de eforturi. Am văzut că, prin stăpânirea de sine, trebuie să ne ferim de a ne mulțumi cu o voință care lucrează cu întreruperi, că suprema energie este energia continuă, prelungită timp de luni și de ani întregi și că piatra de încercare a voinței, este durată. Apoi a trebuit să ne curățim drumul de două teorii filosofice, amândouă deopotrivă de descurajatoare, după părerea noastră : una pretinde că nu avem nicio putere asupra caracterului nostru, că acesta este predeterminat, înăscut, că suntem ceea ce suntem, că nu putem încerca nimic pentru liberarea noastră, teorie fără înțeles și care denotă o obișnuință de a gândi numai cu vorbele și o necunoaștere a faptelor elementare ale psihologiei, de așa natură încât ar trebui să ne mirăm când o vedem susținută de filosofi de valoare, dacă n'am cunoaște puternica sugestie exercitată de teoriile preconcepute, sugestie care se suprapune spiritului, împiedicându-l să vadă faptele cele mai învederate.

Cealaltă teorie, a liberului arbitru, nu e nici mai puțin naivă, nici mai puțin răufăcătoare, întru cât pravește prefacerea caracterului ca o operă de moment și prin aceasta ea îndepărtează de sigur pe moralisti dela studiul psihologiei. Cu toate acestea, numai în cunoașterea adâncită a legilor naturii noastre putem găsi indicațiile care ne vor îngădui reformarea caracterului.

După ce am măturat terenul de aceste două teorii, am intrat în studiul psihologic al subiectului nostru.

Am văzut marea putere ce avem asupra ideilor noastre și slăbul sprijin ce acestea ne pot da direct, în vreme ce nu avem nicio înrăurire directă asupra simțământului, care este atotputernic asupra noastră. Din fericire însă, cu ajutorul timpului și al unei diplomații pătrunzătoare, putem ocoli toate greutățile și să ajungem prin procedee indirecte, să triumfăm tocmai atunci când înfrângerea părea sigură. Aceste procedee care ne procură stăpânirea de noi înșine, le-am studiat cu răbdare în capitolele asupra reflexiei meditative, asupra acțiunii și, pătrunși de raportul strâns dintre fizic și moral, a trebuit să cercetăm într'un capitol de igienă condițiile fiziologice prielnice exercițiului voinței.

Am terminat deci partea curat teoretică a lucrării noastre ; acum trebuie să ne coborîm în amănunte și să aplicăm la viața studentului marile legi generale, studiate până aici în ele înșile. Cu alte cuvinte trebuie să studiem de aproape natura anumitelor primejdii care amenință autonomia morală a studentului și natura ajutoarelor pe care le poate găsi, spre a se apăra împotriva lor, fie în el însuși, fie în afară. Vom împărți această a doua parte, care este un tratat practic, în două cărți IV și V.

Cartea IV-a cuprinde două mari subîmpărțiri, una consacrată dușmanilor cu care avem de luptat (*pars destruens*); cealaltă (*pars construens*) este expunerea de meditații menite a inspira tinerilor o vie dorință a unei vieți energice, impusă numai de voință.

Cartea V-a trece în
revistă aliații exteriori
ce pot găsi studenți
pentru educația
voinței în lumea în-
conjurătoare

.n
PARTEA PRACTIC
ACARTEA PATRA
MEDITAȚIILE PARTICULARE
CAPITOLUL I

Dușmanii ce avem de combătut: sentimentalitatea turbure și sensualitatea.

I.

Dușmanii pe care trebuie să-i combatem, am văzut că sunt doi: sensualitatea și lenea. Lenea fiind părăsirea continuă de sine, constituie mediul trebuitor dezvoltării tuturor germanilor viciului și întru câtva orice pasiune josnică cuprinde în sine lenea. Ba nu ne-am teme de loc să afirmăm că toate pasiunile inferioare sunt, cum spuneau stoicii, o slăbire a voinței. În adevăr, ce alta e a fi pasionat decât a înceta să fii stăpân pe tine ? Pasiunea este animalitatea victorioasă, este : imboldul orb al eredității care întunecă inteligența, o asuprește și, mai mult încă, o pune în serviciul ei; este suprimarea simțimăn'tului omenesc, înjosirea a tot ce face onoarea, demnitatea noastră de oameni și rațiunea noastră de a fi. Cât timp ascultăm de glasul ei, noi ne reluăm rândul în seria zoologică.

Și cu toate acestea, după părerea noastră, pasiunile având o durată scurtă, sunt mai puțin primejdioase decât acele puteri care au o acțiune vătămătoare în tot momentul și pe care le-am asemănat cu acțiunea greutății la o piatră. Și precum o casă nu e solidă decât atunci când arhitectul întoarce, în folosul stabilității zidurilor, însăși legile greutății, tot astfel, opera regenerării noastre nu va fi durabilă decât după ce vom fi neutralizat cu desăvârșire acțiunea puterilor vrăjmașe, opunându-le organizarea victorioasă a puterilor prielnice scopului nostru și după ce vom fi siliți chiar anumite puteri potrivnice să lupte pentru noi. Dar, după ce poți recunoaște delă întâia privire dacă o putere ne e vrăjmașă ori prielnică ? Nimic mai simplu. Orice putere psihologică e primejdioasă pentru voința noastră, dacă lucrează în același sens cu lenea și e prielnică dacă lucrează în sens contrar.

Opera ce trebuie să întreprindem, este deci foarte lămurită. Mai întâi trebuie să slăbim sau să distrugem, dacă e cu putință, puterile care tind să ne ruineze energia și să dăm cât mai mult ajutor acelora care tind a-i da mai multă tărie.

Cauzele slăbirii voinței stăruitoare sunt multe. Cea dintâi ca importantă, e acea sentimentalitate vagă, atât de obișnuită la tineri și care îndrumă pe nesimțite imaginația să se scufunde în reverii voluptuoase, care sunt adesea cauza tristelor obișnuințe singulare.

Vine apoi înrăurirea nenorocită a unor camarazi care nici nu se mai gândesc să facă vreo efortare pentru îmbunătățirea felului lor de a fi. Și vieața de cafenea, de birt, tristețea, descurajarea, armata de sofisme de care

se servesc cei leneși, spre a-și scuza trândăvia, sofisme atât de repetate încât se impun până și oamenilor luminați și care la urmă câștigă autoritatea, prin punerea în evidență a unor axiome din cele mai răufăcătoare I II.

Vom începe deci studiul faptelor psihologice vătămătoare voinței, prin cercetarea acestei sentimentalități vagi a năzuințelor fără țință.

În liceu băietandru l ținut în frâu de disciplina școlii, ocupat cu o mulțime de lucruri la care e obligat, mănă de ambiție, de grija examenelor, silît să ducă o viață cumpătată și regulamentată cu strâșnicie, n'are aproape de loc vreme să se dedea la lungi visări, cel puțin acuma când s'a micșorat numărul orelor de studiu și s'au sporit orele de recreație. El nu mai poate, cum făceau altădată mai toți elevii în termi, să-și consacre o parte din timpul prescris pentru studiile de seară evocării scenelor pasionate de dragoste.

Dar la ieșirea din liceu, aruncat deodaltă singur în- tr'un oraș mare, fără rude, fără supraveghere, fără să fie obligat îndată la muncă și chiar fără indicarea vreunei munci lămurite, ceasurile de deplină părăsire de sine, de moliciune, de lene desăvârșită, devin tot mai numeroase. Din nenorocire, tocmai la această epocă se desăvârșesc transformările fiziologice începute de mult. Creșterea e aproape terminată; enorma sfortare trebuitoare copilului spre a clasa, a-și lămuri lumiea exterioară, s'a împlinit; marea cantitate de puteri rămase oarecum fără întrebuințare, devine o cauză de turburări : deșteptarea completă a simțului sexual, colorează deodată gândirea cu reflexe pe care nu le avea până acum. Imaginația intervine și ea ; această stare de suferință reală, dar poetizată de literatură, Beaumarchais o zugrăvește atât de bine în Heruvim : „Nu iubești nicio femeie anumită, iubești dragostea”. La vârsta aceasta e în noi atât de mare puterea de transfigurare, de nouă vedere a lucrurilor, . o atât de puternică revărsare de viață, o nevoie atât de adâncă de a împărtăși cu cineva comoara ființei noastre, de a ne devota, de a ne jertfi unei cauze, încât este ou adevărat o epocă binecuvântată.

Dar vai! Acesta este și un moment hotărîtor al vieții. Ardoreea aceasta *trebuie* să fie cheluită. Dacă ea nu se îndreaptă spre îndeletniciri vrednice, e în primejdie de a se îndrepta spre plăceri josnice și rușinoase. Este în acest moment lupta lui Hercule între virtute și viciu. Oricare va fi calea aleasă, aceasta va fi îmbrățișată cu o înfrigurare extremă. Pentru cea mai mare parte dintre tineri, alegerea nu cere multă gândire. Ei se îndreaptă încotro îi

mână desgustul de studiu, pildele rele, lipsa de recreații sănătoase, slăbiciunea voinței lor care a și început a se mânji, a se corupe. Despre acești tineri nu s'ar putea spune că dezertează din luptă, deoarece ei nici nu încearcă măcar să înceapă a lupta. De altfel, trebuie să mărturisim că frumoasele romane ce le trăești în închipuire, viitorul ce ți-l aranjezi după plac, sunt de mii de ori mai interesante decât munca și cer mai puține eforturi... De aceea, din îndată ce studiul începe să-l plictisească și fiindcă un student poate oricând să aimăie pe a doua zi ceea ce ar avea de făcut azi, el se lasă în voia visărilor, care îi absorb timpul cel mai prețios. Câți tineri trăesc astfel câte un roman clădit din tot felul de lucrări desperechiate, vreme de săptămâni și luni, reluând tema în sute de feluri diferite, închipuindu-și eroina în tot felul de împrejurări, adresându-i chiar cu glas tare cuvinte care nu îi se par niciodată destul de tandre, destul de dulci, de călduroase! A! cât de palide și fără de culoare sunt romanele scriitorilor noștri pe lângă propriile noastre romane la 18 ani! Le lipsește situațiilor și personajilor acel belșug de afecțiune, acea generoasă desinteresare, care e darul acestor ani privilegiați. Numai mai târziu când imaginația s'a îndreptat în spre lucruri serioase și s'au mai răcit puțin, cerem romancierilor să înlocuiască pentru noi pe poetul care a fost și care nu mai este.

Din nenorocire noi clădim aceste romane frumoase în orele ce se cuvin muncii și foarte adesea mulți tineri se deprind așa de bine cu visarea, încât orice lucrare serioasă ajunge pentru ei ceva cu neputință de îndeplinit. Un cuvânt citit, o sugestie, e deajuns pentru a-i înstrăina cu totul de muncă. O oră a trecut repede, înainte de a ne fi venit în fire. Și apoi, prin contrast, viața singuratecă a studentului izolat în odaia lui, lucrările lui adesea plictisitoare, i se par atât de urâte, încât îi pierde orice curaj. E așa de amar să te cobori dintr'un cer fermecat la prozaismul vieții reale! Oricum am lua-o visarea vagă e foarte vătămătoare. Câte ore rodnice pentru muncă se cheltuesc fără niciun folos și în gol!

Această risipă de inteligență și de simțimărit, se datorește unor cauze superficiale, dintr'o destrăbălare a imaginației, dar din nenorocire și din cauze adânci. Una din aceste cauze este transformarea fiziolo-logică de care am vorbit. Este începerea bărbăției, este de altă parte depărtarea însemnată dintre această capacitate fiziologică și capacitatea socială corespunzătoare. Dela terminarea studiilor secundare, un tânăr trebuie să lucreze opt sau zece ani pentru a-și crea o situație care să-i îngăduie a se însura „cum trebuie”. Se admite la noi

că, O. Iată trebuie să-și „cumpere bărbatul” și sunt rari tinerii care îndrăznesc a înfrunta o înșurătoare, fără zestre, bizuindu-se pe tinerețea, pe străduința și pe curajul lor, spre a ajunge la bună. stare. Ei preferă să aștepte și adesea își fac o socoteală foarte greșită ~ Din, nenorocire zestre nu vine fără fată și foarte adesea zestre vine să acopere o sănătate subredă, gustul de risipă, în— capacitatea de a fi de vreun ajutor în casă și neajunsurile care rezultă și pentru bărbat și pentru femeie din lenea ei.

Cu astfel de obiceiuri sociale, rar se poate însura un tânăr înainte de 30 de ani, așa încât zece ani, cei mai frumoși din viață, trec fie în lupte totdeauna anevoioase împotriva trebuințelor fiziologice, sau în viciu. Sunt rari aceia care luptă cu vrednicie mai mult timp împotriva acestor slăbiciuni și astfel majoritatea studenților își risipește tinerețea într-o viață neroadă și demoralizatoare.

Te cuprinde mahnirea când stai să socotești toate nenorocirile pricinuite de moda fatală a căsătoriilor târzii. Câte bucurii, câtă sănătate și vigoare risipite prosteste! Căci și dacă înșurătoarea are unele neajunsuri, dacă impune sarcini grele, e bine să le impună cel puțin la o vârstă când omul e în stare să le ducă cu voioșie.

Sforțările trebuitoare pentru a trăi și a face și pe ai săi să trăiască, cel puțin nu sunt eforturi cu totul egoiste; ele formează pentru un om tânăr o disciplină bărbătească și sănătoasă a muncii pentru altul. Pe lângă acestea, dacă o căsătorie fără zestre are unele neajunsuri, are în schimb și mari foloase morale. Soțul și soția simt desăvârșita lor solidaritate; pentru femeie e un interes de mână întâia să lase bărbatului ei mintea limpede și să se îngrijească de aproape de sănătatea lui. Ea nu lasă vreunei servitoare fără moralitate grija de a pregăti masa.. Pregătirea diferitelor feluri este pentru dânsa ca un instrument pe care l-a studiat, pe care-l cunoaște și cu care umblă îndemâniat; ea cunoaște efectele nutriției îngrijite asupra sănătății celui care e totul pentru dânsa. Pe de altă parte bărbatul își simte înalta datorie față de soția lui; se gândește și la cazul când s'ar întâmpla ca el să moară înaintea ei și are grijă să diminueze urmările acestei primejdii printr-o asigurare asupra vieții lui, oare este și o economie și o prevedere. Când pleacă undeva, el știe că lasă acasă o femeie de bun simț și de inimă, cu trupul sănătos și plin de vigoare; știe că, înapoiindu-se, va găsi totdeauna o dragoste credincioasă și o dulce mângâiere în neajunsurile, în necazurile lui. Știe că va găsi casa în ordine, curată, cu acel aer de sărbătoare ce au căsniciile în care domnește fericirea. Nu poate fi

pentru un tânăr un simțământ mai întărit decât acela pe care-l produce această însoțire a doi inși de bun simț și de inimă, împotriva nenorocirilor și a boalei. Pe măsură ce înaintezi în vârstă, dragostea și fericirea sporesc : munca lui de o parte, economia ei de alta, îi pun în măsură de a-și înfrumuseța interiorul locuinței; fiecare obiect de preț cumpărat, fiecare mobilă nouă, e rezultatul unei jertfe, sacrificiului unei plăceri oarecare, unei mulțumiri care nu e ceva de rând, — aceasta fără a mai vorbi de copii, care cre- ază legături de o tărie extraordinară. În căsniciile care au început modest, bunăstarea se mărește cu vârsta, greutatea scad și bătrânețea e cu desăvârșire fericită, fiindcă nu te poți bucura cum trebuie de siguranță, de liniște, de avere, decât după ce ai muncit timp îndelungat spre a le dobândi.

Omul nu se bucură mult și fără remușcări decât de bunuri plăbite scump și cu eforturi

Nu trebuie dar să șovăi de a te însura de tânăr și deoarece aceasta nu e cu puțină decât renunțând la zestre mare, vei avea avantajul de a-ți alege soția pentru ea însăși, pentru însușirile ei.

De altfel, trebuie să mărturisim că fetele pe care le vor lua mai târziu tinerii noștri, sunt din ce în ce mai puțin bune pentru căsătorie. Creșterea de seră ce primesc, lipsa de exerciții fizice, de aer liber, le fac adesea nedestoinice pentru greutățile unei sarcini. Medicii constată toți într'un glas că s'ar înmulți în mod îngrijorător nesănătatea organelor de naștere

1) Sully Prudhomme. „Fericirea”.

alt* femeii. Apoi, foarte puține mame au curajul sau pu le rea de a-și alăpta singure copiii. Lucru și mai Kmrv, trădăvia în care cele mai multe fete își petrec, anii după ieșirea lor din pensionat, hrana foarte bună ce primesc, lipsa de orice oboseală, seratele atătătoare la care sunt duse, citirea romanelor sentimentale ce li se îngăduie, la care le îndeamnă reclamele din ziare și pe care le găsesc în jurnalele de mode, toate aceste cauze contribuie a le perverti imaginația. Nimeni nu-și dă seama cât de grozave sunt suferințele ascunse ale fetelor trăndave. Mai mult încă, fiind crescute într'o viață de răgaz, nevăzând decât aparențele poleite ale legăturilor din „lumea bună” sigure de altfel de ziua de mâine, ele nu cunosc nimic din realitatea lucrurilor, și își fac despre toate acestea niște idei menite a le produce desamăgiri dureroase, când li se înfățișează realitatea. Ele au cu siguranță, în genere, mai puțin bun simț decât fetele din familiile muncitoare.

Dar, se zice, fetele bogate au superioritatea învățăturii. Văi! Ne facem iluzii mari asupra acestui punct. Ele nu ajung niciodată la o cultură solidă. Pot aduna în memoria

lor multe lucruri, dar nu aşteptaţi dela dănsese eforturi de imaginaţie creatoare. Nu puteţi căpăta dela ele decât foarte greu „personalitatea”. Un inspector general al învăţământului în Franţa, preşedinte de mai mulţi ani al comisiei de capacitate pentru fete, constată lucrul acesta în mai multe din rapoartele lui anuale. De altfel orice ar face, bărbaţii când se însoară sunt aproape întotdeauna cu mult mai înaintaţi din atâtea puncte de vedere, încât ele nu vor putea fi faţă de bărbat, mai ales dacă acesta munceşte şi cugetă, decât niste eleve mediocre. Dar, şi fără mare învăţătură, o femeie înţeleaptă, cu judecata sănătoasă, cu observaţia pătrunzătoare, e nespus de preţioasă pentru un soţ cărturar. El trăeşte din ce în ce mai presus de mediu ; îşi urmăreşte cu răbdare câmpul lui de idei şi la urmă pierde orice punct de atingere cu lumea înconjurătoare. Femeia însă trăeşte cu totul în lumea aceasta. Ea poate face un seceriş bogat de observaţii pe care bărbatul, dispreţuitor de amănunte nu le-ar fi putut vedea. Ea serveşte ca trăsătură de unire între lume şi soţul ei ; câteodată femeia culege dintr'o singură întâmplare un mănunchiu de învăţăminte preţioase din care bărbatul vede numai partea generală. Stuart Mill vorbeşte totdeauna cu multă laudă de doamna Taylor. Dimpotrivă prietenii lui şi în deosebi Bain, afirmă că aceasta era de un spirit foarte vulgar . Ei n'au înţeles că pentru un cugetător ca Mill, închis numai în abstracţiile lui, dacă d-na Taylor avea o judecată pătrunzătoare şi un spirit observator, ea trebuie să-i fi înlesnit, după cum spune însuşi Mill, materialul celor mai frumoase teorii economice ale, lui. Astfel, în a sa „Economie Politică”, Mill laudă spiritul cu desăvârşire practic al femeilor şi darul lor de a deosebi amănuntele. Aceasta este marea înrăurire a d-nei Taylor. Şi pentru un motiv de acelaşi fel, o femeie înzestrată cu un spirit de observaţie întru câtva comun, dar pătrunzător, este cu mult mai preţioasă pentru un cugetător decât un harem întreg de femei savante²⁾. Tânărul închinat muncii intelectuale, s'ar putea însura oricât de timpuriu. Este însă bine înţeles că el nu poate face aceasta îndată după ieşirea din liceu, ori din gimnaziu. În cei câţiva ani ce vor trece el trebuie să lupte pentru a se libera de robia trebu
ii Femeia, zice cu multă dreptate Schopenhauer, e izbîită de un fel de miopie intelectuală, care-i îngăduie, printr'un fel de intuiţie, să vadă lucrurile de aproape cu multă pătrundere. Privirea noastră, dimpotrivă, trece fără a se opri, pe-de-asupra lucrurilor care sar în ochi şi oaută să vadă dincolo de ele. De aceea noi avem trebuinţă să fim conduşi cumva de ele pentru a vedea lucrurile cît mai simplu şi mai repede („Cugetări şi fragmente”)

.intelor fiziologice Aceasta e numai o chestie de tactică ;
rău întreprinsă, înfrângerea e sigură.

III.

Nu trebuie să ne temem, într'o carte scrisă mai ales pentru
tinerii dela optsprezece până la douăzeci și cinci de ani, de
a vorbi despre chestiunea atât de imporatntă a
sensualității. A nu vorbi de un lucru de care au suferit
geniile cele mai nobile ale omenirii, este simplă fătărnicie.
Kant axe în această privință o pagină foarte frumoasă,
înlocuită în traducerea franceză cu mai multe linii de
puncte. Punctele acestea spun multe asupra spiritului
public în privința acestei chestii și când te gândești la
vulgaritatea cuvintelor ce schimbă între dânsii oamenii
„bine crescuți” după masă, când fumează, ar trebui să fii
un nerod pentru a lua drept bună monedă această
pudoare, care nu-i decât fătărnicie, și a nu îndrăzni să spuie
ceea ce este de datoria unui om de inimă să spuie.

E foarte adevărat că sentimentalitatea vagă, produsă de
vârsta pubertății, se transformă curând în sensualitate ;
imaginile nelămurite se deslușesc, dorințele nehotărâte
ajung fapte și studentul, ori se lasă a fi biruit de obiceiuri
rușinoase, ori, cum face minoritatea tinerilor mai
îndrăzneți sau mai bogați, umblă pe la femeile care se
vând.

Urmările acestor stări de lucruri se exagerează de obicei
până într'atâta încât tabloul prea încărcat nu mai
însălmăntă pe nimeni. Nu-i mai puțin adevărat totuși, că
sănătatea se resimte serios de aceste abuzuri. Tinerii care
le săvârșesc, capătă o înfățișare bătrâncioasă, se produce
o înmoiere a spatelui, o slăbiciune musculară vădită, o
greutate în măduva spinării, simptome ascunse și care
sunt trecute cu vederea în vârtejul belșugului animalic .
Culoarea feței se vestejește, frăgezimea dispare, ochii au,
înfațișarea ștearsă, lăncedă; sunt împrejmuiți de un
cearcăn vânat. Trupul începe a se gârbovi, totul arată o
oboseală care, repetându-se adesea, nu întârzie să atace
însăși izvoarele vieții; este întru câtva pregătirea durerilor
de stomac, a nevralgiilor, a îngrășării inimii, a slăbirii
vederii, care încep să amărască viața dela vârsta de

treizeci de ani. Această înrăurire dezastruoasă a sensibilității nu se întinde numai asupra corpului, ci și memoria se tocește într'un chip de necrezut; spiritul își pierde orice mlădie, orice vigoare, abia se mișcă, lănced și cuprins parcă de toropeală. Atenția e slabă, nesigură; zilele trec într'o nepăsare tembelă, într'o moleșală, într'o lene desgustătoare. Îți pierzi mai cu seaimă acea mulțumire bărbătească ce o dă munca; aceasta ajunge o corvadă, de îndată ce-i lipsește răsplata ei firească.

În sfârșit, deprinderea cu plăcerea fizică, înlocuște emoțiile mai dulci și mai trainice ale sufletului prin puternice emoții vulgare. Aceste sguđuri violente ruinează bucuria plăcerilor liniștite. Și, fiindcă plăcerile sexuale sunt scurte și lasă în urma lor oboseală și desgust, ceea ce urmează e ceva trist, posomorit, de o tristețe coplesitoare care te împinge să cauți alte plăceri sgomotoase, brutale, violente. E un cerc vicios descurajator.

E de prisos a se mai adăoga la acest tablou, care nu e de loc încărcat, urmările sociale ale desfrăului, atât de dureroase pentru femei într'o societate ca a noastră pe jumătate barbară încă, de oarece ea asigură tinerilor din clasele bogate nepedepsirea seducerilor și care se silește să facă nevătămatoare urmările destrăbălării cu fetele aruncate în desfrâu.

Cauzele acestei sensibilități sunt mai multe. Am văzut că una e organică. După cum chemarea în conștiință a activității stomacului ia forma suferinței numită foame, după cum chemarea în conștiință a activității organelor respiratoare, e acel simțimânt de înăbușire care se produce cu toată violența îndată ce aerul încetează de a mai pătrunde în plămâni, tot așa există o chemare în conștiință a organelor sexuale, când se îngrămădește în ele fluidul seminal, o chemare brutală, poruncitoare și care printr'o putere nu în deajuns de explicată, turbură jocul regulat al minții, cât timp dorința nu e satisfăcută.

Cu toate acestea, aici nu e ca la foame suferință din cauza lipsei, ci este, dimpotrivă, suferință din cauza belșugului

prea mare. E un prisos de puteri, care trebuiesc cheltuite, dar în fiziologie ca și într'un buget, viramentele de fonduri sunt cu puțință și putem trece la un alt capitol sumele neîntrebuințate. Trebuie să găsim un mijloc de echivalare și oricare ar fi obârșia puterii ce prisosește, oboseala de orice fel ar fi, o risipește și o distruge.

Așa încât, dacă ar rămânea numai lupta împotriva acestei trebuințe, împotriva imboldurilor ei, ar fi o luptă ușoară. Dar această trebuință e întru câțva biciuită, atârțată de o mulțime de cauze care prefac câte odată imboldurile acestea într'o izbucnire de nebunie furioasă, de nelînfrănat, oare te poate face să săvârșești fapte de smintit, fapte criminale chiar.

Cea dintâi cauză atârțătoare stă în regimul nostru alimentar. Cum am mai spus, aproape toți mâncăm prea mult. Hrana noastră e și prea îmbelșugată și prea tare. Cum spune Tolstoi în Sonata Kreuzer, ne hrănim ca niște armăsari. Uitați-vă la acei studenți care se scoală dela masă, roși, congestionați vorbind tare, plini de veselie violentă și spunetți dacă munca intelectuală va fi posibilă tot timpul cât va dura digestia lor anevoioasă și dacă nu va triumfa în ei animalitatea.

La această Cauză de excitație să mai adăugăm șederea îndelungată în bancă, adesea în atmosfera caldă a sălilor de curs, dau pe scaune în aerul greu, îmbăcsit, al cafenelei în timpul iernii; să mai punem apoi somnul prea mult prelungit, care e o cauză sigură de sensualitate întărită, deoarece, după un asemenea somn, voința pare ca topită, bestia stăpânește pe om, fără vreo împotrivire. Spiritul însuși e somnoros și dacă multora li se pare că în aceste ore căldicele, în pat, meditația ar fi rodnică, își fac nu mai închipuirii: limpezimea, agerimea minții simt slabe; ideile cele mai banale par atunci originale și dacă ai voi" să așterni pe hârtie frumoasele gânduri ce evocă dimineața, bagi de seamă că n'ai făcut nimic: pretinsa lucrare a spiritului nu era decât un automatism de gândire fără valoare.

Automatism în adevăr și automatul în noi înseamnă animalul în voie cu instinctele și doriștele lui și cu înclinarea lui firească; ținta alergării gândului lui este plăcerea senzuală, așa încât putem formula ca o regulă fără excepție, cum am spus-o mai sus, că orice tânăr care stă în pat o oră sau mai multe, după ce s'a deșteptat, devine în mod fatal vicios.

La aceste cauze de ordin fizic, să mai adăugăm înrăurirea mediului. Este clar că prietenia cu camarazi mediocri, fără caracter, fără energie, fără moralitate nu poate să fie decât foarte vătămătoare. Și din nenorocire trebuie să mărturisim fără ocol că un număr însemnat de studenți din toate țările, sunt niște simpli derbedei. Se produce între grupele lor un fel de întrecere de smintiți: cei mai nebuni dau tonul celorlalți. La birt, la cele mai multe grupări masa e sgomotoasă; studenții se înfierbântă în discuții ridicole, fără metodă; de aici ies atâtea, gata să sufere sugestiile unor camarazi grosolani și îndrăzneți.

Fuga la berării! Și orgiile încep. După un sdruncin atât de violent nu ești în stare pentru multă vreme să te întorci la munca liniștită și la mulțumirea delicată a cugetării.

Desfrâul acesta, depune un fel de drojdie stricăță, care descompune simți- mintele superioare, atât de nestatornice la un tânăr.

Și dacă acestea ar fi singurele cauze de pierzanie, naturile bune, simple, ar putea la urma urmei să le ocolească. Din nenorocire însă sunt și alte sugestii de ordin mai înalt și sofisme de toată ziua care legitimează cele mai rele excese.

În partea psihologică a acestei cărți am studiat raporturile dintre tendințe și inteligență.

Tendința, oarbă prin ea însăși primește dela intelect o direcție lămurită și din momentul când devine conștientă de scopul și de mijloacele sale, puterea ei se îndoiește. Pe de altă parte, tendința atrage întru câțva și grupează în jurul ei idei de aceeași natură cu dânsa. Ea le împrumută puterea ed și capătă înapoi o putere mărită.

Este aici miad mult decât o alianță strânsă, este o solidaritate atât de mare, încât tot ce slăbește prin una din părți, slăbește și pe cealaltă și tot ce întărește pe una, întărește și pe cealaltă. Aceasta e adevărat mai ales pentru tendințele de ordin sexual. Imaginile au aici o enormă putere de realizare, deoarece înrădesc cu cea mai mare repeziciune organele producătoare. Când tendința este excitată, ea aprinde mintea întreagă și tinde a produce o sugestie violentă aproape halucinantă. Rolul imaginației în pasiunea amoroasă e așa de mare că nu e nevoie să-i mai exagerăm calificarea. Într'un spirit neocupat în deosebi, se poate spune că obiectul principal al „lucrării” automate a gândirii, e felul acesta de dorințe. Și dovadă că dragostea n'a putut fi preocuparea de căpetenie a vieții decât pe la Curți și în „lumea bună” de azi, deoarece oamenii din aceste cercuri trăesc în trândăvia cea mai de plâns. Pentru oamenii muncitori însă ea nu-i decât ceea ce trebuie să fie, ceva pe-de-a-supra trebuinței. De aceea e o mare nenorocire că în această luptă și așa destul de grea, în loc ca studentul să fie sprijinit, încurajat de mediul în care trăește, el nu găsește decât îmboldiri care îl fac să se dea bătut. Cel mai mic accident poate sfărâma aici bara slabă a cărmei și să lase sufletul în voia automatismului pasiunii. Cu conștiința unui tânăr e același lucru ca și cu marea în luna Martie : ea nu-i niciodată liniștită și când s'ar părea că este, o cercetare atentă descoperă frământarea unor valuri puternice, pe care vântul cel mai ușor le poate preface în talazuri uriașe. Ar trebui dar să se ferească oricine cu cea mai mare grijă de tot ce poate stârni o vijelie măcar de o clipă. Dar cum va putea face aceasta, când tânărul trăește în mijlocul unei societăți și a unei literaturi în care mișună atâtea răi de tot felul? Tânărul trăește ca într-o atmosferă care îmbată. În jurul lui totul pare alcătuit pentru a turbura dreapta lui judecată cu privire la plăcerile dragostei. E mai mult decât sigur că marea majoritate a oamenilor „bine crescuți” sunt străini de plăcerile artistice și intelectuale și adesea tot atât de puțin în stare de a simți adânc și într'un chip

durabilii frumusețile naturii ; dimpotrivă plăcerile sensuale pe care le pot gusta nu nu- miad oamenii, dar și aproape toate animalele, nu cer sacrificii prelungite : acestea se dobândesc cu ușurință și, deoarece gesturile delicate dispar foarte curând, nu mai ești în stare de alte plăceri decât de plăcerile grosolane.

În genere rezultatul acestei stări de lucruri e că toate adunările din „lumea bună” simt numai excitații sensuale, mascate cu diferite pretexte : muzică, jocuri scenice, etc. Tânărul care se întoarce dela o serată, intră în modesta lui cameră de student cu imaginația turburată. Între acele lumini, acele dan,- suri, acele toalete provocătoare și camera lui săracă de student, este uh contrast ucigător pentru sănătatea spiritului. Nicio impresie nu e mai descurajatoare pentru dânsul, fiindcă nimic nu l-a obișnuit să facă critica acestor preținse plăceri. El nu s'a pătruns niciodată de adevărul că, bogat cum e în putere și iluzii, nu e în stare să vadă, ceea ce este ; el își făurește, din tot felul de lucruri desperechiate lumea lui exterioară și personagiile pe care le face să se miște după închipuirea lui. Și această halucinație e atât de vie încât se interpune între el și realitatea pe care i-o ascunde. De aceea, nu-i de mirare că, prin contrast, viața lui atât de liniștită, atât de pașnică, atât de liberă, cu adevărat fericită, îi pare nesuferit de monotonă și tristă.

Niciodată bietul student n'a încercat să se adâncească în sine. În educația lui de mai înainte, nimic nu l-a pus în stare să se apere de aceste primejdii. Ba dimpotrivă ! Literatura contemporană, aproape în cea mai mare parte e o glorificare a sexualității. Dacă ar fi să ne luăm după cei mai mulți dintre romancierii și poeții noștri, țința cea mai înaltă, cea mai nobilă ce-și poate propune o ființă omenească e mulțumirea unui instinct care ne pune în

rând cu toate animalele¹). Nu trebuie să ne mai mândrim cu faptele noastre nobile, ci cu o trebuință fiziologică. „Ceea ce Carlyle ura cu mai multă înverșunare la Thackeray, e că dragostea e înfățișată de dânsul în felul francez, ca întinzându-se asupra întregii noastre existențe și formând marea ei interes, în vreme ce, dimpotrivă, lucrul ce se cheamă dragoste, e mărginit la un foarte mic număr de ani din viața omului și chiar în acest timp atât de scurt, nu-i dor.ât unul dintr'o mulțime de lucruri, nemărginit mai importante, de care are a se ocupa omul. Drept vorbind, orice chestie de dragoste e un lucru atât de mic, atât de nelsemnat, un lucru care, într'o epocă de alte griji, într'o epocă eroică, nimeni nu și-ar da osteneala să se mai gândească, cu atât mai puțin să vorbească de aceasta”²).

Și Manzoni scrie : „Eu sunt dintre acei care spun că nu trebuie să vorbești de dragoste în așa fel ca Bă faci sufletele cititorilor să încline spre pasiunea „aceasta ; dragostea e trebuitoare în lumea asta, acțiunea ei nu va lipsi niciodată, dar nu e necesar, nici folositor ca să-ți dai osteneala să o mai cultivi, căci voind să o cultivi, nu faci altceva decât s'o stârmești și *acolo unde nu-i nevoie*. Sumit alte simțiminte de care morala are nevoie și pe care un scriitor ar trebui să se silească, după puterile lui, a le face să pătrundă din ce în ce mai mult în suflete, astfel e mila iubirea aproapelui, blândetea, îngăduința, spiritul de sacrificiu”.

Cuvintele lui Carlyle și ale lui Manzoni simt cuf -vintele cele mai judicioase ce s'au scris asupra acestui subiect atât de important al iubirii. Pe lângă tendința fără rost a literaturii la- îndemâna marelui public, adică a literaturii de mâna a doua, au trecere și o mulțime de sofisme care desarmează mai dinainte pe student în încercările lui de

1 E vorba, cum spume Eminescu, de „**acel instinct atât de van ce le-abalte și la păsări de vre-o două ori pe an**” (n. tr.).

stăpânire de sine. Aceste sofisme se datoresc în cea mai mare parte medicilor. Ei le-au lansat ce acel ton hotărît şi cu acea încredere neclintită pe care o au mulţi dintre dânsii, când înfăţişează ca axiome neîndoelnice nişte judecăţi scoase din inducţiuni cu adevărat copilăreşti. Şi mai întâi ei citează exemplul animalelor, spre a dovedi seria întreagă de trebuinţe fireşti ce au de îndeplinit aceste funcţiuni fiziologice. Ca şi cum largile răstimpuri ale acestei funcţiuni la cea mai mare parte dintre animale nu s'ar îndrepta tocmai împotriva tezei, şi pe de altă parte, n'ar fi tocmai spre onoarea omului de a şti să se deosebească de nişte trebuinţe curat animalice. De altfel ce trebuinţă e aceea de care atâţi oameni au putut să se lipsească ? Şi n'ai dreptul să fi uimit când citeşti în lucrarea unui medic celebru că „iubirea ţine în viaţa omului un loc precumpănitor. Când ajungi la o anumită vârstă, atunci când nu mai poţi avea altă nădejde decât de a nu coborî prea iute povârnişul care duce la bătrâneţe, recunoşti că totul e deşertăciune, afară de iubire!” — iubirea fizică bine înţeles, căci nu e vorba de altceva în tot capitolul. Cum ! toate plăcerile intelectuale şi artistice, iubirea de natură, eforturile pentru îmbunătăţirea soartei săracilor şi a desmoşteniţilor societăţii, iubirea părintească, milostenia, toate acestea nu sunt nimic şi ai da toate acestea pentru o clipă de spasm, oare ne pune la rând cu aproape toate animalele ? Că însuşi Renan a rostit cuvinte la fel, o înţelegem, fiindcă niciodată acest mare stilist n'a avut vreo preocupare umană în studiile lui. Optimismul lui de om mulţumit de sine, semn exterior al unui suflet la urma urmei mediocru, nu găseşte nimic respingător în aceste concepţii. Dar, ca un medic care în toate zilele e în luptă cu suferinţa omenească şi care în toate zilele vede oameni murind, să propovăduiască o asemenea părere, e ceva care te face să incremeneşti!

2 Pasagiu citat de d-na Carlyle.

Să cercetăm cu toții existența noastră, s'o cerce tăm și pe a altora. Nu e oare lucru vădit că la marea majoritate a țăranilor, a lucrătorilor, a tuturor oamenilor care duc o viață sănătoasă, activă, care nu mănâncă în fiecare zi până la indigestie și nu stau douăsprezece ore în pat, la toți aceștia dragostea ocupă o foarte restrânsă parte din preocupările vieții. Că dragostea e totul pentru leneși, aceasta o știm, deoarece pentru ei se fac jurnale și cărți menite să-i ațâțe. Dar cât de aspră le e pedeapsa! La vârsta când acesite plăceri le sunt refuzate, pentru dâșii viața se decolorează și-și pierde orice interes. Părea că în viața noastră dragostea e totul, e însoțită adesea de sofisme tot atât de monstruoase. Castitatea e declarată vătămătoare sănătății ! Cu toate acestea nu se vede ca tagmele de călugări, pentru care castitatea e o regulă neclintită, să fie mai băntuite de boli decât lumea prostituției. Dacă ai închide într-o cameră, fără cărți, fără putință de a lucra pe un tânăr, de bună seamă că sugestia sen- suală ar putea deveni de nebiruit și i-ar pricinui tur- burări grave, nu în sănătatea corpului, ci în inteligența lui. Dar pentru un tânăr activ, energic, su- gestia nu ajunge niciodată să fie de nelînfrănat. Încă odată, viramentele de fond, adică întrebuințarea în alt fel a înclinărilor fiziologice, sunt posibile și munca învinge curând dorințele pasionale. Pe de altă parte primejdiile înfrânării, atât le pro- plematice, nu înseamnă nimic față de urmările excesului contrar. Când numai la Paris sunt două spitale pentru boli de acest fel, când pe fiecare an numărul bolnavilor atinși de înmoierea măduvei spinării și de ataxie locomotrice în urma exceselor, merge crescând, este cel puțin ridicol să vezi pe autorul unei cărți enorme de 1.500 de pagini, proclamând că în- frământarea e vătămătoare sănătății ! Nu e oare vădit că, dimpotrivă, excesele amoroase sunt ruinătoare, pe când înfrânarea dă organismului și inteligenței o vigoare și o plinătate de energie admirabilă ? Și apoi mijlocul de a birui poftele noastre stă oare în a le ceda totdeauna ? Chiar și cei începători în psihologie știu

că principalul caracter al oricăror pofte este un fel de lăcomie, de nesațiu, care se întărește cu atât mai mult cu cât îi cedezi mai ușor. Curios mod de a potoli îndrăzneala dușmanului, acela de a bate în retragere, de cum se ivește ! A spera să potolești poftele sexuale prin îngăduințe, înseamnă a da dovadă mai cu seamă de o foarte mare necunoaștere de sine. Aici a ceda nu înseamnă a potoli, ci a întăra. Spre a înfrâna sensualitatea, trebuie să lupti în contra-i prin toate mijloacele. Dar să lăsăm aceste teorii medicale; ele sunt atât de naive, atât de copilărești, încât nu poți vedea în, acest fapt decât o nouă dovadă de neajunsul radical al studiilor logice, psihologice și morale la cei mai mulți dintre studenții în medicină.

Trebue deci să luptăm împotriva dorințelor. E adevărat că izbânda e grea, ea este însă triumful cel mai mare al stăpânirii de sine. Și când obiceiul e să-ți bați joc de sufletul curat al unui tânăr de douăzeci de ani, când vezi în desfrâu o dovadă de bărbăție, nu-i oare trist să te gândești la ciudata răsturnare a lucrurilor, produsă de acel limbaj de care am vorbit, de formulele găsite gata ? Puterea puterilor, vigoarea curată, voința desrobită, triumfătoare, nu e oare aceea de a rămânea stăpân în lupta împotriva acestui instinct atât de puternic ? Aici e bărbăția, nu aiurea; este în această stăpânire de sine. Biserica are dreptate când vede în castitate garanția cea din urmă de energie a voinței, energie care la rândul-i garantează preotului putința tuturor celorlalte sacrificii.

Dar, dacă izbânda e posibilă, ea nu este ușoară. Aici, ca și în altă parte cu cât cucerirea e mai de invidiat, cu atât ea cere mai multe eforturi și o abilitate stăruitoare. Leacurile sunt felurite, cum sunt și cauzele.

Înainte de toate trebuie să îndepărtezi condițiile care te predispun; trebuie să-ți regulezi cu toată asprimea somnul, să nu te culci decât când ești obosit și să te dai jos din pat îndată ce te-ai trezit ; să te ferești de un pat prea moale, care te îmbie dimineața să stai mult timp trândav. Dacă voința ți-e prea slabă pentru a sări îndată în pat, va trebui

să recurgi la cineva, fie și plătindu-l pentru aceasta, care să te scoale din pat îndată, cu toate protestările. Mai mult încă, studentul va trebui să aibă grijă de hrana lui; să se ferească de mâncăruri care-l încălzesc prea tare, de carne prea multă, de vinuri alese, vinuri tari cu care n'ai ce face la vârsta asta. Lucrul cel mai bun pentru dânsul este să-și ia, pe cât posibil, departe de facultate, o locuință liniștită, veselă, cu aer și soare mult și să mănânce cât mai des acasă, ceva ușor de pregătit, i trebuie să se ferească de a sta prea mult jos; să păstreze în camera lui aer curat, o temperatură mijlocie; să iasă în fiecare seară și să mediteze asupra lucrului de a doua zi, continuându-și plimbarea până ce va obosi; numai atunci să se culce. Aceste plimbări trebuie să și-le impue tânărul pe orice fel de vreme. Un umorist englez observă că ploaia cade totdeauna mai tare și vremea e cu mult mai rea pentru cel ce privește în stradă pe geam decât pentru cine nu se teme să iasă.

Să nu uităm că la tinerii care au un regim alimentar cumpătat și care se țin de regulile unei igiene înțelepte, imboldirile de ordin fiziologic nu sunt nici dese, nici greu de alungat și că lupta împotriva sensibilității ar fi ușoară dacă sugestiilor fizice ne le-ar ajuta stimulările de obârșie intelectuală cu imaginile și cu atenția lor.

Am studiat mai sus cu de-a-mănuntul raporturile strânse între inteligență și pasiune. Pasiunea, oarbă din fire, n'are nicio putere fără ajutorul inteligenței; dacă izbutește să câștige complicitatea acesteia, pasiunea poate să se mărească și să dea naștere, în interesul ei, unei mișcări năvalnice de idei și de sim-țiminte ajutătoare, cărora nu se poate împotrivi nici voința cea mai otelită. Tânărul trebuie să aibă deci grija de a nu da pasiunii ajutorul gândirii sale. De asemenea nu trebuie să uite că, în regulă generală, lupta directă împotriva sensibilității e primejdioasă; orice atenție i se dă, chiar pentru a o combate, o întărește. Aici a avea curaj înseamnă a fugi; a lupta, înseamnă a se înșela, a ataca dușmanul în front înseamnă a fi înfrânt.

Pe când marile cuceriri intelectuale se fac cugetând neconținut asupra lor, izbânzile cele mari asupra sensualității se fac dacă nu ne gândim niciodată la dânsule. Trebuie cu orice preț să împiedicăm întâlnirea ideilor cu ispita care abia se naște; să împiedicăm ca imaginile sensuale care dorm încă în spirit să se deștepte una pe alta ; să ne ferim de a citi romane sau alte publicații cu cuprins pomografic. Este în Diderot o pagină oare face cât înghițirea unei substanțe afrodisiace din cele mai violente. Trebuie să ne ferim de a privi ilustrațiile obscene, mai primejdioase chiar pentru liniștea sufletului decât descrieri atătătoare. Să ne ferim de societatea camarazilor desfrânați; trebuie să prevedem împrejurările, ocaziile până în cele mai mici amănunte ; să nu lăsăm niciodată să fim surprinși de ispite. La început nu e decât o idee fără putere care se furișează în noi. Dacă în acest moment ești cu luare aminte, nimic mai ușor decât să alungi pe nepoftita, dar dacă lași imaginile să se deslușească, dacă simți plăcere a le deștepta și a te învoi cu dânsule, atunci e prea târziu.

Iată de ce leacul
suveran e munca
spiritului : când
gândirea e viu
ocupată, îmboldirile
sfioase ale pasiunii
sunt oprite fără nicio

putere la pragul con-
științei ; să nu li se
acorde nicio
audiență, ele nu pot
să intre decât numai
atunci când spiritul e
neocupat, căci e mult
mai adevărat decât
se crede că trândăvia
e mama viciului. În
clișeele de visare, în
momentele când
mintea e neocupată,
ispita se introduce în

conștiință. Atenția
îndreptându-se
asupra ei, o întărește,
o precizează.
Amintirile întipărite în
memorie se
deșteaptă una pe alta
și astfel ceata de
aliați ai bestiei
sensuale înaintează,
organizându-se din ce
în ce până în
momentul când
voința rațională se

retrage, lăsând câmp liber puterilor animale

.De aceea putem spune fără teamă că ne vom înșela, că leneșul, trândavul, va fi foarte adesea robit sensibilității sale, numai fiindcă golul gândirii lasă conștiința deschisă sugestiilor sensuale, dar și fiindcă un om, un om tânăr mai ales, are nevoie de plăceri, de zguduiri puternice și când aceste plăceri, aceste zguduiri, nu te duc să le ceri dela munca intelectuală, dela distracțiile sănătoase și robuste, e fatal să le ceri mai târziu și mai violente 'dela deprinderile vicioase sau dela desfrâu.

De aceea nu-i de ajuns să fii ou spiritul ocupat pentru a te împotrivi pasiunilor sensuale; trebuie oa această ocupație să aducă ea plăcerea, mulțumirea unei munci rodnice.

Munca risipită în zadar, atenția împrăștiată asupra prea multor obiecte, nu aduce nicio mulțumire, ci dimpotrivă, produce o iritare, o nemulțumire de sine, foarte vădită și aproape tot atât de prielnică deslănțuirii pasiunilor ca și lenea însăși. Numai munca metodică, ordonată, dă gândirii o preocupare puternică, continuă și trainică. Ea aduce mulțumirea pe care o gustă turiștii, simțin- ou-și propria lor vigoare și văzând piscul muntelui apropiindu-se din clipă în clipă. De asemenea, numai munca pune stavilă de granit copleșirii spiritului de către sugestiile sexuale.

Dacă la munca aceasta serioasă, alături și niște deprinderi viguroase, dacă știi să cauți plăcerile ce le-am arătat mai sus, nu mai rămâne pentru a fi salvat decât să dai.

năzuințelor vagi ce le deșteaptă pubertatea, satisfacții precise. Nimic nu e mai ușor la vârsta aceasta fericită dela optsprezece până la douăzeci și cinci de ani decât a te îndrăgosti de natură, cu munții ei, cu marea, cu pădurile ei și a iubi până la pasiune tot ce e frumos, mare, dătător de

curaj, artele frumoase, literatura (literatura cea bună, bine înțeles) știința, fără a mai pune la socoteală orizonturile nouă ce oferă dezvoltarea ideilor sociale, oui vrea să li se devoteze. Cât de bine va fi răsplătit pentru eforturile sale tânărul care va îndeplini un program ca acesta ! Puterea lui mărită, inteligența sa dezvoltată, sensibilitatea cultivată în mod nobil, îi vor crea o viață demnă de invidiat. Chiar înfrângerile suferite nu-i vor răpi nimic din demnitatea bărbătească, deoarece le va gusta amarăciunea și va ști să se ridice cu hotărâre și să reînceapă lupta. Chiar dacă o izbândă deplină nu e cu puțină, nu înseamnă însă a fi biruitor în această luptă dacă nu vei fi și învins adesea și dacă nu-ți vei primi cu inimă voioasă și înfrângerile.

IV.

Trebue să studiem însă mai de aproape cele două forme ce la sensualitatea în viața studentului. Am mai spus-o : mijlocia moralității studenților este mediocră și aceasta se datorește faptului că tinerii sunt aruncați în haosul vre-unui oraș mare, fără supraveghere și fără călăuzire. De aceea un mare număr dintre ei își pierd vioiciunea și puterile în amoruri josnice. Nimeni nu le deschide ochii. Amețiți de noul mediu, mult timp nu sunt în stare să împrăști iluziile naive care servesc de temelie concepției lor despre viața de student. Nimeni nu-i pune să cugete asupra plăcerilor lor și de aceea nu ajung decât foarte târziu să-și dea seama de partea precumpănitoare ce are vanitatea în iubirile lor.

CamaAzii pe care îi văd la birt, n usunt făcuți ca să-i lumineze. Mulți dintre dâșii au metrese și unii, se înșeală ei înșiși, alții, din famfaronadă, exagerează plăcerile situației lor, fără a-și da seama că aceste plăceri sunt foarte îndoielnice și scump plătite. Ei sunt siliți să trăiască în tovărășia unor femei ordinare și neinteligente, cărora trebue să le suferă capriciile, prostiile, îmbufnările și gustul lor de risipă. Aceste flințe dau plăcerea materială, fără nicio mulțumire adevărată. Cea mai mare parte dintre studenți au asemenea amante numai din vanitate, spre a se putea lăuda și a se plimba cu ele. Dacă nu le-ar ține

„pentru galerie”, nu le-ar putea suferi nici opt zile”). Este o lipsă desăvârșită de spirit critic : dacă pui plăcerile materiale și satisfacțiile vanității pe un taler al balanței, pe celălalt ar trebui să pui frumoasele dimineți de lucru rodnic și plăcut, pierdute și înlocuite prin zile întregi de indispoziție, de ruină fizică, de abrutizare. Ar trebui să pui călătoriile atât de instructive, al căror prilej îl pierzi, datoriile de plătit mai târziu, părerile de rău ale vârstei mature și toate mahnirile și înjosirile momentului ce-l trăiești.

Nu-i decât un singur leac : să fugi de primejdii și, dacă e prea târziu, să rupi cu hotărîre, să-ți schimbi mediul, să părăsești pe camarazii a căror înrăurire o crezi primejdioasă, să-ți schimbi la nevoie locuința și chiar cartierul. Trebuie să adapți în gândire, în cuvinte și în fapte-un fel de viață potrivit aceleia care ne face să suferim, dar mai ales trebuie să supunem plăcerile datorite legăturilor cu „femeile de studenți” unui examen critic sever.

Dacă un student ar aplica timp de cincisprezece zile acestor amori trecătoare o bună metodă de prețuire : dacă, după o cercetare amănunțită, ar trece zilnic într-o coloană plăcerile și în cealaltă plictiselile, ar rămânea uimit, văzând rezultatul. Ar fi poate și mai uimit dacă în fiecare seară sau din două în două ore și-ar nota „starea sufletească”. Ar începe să-și dea seama de amăgirea extraordinară care falsifică totalul fiecărei zile și care-l face să creadă că petrece sau a petrecut, când fiecare moment de peste zi, luat în sine, e mai degrabă un moment de plictiseală, de desgust, sau, în cazul cel mai bun, de nepăsare. Rătăcirea se datorește unui fenomen ciudat de auto-sugestie, oare alungă amintirea realității și pune în locu-i o amintire născocită și mincinoasă. Această

1 A se vedea în această privință un frumos capitol în „Testament literar” al lui Maxim de Campe ; „Amurgul”, „Vanitatea”.

pseudo-amintire e o stare în întregime închipuită ; e starea de conștiință *asteptată*, care după o naivă iluzie *ar fi trebuit să existe*, dar care n'a fost niciun moment prezentă în conștiință.

Puterea de iluzie în această privință e atât de mare încât foarte adesea omul nu dă nicio atenție stării prezente, reale a sufletului său, fiindcă această stare reală nu se potrivește cu ceea ce crede el că trebuie să se producă. Ei bine, nicăieri această iluzie nu-i mai puternică și mai vătămătoare decât la student când își prețuește plăcerile ce-i oferă femeile.

O mai spunem odată : aproape toate clipele petrecute în aceste nenorocite momente cu creierul îmbăcsit de idei vulgare și neghioabe, pline de capricii de nesuferit, sunt în sine neplăcute, iar suma acestor momnete neplăcute, se transformă într'o amintire plăcută numai sub înrăurirea vanității.

Nu ne temem a repeta : nu se ține socoteală nici de timpul risipit, nici de banii cheltuiți prostesște, nici de ruina intelectuală, care urmează după abuzuri; nu te gândești la mulțumirile jertfite, la muzeele ce ai fi putut vizita, la cărțile alese ce ai fi putut citi; uiți sacrificiul unor conversații inteligente, a unei plimbări cu niște buni amici; nu te gândești că des- gustul care te cuprinde în urma orgiei, este unul din cele mai triste ale existenței și din cele mai vrednice de dispreț; nu te gândești că te lipsești în timpul vacanței de o călătorie în Alpi, în Pirinei sau în Bretania ; uiți că pumai cu pretul câtorva nopți de toropeală ai fi putut face o călătorie în Belgia, în Olanda, pe malul Rinului sau în Italia ; nu te gândești deloc la secerișul bogat de amintiri ce le înmagazinează în memorie călătoriile la vârsta de douăzeci de ani, amintiri pe care le rechemi mai târziu și care dau atâta farmec zilelor de tristețe și de griji plictisitoare. Mai pierzi pd lângă acestea cărțile frumoase de artă și descrierile de călătorii, gravurile, tablourile; tovarăși credincioși de toată viața, pe care i-ai avea la îndemână în timpul lungilor seri de iarnă, dar pe care nu le cumperi.

însăși vanitatea, mulțumită de această nevoie de a se afișa, e de calitate cu totul inferioară. Ea nu prețuiește de bună seamă cât mândria succeselor datorite muncii, nici chiar cât miile de vanități scuzabile ale studentului, mândru de a-și arăta modestele lui comori artistice, sau de a-și povesti călătoriile. Vieța studentului care „petrece”, este dar o viață îngrozitor de monotonă, îngrozitor de steapă și pe lângă acestea, neroadă, neroadă până la des gust.

V.
Urmările sociale ale prostituției sunt din cele mai nenorocite ; viața atât de tristă numită, prin răstălmăcire de sigur, „viața veselă”, pregătește pe tineri la o morală din cele mai proaste și adesea la o grozăvie uitare de sine. În sfârșit primejdiile care amenință sănătatea studentului, sunt atât de mari și e atât de durabilă restrângerea ce va avea asupra anilor următori risipa de bani și de timp, încât pentru toate motivele acestea, credem că nu e nevoie să mai arătăm cât sunt de reprobabile aceste obișnuințe vicioase.

Trebue să mai vorbim încă de un viciu din-cele mai urâte și mai grave. E vorba de un viciu care n'are prin el însuși nimic atrăgător ; nicio chestie de vanitate nu vine să falsifice prețuirea plăcerilor ce înlesnește acest viciu. Este pur și simplu un viciu și un viciu rușinos care se ascunde, e fără îndoială un beteșug, o stare patologică foarte lămurită, un viciu care celui ce-i cade victimă îl pricinuește numai păreri de rău. Toate aceste motive fac ca tratamentul să fie simplu, vindecarea sigură. Niciun sofism nu acoperă urăciunea acestei obișnuințe. Niciun romancier, niciun poet nu i-a cântat până acum, după cât știu, deliciile și gloria. Niciun tată de familie nu spune fiului său: „du-te, fă și tu așa, tineretă; tineretul trebue să-și trăiască viața !” Lucru ciudat: nu se vede nici ca acest viciu să fie încurajat de d-nii medici, după ce au afirmat că desfrăul e necesar sănătății. Numai dragostea, așa numita dragoste cu o vădită inconsecvență, se declară împotriva acestei forme simple, atât de economică și atât de sigură

a amorului fizic. Dacă îndeplinirea funcțiilor fiziologice este sfântă, nu s'ar putea explica excluderea acestei satisfacții, singură la îndemâna studenților timizi, săraci sau sluiți. Nu se poate trage din purtarea lor un blam împotriva acestui viciu, care nu face decât să vatăme sănătatea generală a celui care o practică ; nu dă naștere la boli sexuale, nu face alte victime afară de dânsul, nu lasă copii abandonati, nu pricinuește nici sinucideri, nici drame familiare. Nenorocitul student căzut pradă acestui viciu nu lasă, când iese din facultate, pe nimeni care să-l blesteme toată viața

E sigur că cel atins de această boală e redus la propriile lui senzații, fără amestec de sentimente străine lui. Aceasta face ca lupta să fie, nu vom zice ușoară, ci cu puțință. Și aici trebuința e puțin lucru, e cu puțință să operezi, cum am mai spus, „un virament de fonduri” și să treci la alt capitol din buget prisosul de putere. Tot răul vine din imaginație, de acea lucrul cel mai cuminte e ca odată ce o asemenea sugestie ți se ridică în conștiință și te simți învins de mai înainte să pleci și să-ți cauți societatea sau să te așterni la lucru cu bărbăție. Mai cu seamă aici lupta directă e primejdioasă și poți birui numai fugind. Trebuie să-ți vezi de drum, după cum faci când te latră câinii, și care te latră cu atât mai mult cu cât le dai mai multă atenție. Dacă izbânda desăvârșită e cu neputință, trebuie cel puțin să te silești să faci ca înfrângerile să fie cât mai rare cu puțință, mai îndepărtate unele de altele. Să adăugăm că principala cauză a acestui viciu e tot pustiul minții, care lasă ca sugestiile să capete toată puterea, cum și lipsa de imbolduri sănătoase și puternice. Lucrul cel mai bun este deci și de astă dată munca metodică, adică rodnică și voioasă și o viață bogată în plăceri active și energice.

CAPITOLUL, 8 Dușmanii ce trebuesc

combătuți: camarazii, etc.

Terminând partea principală a lucrării noastre, ne rămâne acum să trecem repede în revistă primejdile secundare care amenință munca studentului întâia lui datorie este evident să-și aleagă cu îngrijire camarazii. Sub masca de prițeni va găsi în jurul său pe cei mai mari dușmani ai viitorului lui. În primul rând un oarecare număr de tineri bogați, care răzgâiați de acasă, deprinși cu o viață de lenovie și neavând grija zilei de mâine, își pierd prostetețea tineretea pregătindu-și astfel nimicnicia vârstei mature și care, silțiți să-și mărturisească șle-și că sunt oarecum de disprețuit, își bat joc de sârgu- ința celor muncitori, pentru a-și ascunde acest dispreț propriu.

Este însă și un altfel de tineri și mai de temut și care încă de prin liceu își exercită înrăurirea lor nenorocită. Aceștia sunt cei pesimiști din cauza slăbiciunii lor, cei descurajați înainte de luptă. Ca toți neputincioșii, ei sumit peste măsură de invidioși, fătarnici și de o gelozie josnică.

Această stare urâcioasă de spirit face din ei prozelții ai unei anumite credințe, apostoli răbdători și plini de stăruință. Scopul lor pare a fi de a descuraja bunele voințe ; ei exercită în fiecare clipă o acțiune moleșitoare. Pândind slăbiciunile fiecăruia, ajung la urmă să câștige o înrăurire vătămătoare. Conștiinți de slăbiciunea și de tristul viitor ce-i așteaptă, găsesc un fel de plăcere să împiedice pe alții dela orice eforturi.

Alții dintre ei sunt simpli leneși, oare vor îndemna, vor sfătui pe camarazii lor de a nu face nimic ; vor căuta să-i atragă la berării, le vor înlesni ocaziile de desfrâu. Studenții francezi sunt cu mult superiori în unele privințe altor studenți, închiși cu grijă în societățile ce-și formează și care le iau orice inițiativă, orice independență, indemnându-i adesea să bea fără măsură. Francezii sunt mai cumpătați și mai stăpâni pe sine, dar în cea mai mare parte ei se laudă numai cu libertatea de care se bucură.

De fapt, deși lăsați de capul lor într'un oraș mare, ei poartă pretutindeni cu dâșii un simț de supunere foarte aspru, un fel de robie ce-și impun, fiindcă au acest simțământ într'înși. Vanitatea atât de mare la douăzeci de

ani îi face să se supuie fără murmur opiniei publice, adică opiniei unor camarazi, care pot fi cel mai răi derbedei, dar prin îndrăzneala lor își iau aere de autoritate; se infățișează ca oameni siguri de sine. Își iau un ton care nu admite răspuns și se folosesc de termeni violenți pentru a vesteji purtarea cuminte și cinstită a celor buni. Acești îndrăzneți au totdeauna toate calitățile care impun voințelor slabe și dau tonul tuturor acelora care vin în atingere cu dâșii. Autoritatea lor se mărește prin puterea ce le dau ucenicii ademenți care primesc orbește o viață de plăceri, viața cea mai oboitoare, cea mai pustie, cea mai neghioabă ce-și poate închipui cineva, ca fiind adevărata viață de student. Ei își ruinează astfel sănătatea și inteligența, spre a fi pe placul acelora pe care îi admira până într'atâta încât îi imită în modul cel mai slugarnic. „Dacă ne-am mărgini numai la viciile noastre proprii, observă Chesterfield, puțini oameni ar fi așa de vicioși cum sunt”¹⁾. „A te distinge, a străluci, ca tinerii care duc o viață de plăceri” înseamnă, după cum spune același autor, „a străluci ca un lemn putred în întuneric”. Un tânăr cu adevărat independent, e acela care respinge asemenea sugestii, care știe să dea acestui fel de fericire numele ei adevărat de corvadă oboitoare și primejdioasă. El știe să refuze îndemnuri de acest fel, politicos, dar nestrămutat. Nu se va lăsa a fi luat în răs, se va feri de orice încercare de discuție asupra muncii și asupra chestiilor de plăcere, el cunoscând în această privință soluția cea mai adevărată. Știe că marea majoritate a camarazilor săi nu s'au gândit niciodată la cărmuirea propriei lor vieți; știe că aceștia sunt duși ca de un vârtej, ca niște jucării inconstiente, aruncați în toate direcțiile de puterile exterioare, iar părerii lor nu-i dă mai multă importanță decât dă un medic alienist dese- chilibraților pe care-i examinează. Cum adică, fiindcă acești tineri au niște prejudecăți absurde, acei care-și dau seama de

1 Scrisorile lui Chesterfield către fiul său.

această absurditate, trebuie să se supună felului lor de a vedea, să-și sacrifice libertatea, sănătatea, mulțumirile rodnice ale muncii, spre a nu le auzi ironiile, batjocurile și a merita bunăvoința sau chiar admirația lor ? Știind că plăcerile acelor tineri nu sunt decât oboseală și buimăcare, e bine oare să se amestece în gălăgia lor ? Știind că viața lor de toaite zilele nu e decât un canal de scurgere a mediocrității și a grosolăniilor gloatei, vor suferi autoritatea epitetelor, a asociațiilor lor de cuvinte, de formule, de preținse axiome care servesc numai să legitimeze triumful bestiei din om asupra voinței raționale ?

Niciodată tânărul sănătos la trup și la minte nu va primi o asemenea lepădare de sine. Mai bine să fugă de căzărmiile studentești, să-și caute într-o mahala depărtată o locuință care să-l puie la adăpost de camarazii care n'au nicio treabă ; o odaie drăgălașă curată, aranjată cu gust, înveselită de lumina soarelui și de verdeață, dacă se poate ; trebuie să caute tovărășia unor oameni superiori, să viziteze pe profesorii săi, să-l puie în curent cu lucrările lui, cu necazurile și cu nădejdiile lui, căutând printre dânșii un fel de director de conștiință. În locul berăriei și cafenelei să viziteze metodic muzeele sau să se plimbe la țară, ori să stea de vorbă acasă cu vreun amic cu judecată sănătoasă și spirit înalt.

Cât despre atitudinea studentului față de societățile de camarazi, aceasta trebuie să fie de o simpatie desăvârșită. Cei mai mulți tineri nu pot decât să câștige părăsind oafeneaua pentru adunările studentești ; vor găsi de sigur acolo un mediu cam mediocru, dar se pot găsi și elemente superioare cu care vor lega cunoștință și se vor împrieteni. Singura primejdie foarte mare, pentru student, dar nu mai mare decât viața de cafenea, sunt acele deprinderi care-și înfig adânc rădăcinile în reguinile întunecoase ale activității noastre și încet, încet îi stăpânesc întreaga voință oprind-o pe loc, întocmai cum Gulliver a fost ținut de pământ cu mii de legături prin firle lui de păr pe care piticii le legaseră de -țărui mici în pământ.

Din când în când studentul e nevoit să primească imboldurile camarazilor ; trebuie „să-și facă partida” obișnuită care, în săli adesea pline de fum de tutun și într-o nemișcare vătămătoare, îi consumă orele, datorite plimbării în aer liber. O altă primejdie foarte mare e grămada de ziare și de reviste care împrăstie spiritul, îl respiră și prin umare îi nimicesc puterile. Gândirea capătă o ațătare, o înfrigurare, întocmai ca acele pe care le dau corpului diferitele stimulente și această ațătare a spiritului, este îndoit de ruinătoare ; ruinătoare prin ea însăși și prin sterilitatea ulterioară. Cine nu-i rău dispus și enervat după citirea a opt sau zece ziaire și cine n'a fost îndemnat să compare oboseala nervoasă, dăunătoare sănătății, care urmează după această citire cu mulțumirea viguroasă și adânc simțită ce ți-o dă munca metodică, rodnică și folositoare.

Se cere o condiție : tânărul să rămână stăpân pe sine, această citire de ziare să nu devie o deprindere păgubitoare, o risipire a puterilor mintale ; studentul poate găsi acasă la dânsul o distracție mai folositoare și mai odihnitoare, de pildă voia bună și râsetele unor camarazi veseli și chiar discuțiile sugestive. Sunt destule posibilități de a se găsi elementele bune ale unei societăți de camarazi aleși. După cum tiparul a desorbit inteligenta, punând la îndemâna spiritelor independente operele marelor genii ale tuturor timpurilor, asociațiile de studenți desrobesc pe fiecare din ei de legăturile banale dela birt, de întâlnirile întâmplătoare și-l pun în atingere cu spirite și caractere foarte diferite unul de altul și printre care pot găsi amici după inima lor. Fără aceste asociații, relațiile ar fi rămas o chestie de noroc. Aceste „expoziții de suflete”, cum se numesc asociațiile de tineri, îngăduie grupările de spirite și caractere simpatice, fie prin asemănare, fie prin contrast, grupări trebuitoare educației de sine, după cum vom vedea»

Cât despre relațiile cu „lumea mare”, studentul nu poate câștiga de aici decât ceea ce se numește o purtare „desghețată” și acel lustru de „distingție” ; acesta e

singurul folos ce poate trage. Ceea ce se cheamă „lume”, mai ales în provincie, nu e o societate menită să oțelească inteligența nici caracterul. Morala e acolo de o inferioritate înrădăcinată și de o fătărnice fără margini. Banul legitimează totul. Singura religie este adorația slugarnică a bogăției. Tânărul nu poate primi aici vreo lecție mai presus de nivelul mijlociu, foarte coborât, al conștiințelor ; de bună seamă că nu primește acolo nicio lecție de cumpătare. Nu se poate învăța în această lume nici a stima superioritatea inteligenței sau a caracterului. Din cauza lipsei de orice cultură temeinică, oamenii de lume sunt strâns legați de prejudecățile stăpânitoare. Prostia fiind molipsitoare, nu trebuie mult timp ca tânărul care frecventează această societate să vadă cum se spulberă ideile lui cele mai scumpe și ceea ce este mai grav, el va ajunge să-și bată joc de generoasa lui indignare de altădată împotriva unei stări sociale defectuoase și de setea lui de dreptate și de sacrificiu. Lumea îl va modela în curând pe acest tânăr după tipicul ei: nepăsător față de tot ce nu e grija de carieră. Îl va lua orice adevărată rațiune de a trăi și va seca într'însul izvorul entuziasmului. Se va chema că a progresat, când va fi ajuns unul din acei oameni care „privesc totdeauna, ascultă, dar nu cugetă niciodată”, pe care Mariveaux¹⁾ îi compară cu drept cuvânt cu niște oameni care și-ar petrece viața numai la fereastră. Se va chema că a progresat când va ajunge să trăiască fără a se interesa de nimic ; siluit, spre a-și ascunde sie-și pustiul grozav de plătitor al existenței sale, să se supui îndatoririlor tiranice care fac din viața omului de lume veață cea mai plicticoasă și mai neroadă totdeauna, ce se poate închipui și de o monotonie pentru care nu se găsește leac. Orice discuție asupra unor lucruri care ar produce păreri deosebite, trec drept semnul unei educații rele și convorbirea nu se învârtă decât asupra unor nimicim.

1 „Vieța Marianei” partea V-ă.

Un tânăr inteligent și de caracter, e străin pentru dânsii; nu numai că-și pierde astfel vremea degeaba dar își lasă acolo totdeauna ceva din vigoarea lui morală. E de o mie de ori mai folositoare convorbirea cu camarazii; ciocnirea violentă a părerilor, discuțiile, ca ale eroilor lui Omer, presărate cu observații spirituale pasionate.

CAPITOLUL DI Dușmanii ce avem de combătut:

sofisme le neșilor. I.

Lenea, ca toate patimile, caută a se legitima prin inteligență. Și fiindcă cea mai mare parte dintre oamenii mici nu încearcă să combată tendințele inferioare din ei, putem prevedea că axiomele solemne, dicționele cu aere grozave, nu vor lipsi pentru a scuza și chiar a preamări pe leneși.

Am studiat până acum și sperăm că am sguduit definitiv credința în neschimbarea caracterului primit la naștere. Am văzut în această naivă teorie un exemplu al puterii ce au cuvintele de a ne face să credem în unitatea lucrurilor pe care le indică ; nu vom mai vorbi despre această credință decât numai spre a observa ce puternic sprijin dă ea molicunii și lenei noastre. Ea și-a găsit poate principiul sprijin al puterii sale în revolta noastră împotriva încetinelei cuceririi de noi înșine și, printr-o justă răsplată ea dă lenei noastre înșutit puterea ce a împrumutat dela dânsa. Această teorie nu e de altfel decât unul din ajutoarele ce le găsește lenea în arsenalul maximelor născocite de partizanii ei. Diavolul, zice o fabulă de demult, e silit să-și varieze ademenirile, spre a ispiti pe ceilalți vicioși, pentru leneși însă nu-i nevoie de așa ceva. Ei înhață și înghit momelile cele mai grosolane și înfricoșatul pescuitor e sigur că va prinde ceva de fiecare dată. Într'adevăr nicio pasiune nu-i mai grăbită a primi îndreptățirile cele mai false, cele mai naive.

E o plângere generală printre studenți : cei care sunt siliți, spre a putea trăi, să primească o funcție de pedagog sau de profesor la vreun institut sau de meditari în familie,

chiar și acei care trebuie să dea câteva lecții, declară pe întrecute că munca materială îi absoarbe. Timpul este însă totdeauna bun platnic pentru cei ce știu ce să facă cu dânsul. E cu neputință ca în cele douăzeci și patru de ore ce trec de pe o zi la alta, să nu poți găsi cele patru ore necesare și care sunt de ajuns oricui pentru o temeinică cultură intelectuală. Sunt de ajuns câteva ore pe zi dacă ai grijă să-ți păstrezi pentru studiu timpul în care spiritul e stăpân pe toată vigoarea, pe toate resursele tale. Dacă pe lângă aceste ore de atenție încordată mai adaugi, pentru însemnarea notelor, copierea lor, punerea în regulă a materiei, întrebuințarea momentelor care de obicei se pierd prosteste, vom vedea că nu e nicio carieră care să nu îngăduie, pe lângă împlinirea obligațiilor acelei cariere, cea mai largă dezvoltare a spiritului. Cu atât mai mult cu cât, după cum am văzut, profesiunile mai puțin tipice în aparență, ca advocatura, medicina, profesoratul, după câțva timp încetează aproape cu desăvârșire a pune la contribuție inteligența. După câțiva ani, profesorul își știe cursul; avocatul și medicul nu mai dau decât foarte rar de vreun caz nou. Aceasta și explică cum în posturile cele mai înalte găsești oameni neremarcabili în specialitatea lor, care fără a-și da seama și-au lăsat facultățile superioare să ruginască din lipsă de exercițiu; care, în afară de ocupațiile lor obligatorii, sunt de o prostie care te pune în uimire. Oboseala profesorului, între alții, nu e cât de puțin de natură intelectuală. Ea provine din istovirea mușchilor, care contribuie la rostirea cuvintelor și fiindcă mușchii aceștia formează un grup restrâns, se obosesc repede. Dar această oboseală locală n'are decât o înrăurire slabă asupra stării puterilor generale și nu exclude de loc puțința muncii intelectuale. De altfel mulți oameni recunosc, când îi strângi cu ușa, că ar putea găsi trei sau patru ore pe zi pentru studiu, dar, zic ei, pentru cât este de făcut, ar trebui să lucreze nu trei, ci șase ore pe zi și atunci preferă să nu facă nimic. Dar cine nu face asemenea socoteli de om leneș și se pune la lucru harnic, studiind câte trei ore pe zi, va vedea, lucrând, că e

tot una dacă lucrează cineva șase luni câte trei ore pe zi ori trei luni câte șase ore pe zi, aceasta însă numai în privința lucrului nu și în privința urmărilor, căci, după cum spune Leibnitz „spiritul nostru departe de a se oțeli prin prisosul de muncă, dimpotrivă se tocește”. Alți leneși recunosc că timpul nu le lipsește, dar zic ei, e nefolositor să te așezi la lucru când nu ești dispus. Spiritul greoiu, somnoros, nu face nimic de seamă. De aceea, adaugă ei, am renunțat de a mai lucra dimineața, când pierdem o mulțime de timp până ce ne apucăm de lucru. Este o profundă eroare, dacă ai dormit bine, poți *totdeauna*, silindu-te, să te apuci de lucru, după un sfert de oră. N'am văzut: niciodată un tânăr, dacă a dormit bine noaptea, să nu fie răsplătit printr'o muncă rodnică, pentru stăruința lui împotriva acestei somnolențe matinale ; inteligența se deșteaptă curând, se mișcă cu înlesnire, iar această pretinsă toropeală a inteligenței nu-i altceva decât toropeala voinței.

II.

Nu putem trece în revistă toate sofismele lenei. Dar, într'o carte menită a folosi tinerilor care muncesc, trebuie să relevăm una din axiomele cele mai vătămătoare; o axiomă enunțată, formulată cu multă ușurință de oameni care sunt departe de a-și da seama de ravagiile ce pricinuesc cuvintele lor.

Tinerii care vor să
muncească și pe care
condițiile lor de
vieață îi silesc să stea
în vreun orășel, sunt

descurajați dinainte,
auzind cum se repetă
peste tot locul că
munca intelectuală
nu e cu puțință decât
în universitățile cele
mari. În Franța se
aude adesea
spunându-se că
munca nu-i cu puțință
decât la Paris. Nu se
poate ceva mai
nenorocit și mai
descurajator decât

această afirmație
repetată solemn de
oameni de talent. Ea
nu conține decât o
foarte mică parte de
adevăr. Orice
autoritate s'ar putea
cita spre a o sprijini, e
cu desăvârșire falsă

.Mai întâi are împotriva-i faptele. Cea mai mare parte
dintre cugetătorii cei mari și-au desăvârșit concepțiile în
singurătate. Descartes, Spinoza, Kant, Rousseau, Darwin,
Stuart Mill, Renouvier, Spencer, Tolstoi, care au schimbat
cugetarea omenirii asupra atâtor lucruri, își dator esc
singurătății cele mai multe din izbânzile lor. Și într'adevăr,
în natura muncii intelectuale nu e nimic care să aibă
nevoie de sederea în Capitală. Că în Franța numai Parisul
consfințește talentele, că numai el poate organiza în jurul
omului care a biruit, o reclamă mereu reînnoită, o credem.
Din cauza centralizării noastre peste măsură, atenția
întreagă ne este. Îndreptată în spre Paris și numai în acest
focar, spre care se îndreaptă privirile tuturor, reputațiile
devin răsunătoare. Dar acest privilegiu nu este numai al
talentului în special; deoarece și un ucigaș vestit oarecare,

se bucură de o reclamă la fel cu a unui scriitor, ale cărui opere vor dura veacuri. Afară de acestea dacă Parisul este trebuitor pentru a pune în lumină numele celebre nu este de loc trebuitor și în timpul lungii perioade de muncă, de eforturi care trebuie să premeagă primelor succese. Că au unii neapărată nevoie de Paris, fizicienii, psihofizicienii, care au trebuință de laboratoare, aceasta nu e de loc dovedit și ar înceta cu desăvârșire de a fi adevărat, dacă facultățile ridicate la rangul de universități cu dreptul dea avea și a-și procura anumite lucruri, și-ar putea desvolta mai mult instalațiile lor¹⁾. Aceste universități ar aduce o nouă dovadă de legea formulată de Haegel, marele naturalist german, că produsele științifice ale universităților sunt în proporție inversă cu mărimea lor. Și aceasta din cauză că în știință, ca și aiurea, vigoarea spiritului, inițiativa, pasiunea cercetării, pot înlocui ajutoarele materiale și pot face minuni cu mijloace puține, pe când cu laboratoarele strălucite, puterea gândirii rămâne sterilă. Ceea ce e important deci în aceasta, e de a avea entuziasmul oare, acesta face lucrările cele mari. Un laborator nu ne servește decât pentru *verificarea* ideilor preconcepute ; ideea este descoperirea și nu aparatul sugerează idei. În afară de ramurile științei rămâne istoria care are nevoie de documente, și care trebuie să le cercetezi acolo unde se găsesc, dar filosofia, literatura, filosofia istoriei și, dintre științe, matematicile, zoologia, chimia vegetală, geologia, au ele oare nevoie neapărată de șederea într'un oraș mare ? Dacă talentul nu stă atât în absorbirea multor materii, cât în asimilarea materiilor alese și dacă spiritele de valoare se disting mai cu seamă prin puterea lor de a organiza faptele observate

1 E locul a se exprima surprinderea și mahnirea că un proiect al senatorului Liard, privitor la universitățile regionale, a fost respins de Senat, în urma intervenției unui fost profesor de filosofie, d-l Challemeil-Lacourt. Acest pro-

sau culese și a le da vieată, cine nu vede că după cercetările noastre în bibliotecă, trebuie să urmeze perioade lungi de meditație și de liniște ? Chiar bibliotecile acestea atât de mari, au serioase neajunsuri. Cu înlesnirea de a vedea ceea ce înaintașii noștri au gândit despre chestiunile care ne interesează, ajungem a pierde obiceiul de a gândi prin noi înșine. Și cum nicio putere nu slăbește mai curând din lipsă de exerciții decât puterea sfortării personale, ajungem foarte repede a înlocui totdeauna și pretutindeni eforturile de cercetări active, personale, prin eforturi de memorie. Mai totdeauna capacitatea de gândire personală e invers propor- țională cu bogăția ajutoarelor ce ni le pune la îndemână mediul în care trăim. Pentru aceste motive, studenții înzestrați cu o memorie foarte bună, sunt totdeauna inferiori camarazilor lor, mai puțin înzestrați. Aceștia din urmă, neîncredători în capacitatea lor de ținare în memorie, recurg la ea cât se poate de puțin. Ei fac o alegere scrupuloasă a materiilor pe care repetiția ne-o va introduce în memorie, nu-i încredințează decât ce-i este esențial, lăsând ca uitarea să secere tot ce-i întâmplător. Și apoi e nevoie ca ceea ce e esențial să se organizeze repede și temeinic. O asemenea memorie e ca- un fel de armată de elită puternic „încadrată”. De aceea tânărul care n'are la îndemână marile biblioteci, să se înconjure numai de cărți alese cu cea mai mare îngrijire, să le citească cu luare aminte, să mediteze asupra lor, supunându-le criticei, înlocuind ceea ce lipsește prin observația personală și prin eforturi de pătrundere care ștelesc minunat spiritul *).

lect urmărea să asigure libertatea profesorilor diferitelor facultăți, liberând cu desăvârșire gândirea științifică de orice ingerințe străine și, mai mult, era un minunat mijloc de des- centralizare intelectuală.

Liniștea meditativă e
numai decât
trebuitoare pentru
lucrarea de
organizare de care
vorbim și e greu să ai
la Paris această
liniște. Pe lângă că nu
vei avea niciodată
aici acea liniște
desăvârșită pe care o
găsești la țară și unde
să „auzi întru câtva
gândurile”, ca să

zicem așa, dar și
mediul igienic al ma-
relui oraș e din cele
mai puțin prielnice.
Orizontul dinaintea
ferestrei tale, astupat
de mulțimea coșurilor
de fabrici și a
tuburilor de aerisire a
canalu- rilor, acest
mediu nefiresc și de
supra-excitație, acea-
stă ședere pe loc, fie
din plăcere, fie pentru

studiu, totul contribue la ruina sănătății

.Mai mult încă, la Paris ajungi la urmă să capeți ceva din sbuciumul gol care e un fel de caracteristică a acelor care locuiesc în orașele mari. Sunt aici prea multe impresii care fierb în jurul tău. Și în sbuciumul acesta ajungi la urmă de-ți pierzi mult din personalitatea ta. Atenția se îndreaptă mereu asupra lucrurilor mici, aceasta tocmai din cauză că e greu să te reculegi în goana aceasta, și fiindcă ești prea supus model. Mai adaugă că însuși lucrul are aici ceva înfrigurat și nesănătos. Spre a te convinge n'ai decât să citești ancheta foarte instructivă și foarte sinceră făcută de Huret¹⁾ și vei vedea cât de mult se resimte starea muncitorilor intelectuali de toate cauzele de ațătare dimprejur. Vei vedea urmările viețuirii într'un mediu de enervați și te va cuprinde mila pentru suferințele acestor tineri care ajung la urma urmei foarte nenorociți. Când vedem deci câtă enervare poate produce șederea în strâmtoare, la catul al patrulea, într'o stradă plină de gălăgie, departe de câmp și de pădure, se pune în adevăr întrebarea ce ar putea să adauge starea de lucruri valorii intelectuale a unui tânăr?

Să nu mi se vorbească de societatea în care intri la Paris. Din fundul unui sățior poți fi în atingere cele mai înalte spirite contemporane. Pentru aceasta n'ai decât să le cumperi volumele²⁾. Acești oameni mari punând în operele ce scriu tot geniul lor și fiindcă de obicei nu le place să vorbească de lucrările ce pregătesc, ei socotesc prezența,

1 Jules Huret, „Anchetă asupra evoluției literare”.

societatea altora numai ca o întrerupere, fie și plăcută, dela lucru și de aceea folosul intelectual pe oare un tânăr l-ar putea trage din contactul cu dânsii, e tot atât de neînsemnat pe cât de mare ar putea fi acela ce l-ar trage din meditația asupra lucrărilor lor. Folioasele însemnate ce poate avea un tânăr hotărât și de talent din atare legături, este numai nobila răvnă pt. «-are o simți pipăind întru câțva rezultatele unei vieți de muncă. Dar astfel de legături sunt privilegiul unei foarte mici minorități. Singurul câștig însemnat și care este de prețuit, al șederii la Paris, este cultura estetică ce o poți căpăta : muzică, pictură, sculptură, oratorie ; pentru toate acestea găsești în adevăr în acest uriaș oraș minunat o inițiere artistică, care în cele mai multe orașe din provincie lipsește. Dar, odată căpătată această inițiere, provincia pune la îndemâna muncitorului intelectual multe mijloace, dacă va ști să le întrebuițeze cu folos.

De altfel a fi provincial nu înseamnă a locui în- tr'un sătșor, reședință de subprefectură. Poate să fie cineva provincial la Paris, căci dacă acest nume are vreun înțeles, nu poate însemna altceva decât lipsa oricărei preocupări superioare. Provincialul e omul a cărui minte e plină numai cu intrigi fără însemnătate, care în viață nu găsește altceva decât să mănânce, să bea, să doarmă și să câștige parale ; e burtă-verdele care n'are altă treabă mai bună decât să fumeze și să joace cărți, să facă glume grosolane cu oamenii de același nivel), dar dacă în provincie fie chiar și într'un sat, un tânăr are simțul naturii și dacă stă în legătură cu cei mai mari cugetători, mai mult decât sigur că nu merită le loc epitetul cu sens insultător de „provincial”.

Și câte compensații nu oferă această depărtare de centrele mari ! Câțiva autori au asemănat orașelele cu niște mănăstiri. Și în adevăr găsești în multe din aceste localități o liniște, o tăcere religioasă ; îți poți urmări aici mersul gândirii, fără a fi mereu distrat de mediul înconjurător. Nu mai e acea împrăștiere a spiritului. Trăești

adâncit în tine ; te bucuri de gândirea ta. În această liniște neturburată, impresiile fiind mai rare, ele câștigă în adâncime. Ideile se deșteaptă unele pe altele, se grupează după înruderile lor ; amintirile își recapătă viața, iar creșterea înceată, liniștită și puternică a inteligenței, e mult superioară dezvoltării pripite, neegale și înfrigate ce primești în marile orașe.

Noaptea aici simți nopți de odihnă care îți dau toată puterea necesară pentru a doua zi, iar orele de recreare le petreci în pădure sau în câmp ; sunt ore de întremare. Nici atârțare, nici friguri; urmărirea liniștită și sărguitoare a unei idei până la cele mai adânci ramificații, devine lesnicioasă. Poți îndeplini lucrările de memorie și cu cât folos, cu cât rodnicie ! Fără a sta aplecat asupra mesei de lucru, ci afară, la câmp sau în pădure. Sângele biciuit de umbrel și parcă îmbibat de oxigen, întipărește întotdeauna în creier amintirile ce i se încredințează în aceste momente fericite. Lucrarea de compoziție, meditația, devin lesnicioase, ideile aleargă în minte, se grupează cu voioșie ; te întorci acasă spre a te așeza la masa de lucru cu un plan lămurit, cu un

1) E vorba probabil de o anumită categorie de provinciali. Burtă-verzi de aceștia nu lipsesc nici la Paris (n. tr.).

seceriș îmbelșugat de imagini și de idei și, mai mult încă, cu toate foloasele igienice ale exercițiului în aerul liber și curat.

reșeci e de prisos a mai stărui, căci nu împrejurările exterioare formează talentul; dezvoltarea nu se face din afară înăuntru, ci dinăuntru în afară. Împrejurările exterioare nu sunt niciodată decât accesorii ; ele ajută sau contrariază și poate mai puțin decât se crede de obicei.

Nu trebuie dar să clasăm pe studenți, în studenți care lucrează la Paris și alții care nu locuiesc în Capitală ; nu sunt decât două categorii de stabiliți pentru dânsii: cei care lucrează serios, cei cu vigoare și cei care nu știu să lucreze, voințele slabe. Cei dintâi, oricare ar fi mediul unde s'ar găsi, vor face minuni cu puține mijloace ; ceilalți, chiar dacă ar fi înconjurați de biblioteci și de laboratoare, nu vor face niciodată nimic.

III.
Iată-ne ajunși aproape la sfârșitul cărții a patra. Era
trebuință mai întâi să cercetăm de aproape chestia
sentimentalității vagi, turburi, stare atât de primejdioasă
pentru voință. I-am examinat cauzele și leacurile, apoi a
trebuit să distrugem naivele iluzii care provoacă atât de
mari amăgiri în prețuirea ce face studentul plăcerilor lui. A
trebuit să ne oprim asupra tristului subiect al sensualității,
asupra feluritelor forme ce ia, și să studiem mijloacele de
a lupta împotriva lor. În sfârșit, a trebuit, în mersul nostru,
să distrugem prejudecățile, sofisme, sub forme de
axiome ce le sugerează lenea celor care refuză cu orice
chip să lucreze. Ne rămâne acum să facem operația
inversă, adică să construim.
După meditațiile distructive de care am dat atâtea
exemple și pe care fiecare student va putea să le
întregească prin experiențele și reflexiile lui personale,
trebuie să vie meditațiile întăritoare, menite să dea imbold
voința și să întărească energia.

CAPITOLUL IV Bucuriile muncii.

Niciun gând nu-i atât de trist ca acela pe care ni-l inspiră
repedea scurgere a vieții noastre. Simțim cum se duc
pentru totdeauna orele, zilele, anii. Luăm cunoștință de
această mișcare care ne târăște cu repeziciune spre
pragul morții. Acel care trăiesc o viață ușurată și își
pierd timpul cu lucruri de nimic ; acei care nu lasă în urma
lor o operă care să arate drumul pe care au mers, simt o
impresie ciudată când aruncă o privire înapoi ; anii care nu
lasă altă amintire decât a unor necontenite eforturi fără
rod, par pustii, fără nicio urmă. Vieța ce a trecut se
reduce la nimic și fără voie se naște simțământul că
trecutul nu e decât un vis zadarnic.
Pe de altă parte când drumul începe a pierde din interesul
noutății, când greutățile vieții ne arată cât de mărginite ne
sunt puterile și vedem lămurit monotonia prezentului și a
viitorului, mersul vieții pare a se iuți și la impresia că
trecutul nu-i decât un vis, se adaugă alta și mai

chinuitoare, că și prezentul e tot vis. Pentru acei care nu știu să-și cucerească, peste fatalitățile vieții organice, peste lene, peste îndatoririle vieții sociale și ale funcției lor câteva ceasuri de meditație rodnică, visul acesta are ceva dureros de pasiv. Ei sunt duși ca niște prizonieri într'un tren rapid și fără voia lor.

Cel înțelept e dus tot așa de iute ca aceștia, dar el a cugetat la zădărnicia oricărei împotriviri și primind cu resemnare ceea ce nu se poate schimba, nu se poate înlătura, se silește ca cel puțin să dea drumului ce străbate aparența unui drum lung pe care știa că trebuie să-l străbată. El ajunge la aceasta nelăsând ca trecutul să dispară pe-de-a'ntregul. El știe că pentru acei a căror trecere prin viață nu lasă nicio urmă, simțământul acesta că întreaga viață e numai o iluzie deșartă, fără nicio realitate, ajunge ceva de nesuportat. Știe că acest simțământ este de neevitat la acei leneși și la „oamenii de lume”, la politicienii de rând, a căror viață e plină numai de preocupări mărunte și de opinteli sterpe ; într'un cuvânt la toți aceia a căror muncă nu dă niciun rezultat văzut, pipăibil.

Acest simțământ distrugător al realității, nu se poate înlătura decât dacă ți-ai închinat întreaga viață vreunui gând mare pe care-l realizezi încet, prin eforturile tale. Atunci încerci un alt simțământ, acela al realităților vieții. Foarte viu la plugarul a cărui fiecare opinteală lasă urme, acest simțământ atinge cea mai înaltă dezvoltare la scriitorul pătruns de rolul său social. Pentru dânsul fiecare zi mai adaugă ceva la rezultatele atinse în ajun. Viața acestuia ajunge chiar a se contopi într-o câta cu opera lui și a-i împrumuta ceva din realitatea ei concretă.

De aceea putem spune că viața muncitorului este adâncă și substanțială, cu totul alta decât a omului care nu face nimic. Trândăvia zilnică ucide simțământul existenței noastre, înlocuindu-l cu un vis zadarnic și vrednic de dispreț. Numai munca voioasă, liniștită și rodnică poate da vieții mulțumire deplină. Prins în asemenea muncă, omul poate spune : „sînt că trăiesc” și aceasta se prefăce

într'un simțimânt care înzecește bucuria de a trăi și pe care leneșul nu o cunoaște.
Pe de altă parte, dacă viața de muncă intelectuală, n'ar fi delă sine bogată în ore plăcute, dacă n'ar fi un izvor viu de unde țâsnesc din belșug mulțumirile unei vieți active, aceasta l-ar feri însă în tot cazul pe muncitorul intelectual, ca și pe muncitorul cu brațele, de trândăvie. Și numai prin faptul că omul muncitor scapă de necazurile, de grijiile meschine,, de urâtul și tristețea de nesuferit a celor leneși, viața lui e totuși mult mai de învidiat decât oricare alta.
„În timpul șederii mele la Maer”, scrie Darwin, sănătatea mea slăbise și ajunsesem de o lenevie scandalosă ; de atunci mi-a rămas impresia că nimica nu-i mai de nesuferit decât lenea”.
Iar Pascal zice: „Când un soldat ori un plugar se plânge de osteneală, cea mai mare pedeapsă e să-l lași să nu facă nimic”. În adevăr leneșul e un fel de *heantontimerumenos*, un sinucigaș și trândăvia completă de trup și de spirit, nu întârzie să producă o plictiseală dureroasă, apăsătoare.
Această plictiseală dureroasă și apăsătoare, o simt foarte curând mulți oameni bogați pe care averea îi scoate din tabăra muncii mântuitoare și care nu mai au curajul de a se apuca de vreo treabă temeinică. Ei sunt chinuți de urât, își trăiește desgustul peste tot locul, ori oaută o distracție în plăcerile sen- suale, care însă nu întârzie, după ce s'au saturat de ele, a le îndoi suferințele.
Lenea absolută este însă rară și, după cum zice proverbul: „diavolul își bate capul să găsească de lucru pentru cei care n'au”. Când spiritul nu-i ocupat cu lucruri înalte, e curând năpădit de preocupări josnice. Omul care nu face nimic, are timp să-și mestece și să-și rumege micile lui supărări. Această frământare, departe de a hrăni spiritul, îl ruinează. Puterea simțimintelor necanalizate, neputând să se reverse în regiunile înalte ale naturii noastre, spre a le rodni, se răspândește în adâncurile animalității și se corupe. Rănile cele mai neînsemnate de amor propriu, se înrăiesc ; necazurile neînăturabile ale vieții înveninează

traiul și turbură somnul. Văzut de aproape, repaosul unui mare boier nu e de loc de invidiat. Până și plăcerile lui ajung a fi o corvadă ; ele își pierd orice gust, orice farmec, fiindcă plăcerea omului e nedespărțită de activitate. Lenea are înrăurire asupra trupului, sănătatea istovindu-se prin lăncezeală, prin moleșirea ce introduce în funcțiile de nutriție și de legătură. Iar cât privește inteligența, manifestările ei sunt, în această stare, nehotă- rirea și preocuparea steapă și obositoare.

„Spiritul se roade singur”, după cumînțea vorbă populară. În ce privește voința, abia dacă mai e nevoie să reamintim repezițiunea înrăstătoare cu care se tocește la omul trândav. Orice efortare ajunge la dânsul durerasă până într'atâta încât el găsește prilej de a suferi acolo unde omul activ nici nu bă- nuește măcar posibilitatea unei suferințe.

Cât de diferit e omul muncitor ! Munca este forma continuă, durabilă a oricărei efortări, ea constituie un mijloc minunat de educație a voinței și munca intelectuală, mai mult decât oricare alta, căci cea mai mare parte din muncile manuale nu împiedică hoinăreala aproape completă a gândirii, pe când munca spiritului presupune întru câtva și supunerea corpului încordat prin atenția și disciplina viguroasă a cugetării și a simțimintelor. Dacă această putere dictatorială asupra gândirii nu e urmată, din pricina oboselii, de o părăsire de sine desăvârșită, dacă nu ai grija să nu abuzezi de puterile tale, dacă știi să-ți le menajezi în așa fel oa în tot timpul pe care nu-l poți da muncii intelectuale să-ți păstrezi o vi- goare mai redusă, dar totuși îndestulătoare, vei căpăta deprinderea acestei prezențe de spirit, a acestei veghierii a controlului de sine. Și fiindcă secretul fericirii nu stă decât într'o călăuzire a propriei tale gândiri și a simțimintelor, vei fi găsit astfel prin această cale indirectă a muncii, piatra filosofală a fericirii.

E supărător de altfel că vulgarul limbajului de mahala, acest jargon al limbii, a legat de cuvântul muncă toate ideile de anevoință, de oboseală, de durere, pe când în

psihologie e de o evidentă de netăgăduit, că orice efort provoacă plăcere, cu condiția ca cheltuirea efortului să nu treacă peste ceea ce poate da aportul normal și regulat al hranei chibzuite.

Montaigne face, în privința virtuții, observația că „semnul cel mai lămurit al înțelepciunii, e o voinție continuă... Ea e totdeauna senină... Virtutea nu-i așezată pe culmea unui munte colțuros, prăpăstios, și cu neputință de urcat. Cei ce s'au apropiat de ea, o știu, dimpotrivă, așezată într-o câmpie frumoasă, rodnică și înfloritoare... Poți ajunge la ea, dacă știi meșteșugul, pe drumuri umbroase, cu pajști frumos mirositoare... Fiindcă oamenii n'au căutat această virtute supremă, frumoasă, triumfătoare, lubitoare, atât de plăcută și de curajoasă, dușmană fățișă și neîmpăcată a necazurilor, a neplăcerilor, a grijilor și nevoilor, au întruchipat această icoană neroadă, tristă, arțăgoasă, necăjită, amenințătoare, furiosă, și au așezat-o pe o stâncă în mijlocul mărăcinilor ; o vedenie care să sperie lumea”.

Ceea ce spune Montaigne despre virtute, ar fi putut s'o spuie și despre munca intelectuală. Nu avem destule cuvinte pentru a convinge pe tineri despre natura reală a muncii care e de asemenea „plăcută, frumoasă, triumfătoare, dușmană fățișă și neîmpăcată a necazurilor”.

Căci fericirea ce-ți procură munca nu este o fericire negativă. Ea nu numai că nu lasă ea viața să-și piardă farmecul, să se prefacă într'un vis searbăd, fără realitate ; nu numai că nu lasă ca spiritul să fie copleșit de supărări și de necazurile mărunte ale traiului, ci, afară de aceasta, e și prin ea însăși și prin urmările ei, când e statomică, un izvor viu de fericire.

Ea se ridică prin ea însăși cu mult deasupra oamenilor de rând. Ne face să ne așezăm pe picior de egalitate și de intimitate cu spiritele cele mai înalte și mai nobile ale tuturor timpurilor. Prin aceasta înnoiește într'una interesul nostru de viață. Pe când un om trăndav are nevoie de tovarăși adesea mult inferiori, spre a-și ucide timpul, omul

muncitor își ajunge sie-și. Neputința de a se satisface, pune pe trândav într-o atâmare de alții, îl îndatorează la mii de sarcini pe care omul muncitor nu le cunoaște, astfel încât, când zicem că „munca e libertatea”, nu facem o metaforă.

Epictet împărțea lucrurile în unele care atârnă și altele care nu atârnă de noi. El observă că din faptul că urmărim lucrurile care nu atârnă de noi, vin cele mai multe din necazurile și suferințele noastre. El bine, pe când fericirea trândavului atârnă numai de altul, omul deprins cu munca, găsește cea mai mare mulțumire în sine însuși.

Mai mult, trecerea timpului, care pentru un leneș nu înseamnă decât mersul înainte al vârstei și al unei vieți sterpe, mărește, cu încetul dar sigur, comoara de cunoștințe a unui student muncitor. Și după cum în fiecare seară poți vedea cu cât au crescut unele plante, tot așa, după fiecare săptămână de trudă, un tânăr poate căpăta o conștiință de creșterea puterilor, facultăților sale.

Creșterea aceasta înceată dar necontenit repetată, îl poate urca și pe treapta cea mai înaltă de putere intelectuală. Și fiindcă, după înălțimea morală nimic nu strălucește cu o lumină mai vie decât o inteligență cultivată, omul muncitor vede din an în an sporind autoritatea lui asupra celor care-l înconjoară, pe când leneșul nu face decât să se prostească, cu vârsta.

Și astfel se întâmplă că bătrânețea, îndepărtând puțin câte puțin toate plăcerile simțurilor, dă cea mai aspră desmințire nevoiei satisfacerii curat egoiste, iar acelor care s'au îmbogățit cu o cultură largă și umanitară, le înmulțește bucuriile vieții. Niciunul din izvoarele fericirii nu poate seca de tot cu trecerea timpului. Nici interesul pentru știință sau pentru arte frumoase ori pentru natură, pentru omenire, nu se micșorează. Cu totul dimpotrivă. Și nimic nu e mai adevărat decât cuvintele lui Quinet: „Când a sosit bătrânețea, eu am găsit-o neasemnit mai puțin amară de cum o spuneai voi. Anii aceia pe care voi mi-i arătaserați atunci drept culmea mizeriei și a nenorocirii, au fost pentru mine mai dulci decât ai tinereții... Mă

așteptam la un vârf de munte înghețat, pustiu, îngust,
înnecat în ceață și am văzut dimpotrivă în jurul meu un
orizont întins, care nu se arătase până atunci niciodată
privirii mele. Priveam cu mult mai limpede în mine însumi
și în fiecare lucru..." Și Quinet adaugă : „Voi afirmați că
simțimintele se tocesc cu timpul; eu simt însă foarte bine,
că chiar dacă aș trăi un secol, nu m'aș împăca niciodată
cu ceea ce mă revoltă astăzi."

Astfel, viața
muncitorului
intelectual e o viață
cu adevărat fericită.
Ea nu ne lipsește de
nicio fericire reală, ci
ne poate da pe deplin
simțimântul realității
existenței noastre și
să alunge impresia
neliniștitoare și

dureroasă a omului
leneș, că viața e un
vis fără rost. Această
viață de muncă inte-
lectuală ne scapă
gândul de robia
umilitoare care face
din omul fără muncă
o jucărie în voia
împde- jurărilor
exterioare ; ne lasă
mintea să se
frământa rumegând

preocupări de rând, sau gânduri josnice

.Pe lângă aceste binefaceri indirecte, o viață de muncă mai adaugă și altele : ea oțelește voința, izvorul oricărei fericiri durabile ; ne face să locuim în cetatea luminii, populată cu elita omenirii și în sfârșit, ne pregătește o bătrânețe fericită, înconjurată de stimă și de respect. Pe altă cale ea ne dă din belșug, pe lângă mulțumirea superioară a sufletului și a inimii, și cele mai plăcute satisfacții de mândrie, care se rezumă în autoritatea ce câștigăm și în simțământul superiorității noastre. Aceste mulțumiri pe care le caută atât oameni imediocri, adesea fără a le găsi în lăfăirea luxului lor, în avere, în demnități, în puterea politică, omul muncitor le găsește, fără a le căuta, ba încă mai mult decât ar căuta, în plină măsură, în secerișul bogat al plăcerii superioare cu care îl dă- ruesc legile drepte ce stau la temelia lucrurilor.

II.

E clar că meditațiile noastre de până acum, atât acele „distructive” cât și acele menite a întări doriința binelui, nu pot fi decât niște schițe. Schițe de altfel foarte necomplete și pe care fiecare va trebui să le îmbogățească după experiențele lui personale, după reflexiile și citirile lui. Punctul de căpetenie în acest fel de meditații, este de a nu trece niciodată cu ușurință asupra niciunei idei, asupra niciunui sim- țământ în stare de a mări desgustul de viață trândavă sau a da avânt voinței celei bune.

Trebuie, cum o spuneam mai sus, ca fiecare motiv să se „distileze” cu încetul în suflet, să-l pătrundă până în fund și să producă vii mișcări de repulsiune sau de atracție. Până aici am studiat mai cu seama mijloacele noastre intime. Ne rămâne o privire asupra lumii exterioare, asupra *mediului*, în înțelesul cel mai general și să cercetăm de aproape ajutorul ce poate găsi în acestea un tânăr doritor a-și desăvârși educația voinței.

CARTEA CINCIA

MIJLOACELE CE NE PUNE LA ÎNDEMÂNA MEDIUL.

CAPITOLUL I Opinia publică, profesorii.

I.

Până aici am cercetat chestiunea *educației voinței*, ca și cum n'am dispune decât de mijloace cu totul personale, și ca și cum am fi izolați, fără a putea aștepta vreun ajutor dela societate. ,

Este însă foarte clar că, reduși astfel la propria noastră energie, n'ar trece mult și am arunca armele și ne-am opri din mers, descurajați de încetineala cuceririi stăpânirii de sine, căci dacă avântul spre desăvârșirea voinței noastre trebuie neapărat să por- nsască dela natura noastră morală intimă, acest avânt are nevoie de a fi sprijinit de foarte puternice sim- țininte sociale.

În realitate noi nu suntem niciodată izolați și reduși la propriile noastre mijloace ; familia noastră, cei din jurul nostru, oamenii din satul sau din orașelul nostru ne susțin eforturile prin aprobările lor, prin arătarea dragostei și a simpatiei lor, fără a prejudicia aprobările uniri public mai mare, când e vorba de succese strălucite.

Nicio operă însemnată nu se îndeplinește în lume iără eforturi prelungite și niciun efort nu poate fi susținut vreme de luni și de ani întregi, fără această îmbărbătare a energiei de către opinia publică. Chiar .și aoei care resping fâțiș părerile publicului, găsesc în calda simpatie a unei minorități entusiaste curajul de a înfrunta majoritatea. A te împotrivi însă singur unei unanimități și încă vreme îndelungată, acesta e un lucru supraomenesc, de care nu cunosc niciun exemplu.

Bain, vorbind cu Mill
despre energie,

susține că cele două
izvoare esențiale ale
ei sunt: ori o vigoare
îmbelșugată din fire,
sau imbold care să
ațâțe această
•energie. Mill
răspunse că ambiția
nu e niciodată în
deajuns de apreciată.
Opinia publică este
însă în ^adevăr un
stimulent energic și
când n'o contrazice

nimic și nimeni,
puterea ei poate
deveni uriașă. L₁*
Atena, unanimitatea
admirației pentru
puterea fizică și
pentru geniul literar,
a făcut să răsară, cu
tot teritoriul restrâns
al acestei țări, cea
mai bogată pleiadă
de atleți, de poeți și
de filosofi ce a putut
produce vreodată o

țară. La Sparta,
dorința de a primi
aplauzele publicului,
a produs o rasă de o
energie fără seamăn.
E cunoscută istoria
acelui copil spartan
care a fost surprins
furând o vulpe :
ascunzând-o sub
haină, copilul se lăsă
ca vulpea să-l muște
și să-i sfâșie

pântelele, fără a-și trăda taina

.Să nu ni se spună că acestea sunt popoare excepționale, deoarece putem vedea pe cele din urmă trepte ale rasei umane, cum sunt Pieile-Roșii, oameni care îndură ghinurile cele mai crude, insultându-și dușmanii, și afară de aceasta, o mulțime de criminali își pun capul sub ghilotină cu un curaj stoic, nevoind să pară mișei. Și în societățile noastre moderne, dorința nu de a câștiga independenta și siguranța, ci de a-și mulțumi luxul și de a *părea*, dorința de a întrece pe alții și a-și împlini cine știe ce vanitate, iace ca o întreagă lume de comercianți, de bancheri, de industriași să îndeplinească ocupațiile cele mai respingătoare. Mai toți oamenii judecă lucrurile numai după prețuirea opiniei publice. Și această opinie publică, nu numai că umflă pânzele care ne pun în mișcare barca, ci ea ne mănuește și cârma, împiedicându-ne de a ne alege singuri drumul și reducându-ne la un rol cu totul pasiv.

Această înrăurire a părerii altora asupra noastră, e atât de puternică, încât nu putem suferi semnele de dispreț nici chiar ale unor necunoscuți, sau ale unor inși pe care avem tot temeiul să-i disprețuim noi. Toți profesorii de gimnastică știu că prezența unui străin face pe elevi să săvârșească minuni. La școala de înotat, la patinaj, când te simți observat, îndrăzneala îți crește mult. De altfel, dacă am voi să măsurăm această atotputernicie a altuia asupra noastră, ajunge să ne gândim la suferința ce am încerca ducându-ne îmbrăcați ca cerșetori, chiar într'un oraș unde n'am fost niciodată sau, mai cu seamă, trecând pe strada vinde locuim într'un costum ridicol. Suferința ce simte o femeie când pune o rochie care nu-i la modă, ne dă o măsură a greutății cu care apasă asupra noastră părerea altora. Imi aduc foarte bine aminte de suferința adâncă ce încercasem acum douăzeci de ani,

când eram în liceu, fiindcă ieşisem într-o tunică cu un petic foarte mic la cot şi pe care de sigur numai eu îl ştiam. Ei bine, despotismul acesta grozav pe care societatea îl exercită asupra celor mai mici din faptele noastre, nu ne gândim să-l organizăm cu chibzuinţă în folosul binelui ; puterea aceasta o lăsăm să se piardă, în loc de a o întrebuinţa.

În liceu, copilul suferă în cel mai înalt grad înrăurirea părerii camarazilor, a profesorilor şi a părinţilor săi, fiindcă toate aceste puteri diferite se îndreaptă spre acelaşi punct. Totuşi aceste puteri nu se exercită decât în vederea muncii intelectuale, şi chiar asupra acestui punct camarazii de şcoală judecă foarte greşit. Ei au oarecare dispreţ pentru şcolarul sârguitor, dar de o inteligenţă mediocră. Succesele uşoare, elegante întru câtva şi care răsar singure, mulţumită rodniciei terenului, îi ademenesc. Regăsim la copii greşeala capitală a sistemelor noastre de educaţie, care jertfesc culturii intelectuale cultura voinţei. Dar întreita opinie, a părinţilor, a profesorilor, şi a colegilor, contopindu-se într'un suvoi bogat, cu o singură direcţie, izbutim să formăm în liceu nişte tineri minunaţi care, lăsaţi în voia lor n'ar mai face nimic.

Mai mult încă, părerea aceasta se exprimă lămurit în fiecare trimestru prin semne pipăite, prin locul dobândit de elev în urma compoziţiei ce a făcut, prin notele citite în clasă, prin dojenirile sau prin laudele profesorilor înaintea tuturor conşcolarilor. Ba încă se face prea mult apel la simţimintele egoiste, la întrecerea dintre unii şi alţii şi foarte puţin la simţământul personal al datoriei. Nu se atrage în deaj uns luarea aminte asupra viei plăceri ce dă simţământul creşterii vigoarei intelectuale, asupra mulţumirii perfecţionării de sine, asupra satisfacţiei de tot felul ce dă munca, atât prin ea însăşi, cât şi prin urmările ei. Învelim întru câtva pe elev în plută, în loc să-l învăţăm să înnoate neajutat. Aceasta e cu atât mai rău cu cât de îndată ce elevul intră în facultate, se găseşte cu desăvârşire izolat. Profesorul e prea sus, iar părinţii sunt prea departe.

Un singur lucru rămâne care ar putea înrăuri asupra studentului: gândul la viitorul său, gând foarte nelămurit însă și pe care de altfel exemplul altora mai mari care au trecut fără prea multă trudă, îl reduce în cele din urmă la neputință. Aproximarea examenului provoacă eforturi momentane, totdeauna desordonate și care seamănă mai mult cu o îndopare artificială decât cu o hrană sănătoasă.

Studentul ar putea fi susținut din afară, de opinia camarazilor săi. Din nenorocire această opinie, după cum am văzut, slăvește de obicei, ori se preface că slăvește cu totul altceva decât munca. Dacă un tânăr are trebuință de acest imbold, al laudei celorlalți, spre a lucra cum trebuie, îl poate aștepta numai dela un grup mic, dela o elită, aleasă cu îngrijire din mulțime. Studentul care se hotărăște să facă din viața lui altceva decât o tălmăcire a cântecelor lui Beran-ger sau a poeziilor lui Alfred de Musset, poate, dacă vrea, să-și găsească ușor și chiar să-și creeze singur un mediu prielnic planurilor sale. Sunt o mulțime de tineri care ies din liceu cu năzuințe înalte, dar, după cum observă Mill¹⁾ „înclinația către simțimintele nobile e la multe firi o plantă delicată pe care înrăuririle potrivnice o fac să se ofilească lesne... La cea mai mare parte dintre tineri această plantă se vestejește curând, dacă ocupațiile lor, societatea în mijlocul căreia sunt aruncați, nu sunt prielnice pentru exercițiul facultăților celor nobile. Oamenii își pierd năzuințele lor nobile, după cum își pierd și aplecările intelectuale, fiindcă n'au timp, ori nu sunt înclinați să le cultive și se dedau plăcerilor de rând, nu fiindcă le preferă, ci fiindcă sunt singurele care se pot atinge cu ușurință, și ajung curând singurele pe care sunt în stare a le căuta”. Cea mai bună deslegare a greutăților provenite din inferioritatea morală a celor mai mulți studenți, ar fi,

1 „Utilitarismul”, cap. II.

pentru cine are o țință ceva mai înaltă, în formarea de grupe mici de câte trei sau patru camarazi hotărâți să-și unească truda.

Aici rolul profesorilor de facultate ar putea fi uriaș, dacă și-ar da pe deplin seama de însemnătatea sarcinii lor și de autoritatea ce pot exercita asupra studenților. Din nefericire greșitele păreri ce domnesc asupra rolului învățământului superior, împiedică pe cei mai mulți dintre profesori să-și dea seama de datoriile lor. Se tot repetă *) că rolul profesorului de facultate se deosebește cu totul de al profesorului de liceu. Acesta din urmă e mai întâi de toate un educator, cel dintâiu e un savant. Datoria profesorului secundar e să se ocupe de sufletul copilului, să-l modeleze, dacă se poate ; profesorului universitar i se cuvine indiferența senină a cercetătorului, care n'are altă grijă decât căutarea adevărului științific.

Ei bine, asemenea afirmații sunt de-a-dreptul monstruoase. Pretenția aceasta s'ar putea admite dacă profesorul ar trăi numai din știința lui, din descoperirile lui, dacă ar fi izolat în laboratorul său, în cabinetul său de lucru. Dar nu e tocmai așa. Deși profesor de facultate și om de știință, el trece în fiecare lună pe la cassă pentru a-și primi salariul. Acest act e deajuns pentru a schimba situația savantului în cea de profesor *înainte de toate*, care are datorii nu numai față de știință, ci și față de studenți.

Spre a ne da seama de aceste datorii și a vorbi cu temeiul de această chestiune, trebuie să studiem starea sufletească a studentului la intrarea lui în universitate. Materialul pentru acest studiu îl găsesc în evocarea nepărtinitoare a propriei mele stări sufletești la aceeași vârstă, în plângerile colegilor de atunci, pe care le găsesc în scrisori păstrate și în răspunsurile la anumite chestionare atât ale studenților de atunci cât și ale celor actuali; sunt și unele mărturisiri scăpate fără voie, ori rostite cu naivitate.

Această stare sufletească, iat'o în trăsături generale : în timpul celor dintâi săptămâni, studentul simte un fel de

betie care seamăna cu a prizonierului ce și-a recăpătat libertatea. E într-o cătva o stare negativă ; e senzația de a te fi eliberat de orice constrângere. Mai toți simt trebuința de a-și afirma lor înșiși această libertate, prin gălăgie, prin sedere până noaptea târziu prin berării și aiurea. Ce mândrie să te poți lăuda a doua zi că te-ai întors acasă în zori !...

Mulți dintre cei mediocri și fără voință, vor căuta tot timpul studiilor vieța aceasta neroadă, obositoare și steapă. Firile de elită însă, își revin repede. Apoi lipsa de bani silește pe studenții săraci să-și schimbe felul de traiu, să rupă cu camarazii lor de lene și atunci, în urma acestei constrângeri materiale binevenite, dorința unei vieți superioare se deșteaptă la cei mai mulți dintre dâșii, mai ales la acei care au o judecată sănătoasă, dar sunt slabi de voință.

Acestea sunt cele două categorii de studenți care merită interesul profesorilor lor și, slavă Domnului, aceștia sunt în număr destul de îmbucurător.

Odată ce obisnuința libertății a împrăștiat betia nebună dela început și tinerii își vin în fire, mai toți simt că sunt dureros de izolați. Mulți dintre ei văd împede ce le lipsește. La vârsta asta nevoia unei puternice trăiri în viața morală, e atât de vie, încât ei caută din instinct prieteni la care vor găsi propriile lor aspirații. Asemenea grupări s'ar putea alcătui ușor, dacă toți tinerii de inimă s'ar revolta cu hotărâre împotriva tiranicei opinii a mediului, care îi silește să pară a fi ceea ce în adâncul sufletului lor se străduiesc să nu fie. Câți dintre ei, din sficiune, din lipsă de curaj moral, nu regretă formulele admise, de care-și dau bine seama că simt mincinoase. Ei se prefac că au despre viață o concepție mediocră pe care de fapt nu o au ; afectează o grosolanie de care mai întâi le e silă, dar cu care din nenorocire se obișnuiesc apoi.

Dar grupările acestea de colegi nu sunt deajuns, afară numai dacă unul dintre camarazi ar avea o valoare morală hotărâtă precumpănitoare, ceea ce nu prea e cu putință la

vârsta asta. Se simte trebuința unui sprijin mai înalt, a unei aprobări și unei orientări venită mai de sus, și când se constată ce admirație au studenții pentru profesorii pe care îi sti- mează, când vezi tăria lor de credință în acești profesori, cât de puțin vrednici s'ar arăta ei prin talentul lor, nu poți fi decât adânc măhnit, gândindu-te că nu se face nimic cu acest simțimânt de admirație, de credință. Profesorii abia dacă-și cunosc studenții; ei nu știu nimic despre purtarea, despre trăirea lor din trecut, nimic despre familia lor, nimic despre dorințele, despre aspirațiile lor, despre visurile lor de viitor. Dacă s'ar gândi cineva ce însemnătate poate avea un cuvânt de încurajare, un sfat bun, o dojană prietenească chiar, la acea vârstă binecuvântată de douăzeci de ani. Biserica noastră catolică, are pentru sufletele acestea îndrumători de conștiință cu destulă autoritate¹⁾. Dacă Universitatea cu înalta ei cultură, cu știința ei, ar împrumuta dela Biserică tot ce experiența și adâncă ei cunoaștere de oameni a sugerat acestei mari instituții, ea ar putea stăpâni, necontestată și fără nicio rivalitate, sufletul tineretului. Când ne gândim la ceea ce Fichte ²⁾ și profesorii germani au putut face, cu toată ignoranța psihologică pentru mărirea Germaniei, numai prin convergența desăvârșită a vederilor și prin acțiunea lor asupra studenților dela om la om, nu se poate să nu fim măhniiți văzând că la noi nu se face nimic în acest sens, deși cu tineretul francez s'ar fi putut face mișcări de zece ori mai puternice. Vedeți însă și ce s'a petrecut în Franța și ce a putut îndeplini un om energic ca Lavisse, conștient de țința ce-și fixase. El a știut înainte de toate să grupeze pe studenți. Apoi, câteva grupuri create, i-au ajuns să spuie în termeni

1 Cum am observat și în alt loc, autorul se referă numai la catolicism, aceasta fiind biserica nației sale. De sigur că și Biserica noastră ortodoxă are asemenea îndrumători de conștiință (n. tr.).

foarte lămurii ce probleme internaționale trebuie să-și propuie tineretul francez și aceste formule precise rostite de un om care iubea tineretul, au atras ca un magnet puternic în aceeași direcție forțe nemăsurate, până atunci în stare anarhică, și care se distrugeau contrazicându-se. Ei bine, ceea ce a făcut Ernest Lavisse într-o anumită direcție pentru totalitatea studenților, ar putea-o face fiecare profesor, în cerc restrâns, pentru studenții săi mai aleși ; rezultatele dobândite ar depăși toate așteptările. Corpul profesoral poate să creeze în orice țară acea aristocrație de care vorbeam mai sus, aristocrație de caractere oțelite pentru toate îndatoririle superioare.

n.

Al doilea postulat de neadmis în concepția obișnuită a învățământului superior, este identitatea dintre erudiție și știință.

2

Din lucrările lui Fichte, cele mai principale în această direcție pot fi citate „Menirea omului” și „Cuvinte către națiunea germană” (n. tr.).

Studentii se plâng de
enorma masă
indigestă a materiilor
ce trebuie să
asimileze ; ei se
plâng de asemenea
de lipsa de
cunoaștere a unei
bune metode de
lucru. Aceste două
plângeri sunt în
strânsă legătură.
Dacă studentul n'are
o bună metodă de

lucru, aceasta este
din cauza absurdei
organizații a studiilor.
Pare a se admite ca o
axiomă că un student
odată ieșit din
facultate nu va mai
lucra nimic. Rezultă
de aici că, făcându-se
tot posibilul pentru a
se turna într'însul ca
printr'o pâlnie tot
amalgamul noțiunilor
de învățământ, se

cere memoriei lui o
sforțare
supraomenească

.Cât de descurajatoare este această metodă ! Ea desgustă de lucru pentru todeauna marea majoritate a tinerilor. Este apoi cu totul falsă presupunerea că tot ce se învață rămâne în memorie. Se scapă din vedere că nu numai acesta este singurul lucru ce se fixează în memoria tinerilor și de aceea cu necontenita memorizare a materiilor nu se ajunge decât la un desgust împotriva acestei îndopări enciclopedice.

De altfel, este de prisos a se discuta pas cu pas neajunsurile învățământului superior, așa cum îl cer examenele rău înțelese. E de ajuns să găsim cheia de boltă care sprijină întreg sistemul acesta. Această cheie de boltă esite ideea greșită ce domnește privitor la natura științei, la valoarea unui spirit științific, la însușirile de căpetenie ale cercetătorului, la felul de transmitere a științei către învățăcei. Germania ne-a făcut mult rău, comunicându-ne concepțiile ei, pe care le socotim false, asupra tuturor punctelor acestora.

Nu ; erudiția nu-i știință, ba poate să fie chiar negația ei. Cuvântul acesta „știință” ne sugerează numai decât ideea de cunoștințe îngrămădite, pe când ar trebui să ne sugereze ideea unui spirit îndrăzneț, viguros plin de inițiativă, dar extrem de prudent în verificare. Cei mai mulți dintre savanții de mână 'ntăia, dintre marii descoperitori simt cu mult mai neștiutori decât elevii lor. Și nici nu pot fi adevărați savanți, dacă nu li-e spiritul cu desăvârșire liber și condiția oricărei descoperiri e mai cu seamă o activitate de spirit neobosită într'o direcție hotărâtă.

Am citat răspunsul celebru ce-l dădu Newton unu'a care-l întreba asupra secretului rodnicei sale metode. Am arătat cum Darwin se ferea de a citi ceva ce nu se raporta la obiectul meditațiilor sale și cum timp de aproape treizeci de ani, el își îndreptă spiritul cercetărilor asupra tuturor faptelor care puteau intra ca celule vii în organismul sistemului său. Puterea de meditație nemărginită, răbdătoare și pătrunzătoare, spirit critic todeauna treaz, iată ce face pe un adevărat savant. Și această răbdare,

această atenție îndreptată în întregime către același scop, are nevoie, spre a fi susținută, de pasiunea adevărului și de un entuziasm durabil.

Erudiția, dimpotrivă, îngreuează spiritul. Îngrămădirea faptelor mărunte împovărează memoria. Un spirit superior lasă la o parte din notele culese cât mai multe lucruri mărunte, fără importanță deosebită ; cinstea de a fi un dicționar viu nu-l ispitește deloc; el caută ca din cele ce cercetează să scoată ideile dominante, pe care le supune unei critici strânse și le adoptă numai dacă țin piept unor lungi încercări; le lasă apoi să capete putere cu încetul ; le *îndrăgește* și astfel însuflețite, ele vor înceta de a fi niște idei moarte, pasive, devenind forțe active, viguroase.

Din acest moment ideea, deșteptată mai întâi de studiul faptelor, va începe, la rândul-i să organizeze aceste fapte. Precum un magnet atrage piilitura și o așează în forme – regulate, ideea pune ordine acolo unde era desordine ; face din ce era neorânduială operă de artă și durează o clădire dintr-o grămadă de materiale adunate. Fapte fără însemnătate în aparență, se vor rândui în plină lumină, iar lucrurile de prisos vor fi aruncate cu dispreț. Numai un cercetător care are fericirea de a fi verificat astfel, cu toată îngrijirea un număr de idei în stare de a deveni agenți activi care să organizeze cu putere faptele, poate fi numit „om mare”.

Așa dar, valoarea savantului nu e proporțională cu grămada de fapte adunate. Ea este însă proporțională ou energia spiritului de cercetare și de întreprindere, controlată cu statomie de o critică severă. Numărul faptelor nu înseamnă nimic ; *calitatea* lor e totul, lucru ce se uită prea mult în învățământul superior. Nu se desvoltă de loc vigoarea judecății și spiritul de îndrăzneală și de prudență totdeauna. Tinerii sunt împovărați cu noțiuni de valoare cu totul neegală ; nu se cultivă decât memoria lor, uitându-se un lucru de căpetenie care e — nu ne temem a o repeta până la saturație — spiritul de inițiativă, întovărășit de o metodă sănătoasă.

Să se noteze apoi că examenul e cu deosebire înlesnit în starea actuală de lucruri și pentru student și pentru profesor. Celui dintâi îi e deajuns o „toceală” conștiințioasă ca să producă iluzia, iar examinatorului îi e cu mult mai ușor să constate dacă studentul știe una sau alta din probleme decât să prețuiască valoarea judecării lui. Examenul ajunge a fi astfel o loterie, o chestie de noroc. Puteți verifica foarte ușor aceste afirmări, văzând programul monstruos al anului întâiu de medicină, acela al licenței la științele naturale ori la istorie, fără a vorbi de cea mai mare parte a agregărilor. Veți vedea în toată goliciunea ei această fatală tendință de a transforma învățământul superior într-o cultură a memoriei!). Ei bine, profesorii trebuie să știe că ce este mai bun în învățământul lor, nu sunt cursurile. Fragmentare prin ele înșile, fără legătură cu celelalte cursuri, acestea nu fac lucru mare și dela ieșirea din liceu (ba chiar și mai dinainte) cele mai frumoase cursuri din lume nu prețuesc cât câteva ore de efort personal serios al studentului. Ceea ce formează adevărata valoare a învățământului superior, sunt lucrările practice ; este contactul dintre student și profesor, acolo unde acest contact este așa cum trebuie să fie. Mai întâi, prin acest contact însuși, profesorul își poate face o idee de posibilitățile de lucru ale studentului. Este o dovadă vie, concretă, pipăibilă — și de care trebuie să se ție seamă — de ceea ce poate face studentul, muncind. Pe de altă parte, conversațiile profesorului cu studenții, încurajările, mărturisirile cât de puține, confidențele asupra metodei și, mai mult decât toate acestea, exemplul dat în laborator și inițiativa studentului încurajat ; lucrările din îndemn propriu, expunerile în fața camarazilor, dările de seamă, simple și lămurite, asupra lucrărilor citite, toate acestea, făcute sub controlul profesorului, iată ce constituie învățământul rodnic.

Cu cât e mai „strălucitor” un profesor, cu cât se încântă el însuși, auzindu-se vorbind, cu cât intervine mai des, cu atât mai puțin i-aș încredința pe tineri. El trebuie să-i facă

„să galopeze înaintea lui”, cum spune Montaigne. Nu se învață mai bine felul de a lucra, nu se produc progrese mai adevărate în spiritul științific, ascultându-se profesorii decât ar face cineva progrese în gimnastică, asistând la o reprezentație de circ.

După cum se vede, cele două trebuințe esențiale ale studentului, trebuința unei îndrumări morale și a unei îndrumări metodice a lucrului, au un remediu comun : contactul strâns între profesor și student. Profesorul va fi și el răsplătit, fiindcă însușind învățăcelilor săi entuziasmul științific, își va oferi și el din nou entuziasmul propriu, pe de altă parte el se va încredința ușor că toate marile acțiuni ale gândirii ce s'au îndeplinit în lume, se datoresc nu comunicării științelor, ci comunicării unei iubiri arzătoare pentru adevăr sau pentru vreo altă cauză mare și prin arătarea unor bune metode de lucru. Cu un cuvânt, că înrăurirea nu se dobândește decât prin contactul între om și om, între suflet și suflet. Astfel Socrate a transmis lui Platon metoda de lucru și entuziasmul său pentru adevăr. Tot astfel se explică cum, în Germania toate marile genii științifice au răsărit din micile centre universitare *) unde profesorul și studentul erau în contactul dela suflet la suflet despre care am vorbit.

CAPITOLUL n înrăurirea „morților iluștri”.

Vieța intelectuală și energia voinței se călesc puternic în contactul viu dintre student și magistrul. Studentul găsește în singurătatea lui un leac împotriva slăbirii acțiunii personale. Sunt de fapt morți care sunt mai vii și mai în stare de a răspândi viață decât oamenii în viață. În lipsa unor modele care lucrează și vorbesc, nimic nu întreține entuziasmul moral mai bine decât contemplarea unor vieți neprihănite, simple, dar eroice în același timp. Această „oaste a marilor iluștri”, ne ajută să ducem lupta cea bună. În liniște și singurătate, această atingere cu „sufletele mari ale secolelor de aur”, întărește minunat voința. „Îmi aduc aminte”, zice Michelet, „că în această

nenorocire desăvârșită : lipsă și nevoi în prezent, teamă de viitor, dușmanul fiind la doi pași (1814) iar dușmanii mei personali bătându-și zilnic joc de mine, într-o bună zi, o joi dimineață, mă adâncii în mine însumi. Fără foc, când zăpada acoperise totul, neștiind bine dacă voiu avea pâine în acea seară, părea că totul se sfârșește pentru mine. Imi trecu atunci prin suflet un simțământ curat stoic ; lovii cu mâna mea crăpată de ger în masa de stejar și simții o bucurie bărbătească gândindu-mă la tine- reța mea și la viitor .. Cine-mi dădu deodată acest avânt bărbătesc ? Eram acela cu care trăiam în fiecare zi : autorii mei favoriți. Eram în fiecare zi atras din ce în ce mai mult spre această societate ilustră^(*)).

Stuart Mill spune că tatăl său obișnuia să-i puie în mână cărți care înfățișau exemplul oamenilor energici și bogați în mijloace, în lupta cu greutatea mari pe care izbuteau să le învingă : cărți de călătorii, Robinson Crusoe, etc. Mai departe Mill istorisește efectul însușeșitor ce produceau asupra-i descrierile lui Platon despre viața lui Socrate sau viața lui Condorect de Surgot. Într'adevăr, citiri de felul acesta pot lăsa impresii adânci și trainice. Admirabilă acțiune a eroilor gândirii! De aceea vedem că, după mai mult de două mii de ani, Socrate își păstrează toată autoritatea și minunata lui putere de a aprinde cel mai curat entuziasm în sufletele tinerilor.

E o nenorocire că nu avem, cum le are Biserica noastră, „viețile sfinților laici”, spre a fi, puse la îndemâna tinerilor. Oare viața unui filosof ca Spinoza nu produce o impresie extraordinară de admirație asupra celor care citesc povestea acestei uimitoare vieți ? E regretabil că nu se adună într'un singur mănunchiu atâtea biografii pline de exemple, împrăștiate peste tot. O astfel de carte ar fi un Plu- tarc, la care muncitorii noștri intelectuali s'ar îndrepta, spre a-și oțeli puterile. Ideea calendarului lui Auguste Comte care impunea pentru fiecare zi meditația vieții unui

1. Vezi Haeckel. „Dovezile transformismului”.

binefăcător al omenirii, era minunată. De altfel, educația clasică, bine înțeleasă, are drept scop tocmai de a aprinde în sufletul elevilor un entuziasm liniștit și trainic pentru tot ce e mai nobil și generos. O elită pătrunsă de un asemenea ideal înalt, nu mai poate să se coboare la un nivel mediocru. Ea este menită a forma batalionul sacru către care lumea civilizată să-și aștească privirile. Și aceasta s'ar datora numai superiorității dobândite printr'o îndelungată atingere cu cele mai curate genii ale antichității.

Din nefericire, dacă în această atingere ne putem oțeli simțimintele generoase, este tot atât de adevărat că morții nu ne pot da, efectiv, sfaturile precise de care avem trebuință. Și, încă odată : tineretul are nevoie de călăuzirea unor profesori conștiincioși, delicaiți și ou experiență ; nimic nu poate înlocui această călăuzire prețioasă. Capitolele precedente ne fac să ne gândim cât de ușoară ar fi opera stăpânirii de sine, dacă totul în educația națională s'ar îndruma către singura țintă a acestei mari cuceriri! Căci, la urma urmei, dacă lupta împotriva lenei și a senzualității nu e ușoară, ea este cel puțin posibilă și cunoașterea mijloacelor noastre psihologice, trebuie să ne dea încredere în această privință. Încheierea motivată a cărții ace- steei întregi e că omul își poate schimba caracterul că ne putem face noi înșine educația voinței, că suntem siguri că, cu timpul și cu cunoașterea legilor naturii noastre, vom ajunge la o deplină stăpânire de sine.

Ceea ce poate dobândi Catolicismul dela oameni cu o fire superioară, ne lasă să prevedem că vom putea dobândi dela elita tinerilor. Și să nu ni se spue că religiile dispun de mijloace pe care noi nu le avem și nu le putem avea. Dacă cercetăm din ce se alcătuște puterea uriașă a bisericilor asupra credincioșilor lor, vedem că mijloacele lor de acțiune se pot împărți în două mari categorii: mijloacele omenești și mijloacele de ordin pur religios.

Mijloacele omenești se pot reduce la trei: puterea autorității: autoritatea oamenilor geniali morți, autoritatea

episcopilor, a preoților, a teologilor, etc. și, odinioară autoritatea civilă punând în serviciul erei- dinței religioase închisoarea, chinurile, rugul¹⁾. La această putere, astăzi cu totul micșorată, se mai adaugă înrăurirea opiniei publice, ura, disprețul, purtarea dușmănoasă a credincioșilor, față de necredincioși. În sfârșit, din copilărie educația religioasă plămădește mintea celor nvci și face ca simț'minfele religioase să-i pătrundă până în adâncul suf'etu'u'.

Dar aceste trei puteri n'am putea să le avem noi într'un grad și mai înalt decât Bisericele ? Asupra acestui scop atât de înalt al desăvârșirii de sine, nu poate fi înțelegere unanimă între cugetătorii de toate categoriile ? Sunt posibile aici desbinări ca pentru dogmele religioase ? N'avem și noi în mână educația copilului ? Și dacă metodele s'ar uni laolaltă, dacă ne-am pătrunde toți de scopul ce trebuie să urmărim, puterea noastră n'ar deveni atunci enormă? Și n'am putea plămădi atunci, după dorința noastră, sufletul copilului ? Cât despre opinia publică, e datoria educației s'o transforme. De altfel admirația publică a și început dela o vreme să se îndrepte către atâtea scopuri mari și generoase. Simțimintele înalte sunt un mijloc de unire între oameni și tind a se întări mai repede decât celelalte, care simt adesea o cauză de desbinare.

Iată pentru ce o mulțime compusă în cea mai mare parte din nemernici, aprobă totuși adesea vorbele cinstite ce li se adresează. Mai mult: opinia publică e imitatoare din fire și sunt de ajuns câțiva oameni de treabă și energici, spre a o îndruma pe calea cea dreaptă. Ceea ce s'a putut face la Atena pentru frumusețe și talent, la Sparta pentru lepădarea de sine, cine va cuteza să pretindă că societățile actuale nu o vor putea face vreodată pentru o operă cu mult mai nobilă ?

1 Arme ale unor epoci întunecoase, contrarii lertării și bunătații, propovăduite de Hristos (n. tr.).

Se va zice : nicio operă de îmbunătățire morală nu este posibilă, dacă n'are la bază mijloace de ordin religios. Noi credem aceasta, dar credem de asemenea că singurul adevăr religios necesar și care este suficient, e a se admite că universul și viața omenească au un scop moral și că nicio efortare spre bine nu e pierdută.

Am văzut mai sus că
această teză are
pentru sine presumții
serioase și că, în
ultimă analiză, trebuie
să se aleagă
neapărat între
aceasta și teza
contrarie și că, orice
alegere s'ar face, ea
nu se poate justifica
în mod experimental.

Alegere pentru
alegere. E vorba să
se prefere presumpțiile
cele mai tari, cu atât
mai mult cu cât
ipoteza moralistă, pe
lângă că este mai
aproape de adevăr și
are un sens pentru
noi, este în același
timp mângâietoare și
neapărat trebuitoare
din punct de vedere
social. Acest

minimum de adevăr
religios, poate deveni
pentru mințile gân-
ditoare un izvor bogat
de puternice
simțiminte religioase.
Această credință, pe
lângă că nu atinge
întru nimic religiile, le
poate cuprinde
întrânsa, întocmai
cum genul cuprinde
puternic speciile. Mai
mult, acest minimum

de credințe
religioase, neputând
ajunge de loc
spiritelor cultivate,
cugetătorul va găsi
aliante pentru același
scop religiile creștine,
cel puțin întru cât ele
se păstrează într'un
scrupulos respect al
opiniilor publice
disidente. Avem
dreptate să spunem
„aliante”, de vreme ce

religiile creștine și-au
luat ca sarcină de a
lupta împotriva firii
animalice din om,
adică în definitiv
educația voinței,
pentru a face ca
rațiunea să
stăpânească în noi
brutalele puteri ale
senzualității egoiste

.Se impune deci ca o forță neclintită convingerea că
oricine poate, cu ajutorul timpului și al tuturor resurselor
noastre psihologice, să ajungă la stăpânirea de sine. Și de
vreme ce această operă supremă e posibilă, ea trebuie,
dată fiind importanța ei, să ia locul precumpănitor în
preocupările noastre. Fericirea noastră atarnă de educația
voinței, deoarece fericirea constă în a sili idelle și
simțimintele plăcute, să dea cât mai multă bucurie cu
putință și să oprească gândurile și emoțiile dureroase de a

pătrunde în conștiință, sau cel puțin să o împiedice de a o stăpâni.
 Fericirea presupune deci ca să fim, în foarte mare măsură, stăpâni ai atenției, ai băgărei de seamă care nu este decât voință, în gradul cel mai înalt. Dar nu numai fericirea noastră atârnă de gradul puternic de voință câștigată asupra noastră înșine, ci este și înalta cultură intelectuală. Geniul este înainte de toate, cum am mai arătat, o îndelungată răbdare : lucrările științifice și literare care onorează în gradul cel mai înalt spiritul omenesc, nu vin de loc din superioritatea inteligenței, cum se crede în general, ci din superioritatea voinței de stăpânire de sine. Din acest punct de vedere, trebuie schimbat de sus până jos învățământul nostru secundar și superior. Trebuie cât mai curând să se desființeze cultul absurd și exclusiv al memoriei care slăbește forțele vitale ale nației. Va trebui să intrăm cu toponul în pădurea încurcată a programelor de tot felul, să facem largi tăieri în lung și în lat, să introducem lumină, aer, știind chiar să jertfim unele plante foarte frumoase, dar care sunt foarte toxice și se înăbușă. „Îndopatul” memoriei, să-l înlocuim peste tot cu exercițiul activ”), cu lucrările care călesc judecata, cu inițiativele intelectuale, cu deducțiile puternice. Numai cu cultivarea voinței se vor crea oameni de geniu, deoarece toate însușirile de prim ordin ce se atribuie inteligenței, sunt în realitate însușiri de energie și de statomicie a voinței. În secolul nostru ne-am îndreptat toate eforturile asupra cuceririi lumii exterioare: Cu aceasta n'am făcut altceva decât sa ne îndoim poftele. Ne-am înmulțit dorințele și la urma urmei suntem mai neliniștiți, mai turburați, mai nenorociți decât mai înainte. Cauza este că aceste cuceriri exterioare ne-au îndepărtat atenția dela îmbunătățirile

1 Această substituie este și foarte ușoară. Astfel profesorul Conat, rector al universității din Bordeaux, președinte al juriului pentru agregatie la gramatică, a propus printr'un raport, la 1892, a se suprima numirile de autori

lăuntrice. Am lăsat la o parte opera esențială : educația
voinței noastre. Printr'o rătăcire neînțeleasă, am lăsat în-
tâmplări grija de a ofeli adevăratul instrument al puterii
noastre intelectuale și al fericirii noastre.

De altfel chestiunile
sociale ne silesc să
schimbăm cât mai
curând din temelie
sistemul nostru de
educație. Aceste
chestiuni nu sunt cu
neputință de rezolvat,
nici primejdioase și
îngriioritoare, numai
că atât în școala

și', în loc de a se pregăti temeinic cutare și cutare texte
impuse, candidatul să fie tare în latină și în greacă; pro-
bele sale vor fi astfel mai mediocre, dar cine nu vede că
această schimbare va pune în locul trudei de memorie, o
muncă inteligentă.

primară, cât și în
liceu, am uitat a
îngriji ca educația
morală să fie
precedată de baza ei,
care este educația
voinței. Se dau foarte
frumoase reguli de
conduită unor oameni
care n'au fost exer-
citați să se conducă
singuri, unor oameni
egoiști, supărăcioși,
leneși, senzuali, care,

e drept, uneori sunt
dornici să se
îndrepte, dar
mulțumită nenorocitei
teorii a liberului
arbitru, care
descurajează voințele
cele mai bune, n'au
aflat dela nimeni că
libertatea, stăpânirea
de sine. trebuesc
cucerite încetul cu în-
cetul. Nimeni nu le-a
arătat că această

cucerire de sine e cu
putință și în cazurile
cele mai desnădăj-
duite, cu condiția de
a se întrebuința
mijloacele tre-
buitoare. Nimeni nu i-
a învățat arta care
asigură izbânda.
Nimeni nu le-a
insuflat dorința
arzătoare de a porni
la luptă pentru fapta
cea bună ; ei nu știu

cât de nobilă e prin
sine însăși această
stăpânire de sine, nici
cât e de bogată în
urmări pentru
fericirea și pentru
cultura înaltă a
spiritului. Dacă
fiecare și-ar da
osteneala să cugete
la nevoia acestei
opere și la dărnicia
îmbelșugată cu care
sunt răsplătite cele

mai mici eforturi în
folosul ei, ar pune
aceasta nu numai în
primul rând al
preocupărilor perso-
nale și publice, ci mai
presus de oricare
alta, ca opera de
căpetenie cea mai
grabnică dintre toate

.TABLA DE MATERII

Pag.

Prefața ediției întâia

7

Prefața ediției a doua

II

PARTEA TEORETICĂ

CARTEA I-B PRELIMINARII

**CAPITOLUL I. Combaterea : diferitelor forme ale •lipsei de
voință la studenți și la muncitorii intelectuali**

19

CAPITOLUL II. Ținta ce trebuie să urmărim ... 30 CAPITOLUL

III. înlăturarea teoriilor descurajatoare

și false, în privința educației voinței ...	35
CARTEA II-a	
PSIHLOGIA VOINȚEI	
CAPITOLUL I Rolul idellor în voință	48
CAPITOLUL II. Rolul stărilor afective în voință .	58
CAPITOLUL III. Posibilitatea domniei inteligenței	75
CARTEA III-a	
MIJLOACELE INTERIOARE	
Paq	
CAPITOLUL I. Reflexiunea meditativă	87
CAPITOLUL II. Ce înseamnă a medita și cum să medităm	131
CAPITOLUL III. Rolul acțiunii în educația voinței	136
CAPITOLUL IV. Igiena trupească a studentului, privită din punctul de vedere al educației voinței	157
CAPITOLUL V. Privire generală ...	181
PARTEA PRACTICA	
CARTEA IV-a MEDITAȚIILE PARTICULARE	
CAPITOLUL I. Dușmanii ce avem de combătut: sentimentalitatea turbure și senzualitatea	187
CAPITOLUL II. Dușmanii ce avem de combătut: camarazii, etc.....	219
CAPITOLUL III. Dușmanii ce avem de combătut: softsmele leneșilor	221
CAPITOLUL IV. Bucuriile muncii	231
CARTEA V-a	
MIJLOACELE CE NE PUNE LA INDEMANA MEDIUL	

CAPITOLUL I. Opinia publică, profesorii	
239 CAPITOLUL II. Înrâurirea morților iluștri	252
ÎNCHEIERE .	25

CITIȚI LUCRAREA

C U M A M

C U C E R I T V I A Ț A

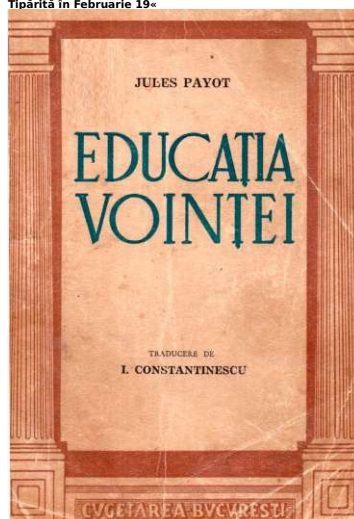
DE
GEORGESCU DELAFRAS

apărută în EDITURA „CUGETAREA” în a treia ediție

Această carte unică în literatura noastră a fost unanim
elogiată și recomandată tuturor cititorilor, în deosebi celor
tineri.

Institutul de Arte Grafice CUGETAREA - GEOEGESCU
DELAFRAS S. A. București — Popa Nan, 21

Tipărită în Februarie 19«

1) Theodore Ribot, cel mai mare psiholog francez din secolul XIX (n. 1839 t 1916) n. tr.

1) Ribot, *Revue philosophique*, Nov. 1892 ; Paulhan, *Les caractères*, 1894 ; Perez. *Le caractère de l'enfant à l'homme*, 1892.

1) E vorba de o anumită epocă de decadentă literară în Franța (când s'au tipărit romane ca „La garçonne” n. tr.).

1) MameuTier. „Educația burgheziei”.

1) Fenelon. „Educația fetelor”.

1) Leibnitz. „Theodicea”.

1) Aceste observații atât de întemeiate asupra programului prea încărcat al învățământului secundar în Franța, datează de acum cincizeci de ani. La noi și azi această chestiune continuă a fi obiectul unor discuții interminabile (n. tr.).

1) Și această descriere a tunului și obuselor datează tot de acum cincizeci de ani Autorul acestei cărți n'a putut să prevadă atunci ce dezvoltare gigantică vor lua unelele de război (n. tr.).

1) Viața și corespondența lui Darwin (1888).

1) Schopenhauer Șazele moralei.

1) E vorba de anii dela 1870 până la 1893, când a apărut această carte (n. tr.).

1) Pentru a ne însuși această convingere, e de ajuns să vedem în ce adâncă uitare a căcut lucrarea psihologică cea mai temeinică ce a produs școala lui Cousin privitoare la voință. E vorba de acea minunată „Expunere a activității voluntare pentru a servi la știința educației”, scrisă de Debs (1844).

1) E vorba de murit către vârsta de 34 de ani, credem. Sunt în

1) Autorul vorbește de puterile Bisericii catolice, aceasta fiind biserica nației sale, fără a releva celelalte biserici cu aceeași menire moralizatoare (n. tr.).

1) Studentul obișnuind, în general, a sta jos sau în picioare, nemîșcat, mușchii care înconjură viscerele abdominale, sunt de regulă în stare de destindere, de odihnă. Neactivitatea lor îi lasă fără acțiune împotriva depunerilor de grăsime care măresc volumul pântecului și pe lângă aceasta ei încetează de a sprijini cu putere stomacul care se dilată. Lagrange, în frumoasa lui carte „Exercițiul la adulți”, arată procedurile ce întrebuițează gimnastica suedeză spre a combate această stare de lucruri. Aceste proceduri constau în șapte mișcări pe care le poate executa foarte ușor oricine acasă la dânsul

1) Orice fac sau cuget, aproape numai în timpul plimbării îmi reușește.

1) Toate aceste afirmări negative, sunt numai ipotetice. Se cunosc urmări tragice ale viciului de care e vorba (n. tr.).

1) Pentru aceasta este însă necesar ca autorii și editurile să pule la îndemâna tinerilor studiosi cartea de știință cu prețuri accesibile și celor cu mijloace restrânse (n. tr.).

1) „Spiritul nou”, cartea VH-a, cap. II.

1) Chiar și Foullee recunoaște în treacăt superficialitatea acestor vederi în cartea lui atât de minunată privitoare la învățământul secundar clasic.

1) Desfid pe orice om de bun simț să citească, fără a se indigna, lista de întrebări care se pun candidaților la politehnicul din Saint-Cyr, de pildă. Se urmărește parcă descurajarea tuturor spiritelor de valoare, împiedicându-le a intra în aceste școli. Și la școlile de războiu se substituie muncii de reflexie eforturi de memorie exagerate (Nouvelle Revue: „Menirea socială a ofițerului”, Iulie 1893).

1) „Tineretea mea”.